

Kommittédirektiv

Översyn av lagen (1990:52) med
särskilda bestämmelser om vård av
unga m.m.

Dir.
1999:43

Beslut vid regeringssammanträde den 3 juni 1999.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att

- genomföra en översyn av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga i syfte att stärka barnperspektivet och barnets rättigheter i denna lag samt föreslå de ändringar som behövs
- pröva om det finns behov av lagändringar eller andra åtgärder för att tillgodose barnets behov av uppföljningskontakt i de fall föräldrarna inte vill samarbeta med socialtjänsten
- bedöma behovet av lagändringar och utvecklingsarbete inom socialtjänsten för att minska osäkerheten i tillvaron för de barn som vistas i familjehem under lång tid
- analysera hur föräldrabalkens bestämmelser om vårdnadshavarens rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets person förhåller sig till bestämmelserna om barns rätt att komma till tals i frågor som rör barnet.

Bakgrund

Sverige ratificerade FN:s konvention om barnets rättigheter efter ett beslut i riksdagen den 21 juni 1990 utan att reservera sig på någon punkt. Genom ratificeringen har Sverige iklätt sig en internationell folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser.

Barnkonventionen sätter barnets behov i centrum. Barnets behov av och rätt till båda sina föräldrar och föräldrarnas ansvar för barnet är en

röd tråd i konventionens sakartiklar. Staterna skall säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja, om ett åtskiljande inte är nödvändigt för barnets bästa. Ett beslut om att skilja ett barn från dess föräldrar kan emellertid vara nödvändigt t.ex. ”vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida” (artikel 9). Flera av barnkonventionens artiklar syftar till att ge barn ett särskilt skydd mot övergrepp och utnyttjande, i situationer där vuxenvärlden på olika sätt kränker barnet och brister i respekt för det. Samhället har en skyldighet att skydda barn i situationer där familjens skyddsnet inte är tillräckligt. År 1996 tillsattes en parlamentarisk kommitté, Barnkommittén, som hade i uppdrag att göra en bred översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till barnkonventionens bestämmelser. I sitt betänkande *Barnets bästa* (SOU 1997:116) konstaterar kommittén att socialtjänstlagen (1980:620) och lagen om vård av unga (LVU), liksom barnkonventionen, utgår från att det först och främst är förebyggande och stödjande insatser i hemmen som skall göras för att skydda barn. Den uppräknade av situationer i LVU som kan föranleda ett ingripande stämmer väl överens med den uppräknade som finns i artikel 19 av barnkonventionen och de uttalanden som görs i förarbetena till lagen är väl i överensstämmelse med intentionerna i barnkonventionen. Kommittén konstaterar dock utifrån den rättspraxis som har utvecklats att det finns behov att se över LVU i syfte att stärka barnperspektivet, så att det tydligare framgår att lagen är en skyddslag där barnets bästa skall vara det primära. Kommittén föreslår vidare att översynen av LVU även skall avse frågan om att utforma en modell för varaktighet för långvariga familjehemsplaceringar.

I remissbehandlingen av Barnkommitténs betänkande har flertalet remissinstanser, som har yttrat sig i frågan, tillstyrkt att en översyn av LVU görs och att även frågan om att skapa en modell för långvariga familjehemsplaceringar tas med i översynen. I remissyttrandena har även framförts att frågan om socialtjänstens uppföljningsansvar när föräldrar avböjer kontakt samt barnets rätt att komma till tals när vårdnadshavaren motsätter sig det bör omfattas av översynen.

Regeringen har i propositionen *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige* (prop. 1997/98:182) aviserat att en översyn av LVU kommer att göras i syfte att stärka barnperspektivet i lagen så att det tydligare framgår att lagen är en skyddslag där barnets bästa är det primära. Regeringen har också uttalat i propositionen att den kommande utredningen även skall se över möjligheterna att skapa en modell för långvariga familjehemsplaceringar, barnets behov av uppföljningskontakt när vårdnadshavarna avböjer kontakt samt barnets rätt att komma till tals när vårdnadshavaren motsätter sig det.

Behovet av utredning

Barnperspektivet i LVU

Barnkommittén har vid sin genomgång av socialtjänstlagen och LVU funnit att lagstiftningen när det gäller att skydda barn mot våld, övergrepp, vanvård och sexuellt utnyttjande i familjen väl avspeglar intentionerna i barnkonventionen. Kommittén konstaterar dock att den genomgång av rättspraxis som kommittén har gjort när det gäller vård enligt LVU ger anledning till eftertanke. Lagens uppbyggnad och de rekvisit som uppställs för att ett ingripande skall ske, gör att tyngdpunkten i målen om beredande av vård enligt LVU synes ligga mer på en utredning och beskrivning av föräldrarnas tillkortakommanden än på en analys av vad som är bäst för barnet. Detta gör också att förhandlingarna i länsrätt och kammarrätt tenderar att mer handla om föräldrarna och deras behov än om barnets behov och föräldrarnas förmåga att tillgodose dessa. Barnkonventionens utgångspunkt i dessa sammanhang, dvs. det enskilda barnets bästa och respekten för barnets åsikter och rättigheter framgår inte tillräckligt tydligt i LVU. Lagen bör därför ses över i dessa delar.

Även Socialstyrelsen har pekat på behovet av en översyn av LVU i syfte att stärka barnperspektivet. I rapporten *Barnet i rättsprocessen* (SoS-rapport 1995:21) redovisas en genomgång av domar i LVU-mål, där socialnämnden ansökt om vård på grund av brister i hemmiljön (2 § LVU). En genomgång gjordes av samtliga domar vid fyra länsrätter och de fyra kammarrätterna under år 1993. I rapporten konstateras att föräldrarnas problem tenderar att hamna i fokus i processen och att barnet blir mer osynligt ju längre processen fortskrider. Studiens huvudsyfte var att undersöka vilken betydelse socialnämndens underlag har för domstolens beslut. Resultaten visar att det inte finns något tydligt samband mellan beslutsunderlagets kvalitet och utfallet i kammarrätten. Andra faktorer tycks ha större betydelse, t.ex. vad som händer vid den muntliga förhandlingen. En annan viktig slutsats är att förhandlingarna mer handlar om föräldrarna än om barnet.

Barnpsykiatrikommittén har i sitt betänkande *Det gäller livet* (SOU 1998:31) pekat på att det saknas fungerande regler inom tvångsvården för en grupp ungdomar som på grund av sina psykiska problem behöver tvångsvård i någon form. Problemet verkar främst gälla tonårsflickor som på grund av sina psykiska problem är självdestruktiva, vilket bl.a. kan yttra sig i ätstörningar och självmordsförsök. Det råder stor rättsosäkerhet för de ungdomar som inte uppfyller förutsättningarna för att beredas vård inom socialtjänsten på grund av sitt beteende, men som samtidigt inte heller uppfyller kravet på allvarlig psykisk störning

enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, LPT. Psykiska problem utgör inte grund för ett ingripande med stöd av LVU. Socialtjänsten tvingas därför ibland att söka brister i den unges hemmiljö för att kunna bereda honom eller henne vård. Kommittén framhåller att det vore önskvärt om gränserna för när vård skall beredas den unge med stöd av LVU eller LPT ses över.

Socialtjänstens uppföljningsansvar

I 12 § socialtjänstlagen föreskrivs att socialnämnden med särskild uppmärksamhet skall följa utvecklingen hos barn och ungdomar som visat tecken på en ogynnsam utveckling och i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom, som riskerar att utvecklas ogynnsamt, får det skydd och stöd som de behöver. Socialtjänstens insatser skall utformas och genomföras tillsammans med den enskilde. Detta innebär att föräldrar har stort inflytande över valet av åtgärder som vidtas. De kan välja att ta emot eller tacka nej till erbjuden hjälp, om förhållandena inte är sådana att bestämmelserna i LVU är tillämpliga.

Det är nödvändigt med samtycke för att kunna nå resultat i socialt arbete. Samtycke kan i regel åstadkommas genom ett varierat utbud av insatser och genom att berörda socialarbetare har hög kompetens. Det finns dock situationer när barn är särskilt utsatta och då socialtjänsten, trots ansträngningar, inte lyckas få nödvändigt samtycke för att kunna sätta in insatser och kunna följa barnets utveckling. Det förekommer framför allt i arbete med familjer med stora sociala problem, missbruk och/eller psykisk sjukdom. Det är t.ex. inte ovanligt att dessa familjer flyttar när en utredning genomförts och familjen tackat nej till erbjudet stöd. I dessa situationer respekteras föräldrarnas integritet på ett sätt som inte gagnar barnet och dess behov.

Barnpsykiatrikommittén har mot denna bakgrund framhållit att socialtjänstens uppföljningsansvar bör granskas ur ett barnperspektiv. Ett uppföljningsansvar som omfattar någon form av kontrollstationer under barnets uppväxt – med rätt och skyldighet för socialtjänsten att inhämta uppgifter från andra myndigheter – bör enligt kommittén utredas. Det finns en möjlighet till uppföljning genom bestämmelsen i 22 § LVU om att den unge skall ha en kontaktperson eller delta i behandling i öppna former inom socialtjänsten, det s.k. mellantvånget. Bestämmelsen är tillämplig när den unge på grund av sitt beteende är i behov av vård och inte ger sitt samtycke. Det används dock i relativt liten omfattning, men ger socialtjänsten en möjlighet till uppföljning.

När det gäller de mindre barnen kan uppföljning endast ske med föräldrarnas samtycke.

Möjligheter att skapa en modell för långvarig familjehemsvård

Vid utgången av år 1997 var drygt 8 100 barn placerade i familjehem. Knappt 70 procent av dessa barn är placerade med föräldrarnas samtycke enligt socialtjänstlagen. Statistiska uppgifter om långtidsplacerade barn är i dag dock inte fullständiga. Socialstyrelsen konstaterar i rapporten *Ovisshetens barn* (SoS-rapport 1995:8) att de långtidsplacerade barnen utgör en relativt stor del av det totala antalet barn i familjehemsvård. Svensk familjehemsvård är starkt präglad av tanken om återförening mellan barn och föräldrar. Vartannat barn i familjehem har varit placerat i mer än tre år, vart tredje i fem år eller mer. Sannolikheten för en återförening mellan barn och föräldrar minskar drastiskt om barnet inte flyttat från familjehemmet inom de första åren. Det är framför allt föräldrarnas vilja och förmåga att själva ta hand om sitt barn, som avgör om familjehemsvården skall fortsätta. Frågan om barnets fortsatta boende kopplas inte vid någon tidpunkt loss från frågan om föräldrarnas rehabilitering och bedöms helt fristående från föräldrarnas situation.

Barn som växer upp i familjehem lever under speciella omständigheter genom att det inte är tydligt var de hör hemma. Ibland känner de att de hör hemma i familjehemmet och ibland upplever de sig ha tillhörighet både i sin ursprungsfamilj och i familjehemmet. Det finns forskning där barn själva fått komma till tals och beskriva hur de upplever sin familjetillhörighet. Barnkommittén påpekar att det varken i socialtjänstlagen eller i LVU nämns något om hur ett ärende skall handläggas om en återförening mellan barn och föräldrar inte är möjlig. Inte heller finns tidsangivelser eller beskrivning av vilka omständigheter som kan föranleda en mer permanent placering. En placering övervägs var sjätte månad i socialnämnden, som tar ställning till om vården skall fortgå eller upphöra. Föräldrar kan också begära att få hem sitt barn. Avgörande för när och om vården kan upphöra är i praktiken ofta föräldrarnas vilja och förmåga att ta hand om barnet snarare än barnets behov och situation.

I föräldrabalken (6 kap. 8 §) finns bestämmelser som gör det möjligt att i vissa fall flytta över vårdnaden om ett familjehemsplacerat barn till familjehemsföräldrarna. Den bestämmelsen används dock sällan i praktiken. De skäl som angetts till detta är bl.a. att socialsekreterarna är osäkra när det gäller tillämpningen av reglerna i föräldrabalken och att

Vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. 7, 8 och 9 §§ föräldrabalken

Sammanfattning

På uppdrag av LVU-kommittén har Socialstyrelsen undersökt hur socialtjänsten använder möjligheten att initiera en vårdnadsöverflyttning för barn som bor i familjehem enligt 6 kap. föräldrabalken. Undersökningen bygger på en totalundersökning av antalet prövningar om vårdnadsöverflyttningar åren 1997–1999. Ett 50-tal kommuner deltar dessutom i en vinjettundersökning. Slutligen har tio barn (i dag unga vuxna) som fått nya vårdnadshavare och deras familjehemsföräldrar intervjuats om sina erfarenheter av vårdnadsöverflyttningen. Huvudresultaten är följande:

- Antalet vårdnadsöverflyttningar per år 1997–1999 är lika få som förra gången Socialstyrelsen utredde frågan (1990–1994). I genomsnitt har närmare 50 ärenden om vårdnadsöverflyttningar enligt 7 eller 8 §§ prövats per år under de senaste tre åren. Det kan jämföras med att 2 700 barn den första november 1998 var placerade i familjehem sedan minst fem år.
- De allra flesta vårdnadsöverflyttningar görs med stöd av 6 kap. 8 § FB, det vill säga därför att barnet efter långvarig placering rotat sig i familjehemmet. Överflyttningar med stöd av 6 kap. 7 §, på grund av att de biologiska föräldrarna är olämpliga och att olämpligheten antas vara bestående, är mycket ovanliga (drygt fyra fall per år).
- Den genomsnittliga vårdnadsöverflyttningen görs efter sex år i familjehemmet och barnets genomsnittliga ålder är vid det tillfället tio år.
- De flesta vårdnadsöverflyttningarna görs med de biologiska föräldrarnas samtycke och så många som 99 procent av ansökningarna bifalls i tingsrätten.
- Vinjettstudien där socialförvaltningarna fick bedöma tre fiktiva fall visar att förvaltningarna inte vill ansöka om vårdnadsöverflyttning

utan de biologiska föräldrarnas samtycke. Ett av fallen avsåg en lång placering med utdragna konflikter med den biologiska föräldern, vilket gjorde barnet otryggt. Hälften av de svarande förvaltningarna skulle i detta fall inte överväga att ansöka om vårdnadsöverflyttning just på grund av konflikten. Det framgår inte av svaren om de undviker en vårdnadsöverflyttning utifrån barnperspektivet eller om de hindras utifrån en rädsla för att tingsrätten skall avslå ansökan.

- Uppföljande telefonintervjuer i 14 fall där ansökan om vårdnadsöverflyttning inlämnats utan de biologiska föräldrarnas samtycke, visar att resultatet varit gott. Samtycke har ofta medgivits senare i processen. Flera av de intervjuade handläggarna förordar att man ska vara mindre rädd att ansöka om vårdnadsöverflyttningar i de fall konflikter finns.
- Trots att möjligheten till vårdnadsöverflyttning har funnits sedan 1983 påpekar många av de svarande i vinjettstudien att de saknar kunskap och erfarenhet av att arbeta med vårdnadsöverflyttningar.
- Tio vårdnadsöverflyttade personer (18–30 år) och deras familjehemsföräldrar har intervjuats. Tre typer av fall utkristalliserar sig. Den största gruppen om sju barn märkte knappast att ett beslut om vårdnadsöverflyttning fattats. De uppfattade familjehemmet som sitt riktiga hem redan före beslutet. För den andra gruppen om två barn innebar vårdnadsöverflyttningen att de blev tryggare då rädslan att tvingas flytta upphörde. För båda dessa grupper känns det som att familjehemmet är en familj för livet. För en flicka innebar vårdnadsöverflyttningen en ökad utsatthet, då hon än mer utlämnades åt familjehemsföräldrarna, som hon inte kände sig omtyckt av.

Kartläggningen visar sammanfattningsvis att möjligheten att flytta vårdnaden till familjehem utnyttjas mycket sällan. För 98 procent av barnen som varit placerade i familjehem i minst fem år har vårdnaden inte flyttats. Att studera varför vårdnaden inte flyttas i de fallen har legat utanför ramen för denna kartläggning men det är en fråga av stort intresse.

Bakgrund och uppdrag

Denna undersökning handlar om vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. Föräldrabalken, rörande barn placerade i familjehem. Den 1 juli 1983 trädde ändringar i 6 kap. 7 och 8 §§ föräldrabalken (FB) i kraft. Syftet med de nya reglerna var att stärka barnets rättsliga ställning. En av de

nya reglerna var bestämmelsen om att vårdnaden i vissa undantagsfall skulle kunna flyttas till familjehemsföräldrar hos vilka barnen rotat sig, om det uppenbart är bäst för barnet att vårdnaden flyttas över till dessa. Någon motsvarande bestämmelse fanns inte tidigare.

Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det uppenbart bäst för barnet att det rådanden förhållande får bestå och att vårdnaden flyttas över till dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, skall rätten utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnad förmyndare utöva vårdnaden om barnet. (6 kap. 8 §)

Bestämmelserna i 6 kap. 7 § föräldrabalken är också av betydelse för denna undersökning om barn i familjehem, som får nya vårdnadshavare. I det lagrum ges rätten möjlighet att frånta föräldrar vårdnaden på grund av deras olämplighet som vårdnadshavare i de fall den kan antas leda till bestående fara för barnets hälsa eller utveckling.

” Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden. ” (6 kap. 7 §)

Den tredje paragrafen som undersöks här är 6 kap. 9 § FB. Denna paragraf reglerar hur rätten skall tillgodose ett barns behov av ny vårdnadshavare när barnets ursprungliga vårdnadshavare avlider.

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna och dör en av dem tillkommer vårdnaden den andre ensam. Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och dör denne, skall rätten på ansökan av den andre på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andre föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade förmyndare enligt 13 kap. 8 §. (6 kap. 9 §)

De ärenden enligt 9 § som är av intresse för denna studie är de där barnet varit familjehemsplacerat vid tidpunkten för vårdnadshavarens bortgång. Dessa vårdnadsöverflyttningar presenteras i ett särskilt kapitel.

Socialstyrelsen har två gånger, 1990 och 1994, undersökt i vilken utsträckning socialtjänsten ansöker om flyttning av vårdnaden från föräldrar till familjehemsföräldrar. Den första studien, som avsåg perioden 1983-1990, visade att ett 80-tal ärenden om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § hade avgjorts under de sju år paragrafen varit tillämplig. 35 ärenden hade under samma period avgjorts med stöd av 6 kap. 7 §.

Studien som genomfördes 1994 avsåg perioden 1 januari 1990 – 31 december 1993. Under dessa fyra år väcktes talan om vårdnadsöverflyttning enligt 7 och 8 §§ vid 202 tillfällen vilket innebär en kraftig ökning jämfört med den första undersökningsperioden. I övrigt

är bilderna från bägge undersökningarna desamma. Barnen har varit placerade under lång tid och oftast är man överens med föräldrarna om vårdnadsöverflyttningen. Ersättningen hade i de flesta fall fortsatt som tidigare.¹

Denna undersökning, som gjorts på förfrågan från kommittén för översynen av Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU (S 1999:07), är en upprepning av de undersökningar som genomfördes 1990 och 1994. Utöver kartläggning ingår en intervjustudie som efterfrågats av LVU-kommittén. Syftet med intervjuundersökningen är att få kunskap om familjehemsplacerade barn och familjehemsföräldrars erfarenheter av vårdnadsöverflyttning.

Undersökningen är gjord av enheten för Nationell Uppföljning och Utvärdering vid Socialstyrelsens socialtjänstavdelning. *Anna Qvarlander* har ansvarat för enkätundersökningarna. *Åsa Frodlund* och *Per Arne Håkansson* har genomfört och sammanställt intervjuerna. Även *Johan Glad* har medverkat i arbetet som letts av enhetschef *Stina Holmberg*.

Studiens uppläggning och genomförande

- *Individenkät*

För att öka jämförbarheten med tidigare studier har det formulär som användes vid de två tidigare undersökningarna stått modell för årets kartläggning. Nytt för denna gång är att vi bett socialförvaltningarna fylla i en enkät för varje ärende om vårdnadsöverflyttning som prövats istället för att som tidigare lämna information om samtliga ärenden på samma blankett.

I enkäten efterfrågas vilket lagrum förvaltningen grundat sin ansökan om vårdnadsöverflyttning på, om barnet är placerat enligt socialtjänstlagen (1980:620) SoL, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52), LVU eller lagen om stöd och service (1993:387), LSS. Andra frågor som belyses är andel bifall i tingsrätt, eventuella överklaganden, om ansökan gjorts med samtycke från vårdnadshavare och till vilka socialtjänsten har planerat flytta vårdnaden. Information om barnets ålder vid överflyttning, placeringens längd vid flyttning och frågan om ersättning och stöd till nya vårdnadshavare efter vårdnadsöverflyttning efterfrågas också (Bilaga 1).

Enkäterna skickades till alla landets 501 socialförvaltningar. Svar inkom från 434 socialförvaltningar vilket ger en svarsfrekvens på

¹ Socialstyrelsen SoS-rapport 1995:8, Ovisshetens barn, sid. 65-71.

86 procent². Alla blanketter har inte besvarats helt och fullt. De statistiska redovisningarna bygger på antal korrekt ifyllda svar som finns för varje enskild fråga. Det gör att totalsumman i diagram och tabeller på enskilda frågor genomgående är lägre än det totala antalet blanketter med information om vårdnadsöverflyttning.

Redovisningen av individenkäten är uppdelad i två avsnitt. I det första redovisas vårdnadsöverflyttningar prövade med stöd av 6 kap. 7 eller 8 §§ FB. I denna redovisning ingår också de 15 ärenden där uppgift om vilket lagrum socialtjänsten stött sin ansökan på saknas. I det andra avsnittet redovisas ärenden enligt 6 kap. 9 § FB. Anledningen till denna uppdelning är att skälen för att ny vårdnadshavare utses är så pass olika.

- *Vinjettenkät*

För att få information om hur handläggare inom socialtjänsten ser på hinder och möjligheter med vårdnadsöverflyttningar konstruerades även en enkät med vinjetter (Bilaga 2). De tre vinjetterna är framtagna utifrån tidigare studier om familjehemsplacerade barn och vårdnadsöverflyttningar. En av vinjetterna belyser en situation där det finns en konflikt mellan familjehemmet och en biologisk förälder. I det andra ärendet har det placerade barnet bott i många år i familjehemmet och har obefintligt kontakt med sina biologiska föräldrar och det tredje handlar om ett litet barn till en mamma med grav utvecklingstörning. En generell fråga om användningen av vårdnadsöverflyttningar ingick också i denna enkät. Vinjettenkäten skickades till 93 av landets socialförvaltningar (50 kommuner) tillsammans med individenkäten. Svarsfrekvensen på vinjettenkäten är 85 procent.

- *Intervjustudie*

Se sidan 19.

² Efter avslutad datainsamling inkom ytterligare tio svar. Dessa svar är inte med i bearbetningen av materialet.

Vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. 7 & 8 §§ FB.

73 kommuner med erfarenhet av sammanlagt 153 prövningar om vårdnadsöverflyttning

73 kommuner av landets 289 kommuner har under perioden 1 januari 1997 – 31 december 1999 ansökt om prövning av något ärende om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 eller 8 §§ FB. Sammanlagt har 153 sådana ärenden om vårdnadsöverflyttningar prövats under perioden. De kommuner som har störst erfarenhet av detta under perioden är:

Göteborg* ³	9	Växjö	4	Tyresö	3
Skellefteå	7	Malmö*	4	Solna	3
Stockholm*	7	Lilla Edet	4	Norrköping	3
Örebro	6	Uddevalla	4	Jönköping	3
Söderhamn	6	Boden	3	Gotland	3
Sundsvall*	5	Upplands Väsby	3	Borås	3
Köping	5	Kiruna	3		

Då det handlar om så få vårdnadsöverflyttningar totalt finns inte grund för att närmare analysera varför vissa kommuner genomför vårdnadsöverflyttningar och inte andra. I vissa kommuner har en stor syskonskara fått nya vårdnadshavare och det räcker för att den kommunen skall hamna högt på listan över kommuner som använder vårdnadsöverflyttningar.

En mycket låg andel av de långa familjehemsplaceringarna leder till vårdnadsöverflyttning

Antalet långvariga familjehemsplaceringar i landet har minskat från 1996 till 1998. Den 1 november 1996 hade drygt 5.500 barn varit placerade i minst tre år och ca 3.700 hade varit placerade i minst fem år. Motsvarande 1 november 1998 var ca 4.200 och ca 2.700.⁴ Även om trenden pekar mot färre långvariga placeringar är det många barn som

³ I kommuner markerade med en * har inte samtliga stads-/kommundelar svarat. I Stockholm har 17 av 18 stadsdelar svarat. I Göteborg 19 av 21 och i Malmö har 9 av 11 stadsdelar besvarat enkäten. I Örebro har 11 av de 15 kommundelarna svarat. För Borås, Jönköping och Gotland saknas ett svar vardera men i dessa fall är det en central och kommunövergripande enhet som inte svarat. Det troliga för dessa kommuner är att svaren är fullständiga då alla kommundelar svarat på enkäten.

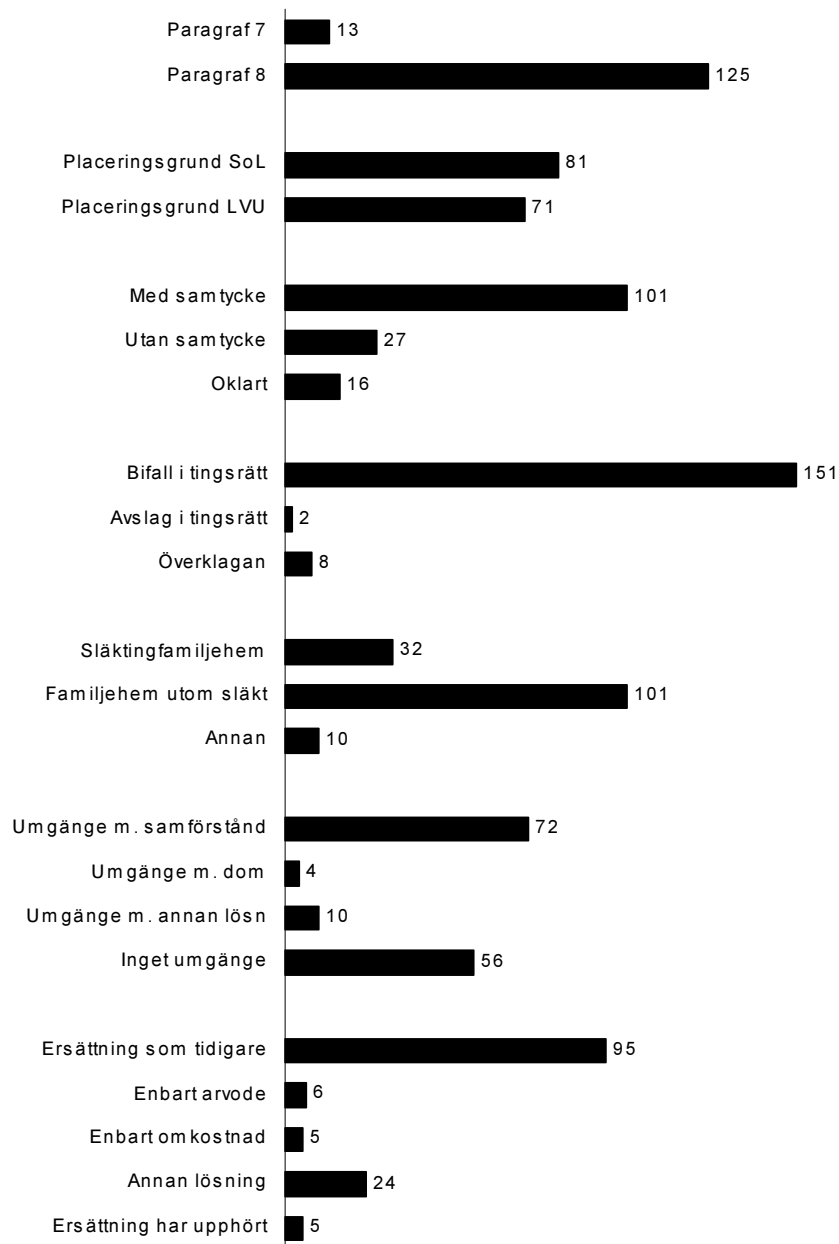
⁴ Socialstyrelsen, EPC.

under en stor del av sin barndom bor och lever utanför den biologiska familjen. Ändå har bara 153 barn, ungefär 50 barn om året, på ett aktivt ingripande från socialtjänsten fått nya vårdnadshavare under den senaste treårsperioden. Det motsvarar ungefär 1,2 procent av de barn som varit placerade i minst tre år 1998 och 1,8 procent av de som varit placerade i minst fem år.

Vad utmärker ärenden om vårdnadsöverflyttning?

I nedanstående diagram ges en kort profil av de 153 ärenden som lett till prövning om vårdnadsöverflyttning enligt 7 eller 8 §§. Bortfallet på enskilda frågor redovisas inte varför totalsumman inte alltid uppgår till 153. De enskilda frågorna presenteras närmare i senare avsnitt.

Diagram 1. Beskrivning av ärenden som lett till vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. 7 eller 8 §§ FB. Antal exklusive bortfall.

- *Vårdnadsöverflyttning sker oftast med stöd av 6 kap 8 § FB*

Föräldrabalken 6:e kapitlet

- *7 §: vårdnaden flyttas på grund av förälders olämplighet som antas utgöra bestående fara för barnets hälsa eller utveckling*
- *8 §: vårdnaden flyttas på grund av långvarig placering och att barnet rotat sig i familjehemmet*

Som diagrammet på föregående sida visar stöder socialtjänsten i en majoritet av fallen sin ansökan till tingsrätten på 6 kap. 8 § FB. I 90 procent av fallen där lagrum angetts har således frågan väckts med anledning av att barnet varit länge i familjehemmet och rotat sig i den miljön. Endast 13 ansökningar (10 procent av 138 där lagrum är angivet) är gjorda med stöd av 6 kap. 7 § FB.

- *Nästan lika vanligt med LVU-placeringar*

Drygt hälften av barnen (53 procent) är placerade i familjehemmet med stöd av SoL. Övriga barn (47 procent) är tvångsplacerade enligt LVU.

- *Ovanligt med överflyttning mot föräldrarnas uttryckliga vilja*

Det är ovanligt att ansökan om vårdnadsöverflyttning görs mot vårdnadshavarnas uttryckliga vilja. Det är bara 18 procent av ansökningarna, som gjorts utan samtycke från dem. Bortfallet är på denna fråga 9 och för 16 svarande är omständigheterna oklara för den som fyllt i enkäten. För dessa 25 barn (16 procent) är det därmed osäkert om samtycke funnits. I de flesta ärenden (66 procent) har socialtjänsten ansökt om vårdnadsöverflyttningen med den dåvarande vårdnadshavarens samtycke.

- *Tingsrätten bifaller – få överklaganden*

Endast i två fall har tingsrätten avslagit socialnämndens ansökan om vårdnadsöverflyttning vilket tyder på att socialtjänsten bara väcker frågan när de är säkra på att de juridiska kriterierna för en överflyttning

är uppfyllda.⁵ Av de två ansökningar, som inte bifölls, överklagades en till högre instans. 8 av de 27 ärenden där vårdnadshavarna fann att tingsrättens beslut gick emot deras egen vilja överklagades till högre instans.

- *En tredjedel av överflyttningarna avser släktingplaceringar*

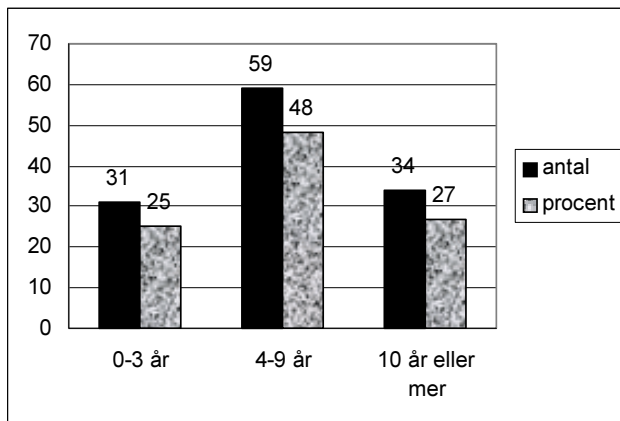
Drygt två tredjedelar av ansökningarna avser flyttning av vårdnaden till familjehem, som inte är släkt till barnet. Drygt en fjärdedel rör släktingplaceringar. För några barn framgår att vårdnaden har flyttats till någon annan från familjehemmet fristående person. Det handlar då om människor utanför den egna familjen som barnet/barnen har en nära kontakt med. I vissa svar anges endast att vårdnaden avses flyttas till en särskilt förordnad förmyndare.

Inte helt oväntat är barnen som får nya vårdnadshavare inom det egna nätverket i högre utsträckning än andra barn i materialet placerad enligt SoL, knappt 90 procent jämfört med drygt 50 procent för alla barn. I dessa fall har inga föräldrar uttryckligen motsatt sig flyttningen av vårdnaden och man är oftare överens om hur umgänget ska se ut efter vårdnadsöverflyttningen. Socialtjänsten ser det kanske inte som aktuellt att initiera frågan om att flytta vårdnaden till släktingar när inte dessa förutsättningar är uppfyllda.

⁵ Här får vi reservera oss för att det kan ha förekommit fler avslag men att det inte kommit till vår kännedom då vissa socialförvaltningar inte svarat. Vi tror utifrån kontrollsamtal att antalet avslag inte är särskilt mycket högre.

- *Långvariga placeringar innan vårdsnaden flyttas*

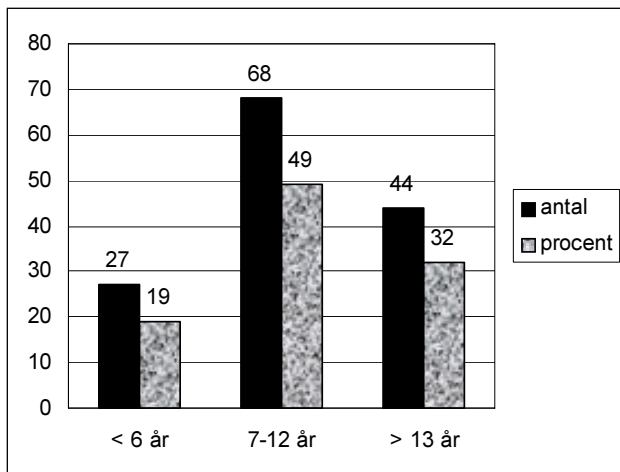
Diagram 2. Längd på placeringen vid tid för vårdnadsöverflyttning. Antal och procent.

När vårdsnaden flyttas har placeringen vanligen pågått under många år. 50 procent av placeringarna har pågått i mer än fem år. Placeringarna hade i genomsnitt pågått i drygt sex år när vårdsnaden flyttades. Den längsta placeringstiden när vårdsnaden flyttades var 16 år och de två kortaste hade pågått endast tre månader (en SoL-placering och en LVU-placering).

- *Många är ungdomar snarare än barn när vårdsnaden flyttas*

Diagram 3. Barnets ålder vid tidpunkt för vårdnadsöverflyttningen. Antal och procent.

Ungefär en femtedel av barnen är under sju år när vårdnaden flyttas. Av dem är fyra barn under två år. Medelåldern vid tiden för flyttningen är drygt 10 år. Ca 15 procent av barnen är äldre än 15 år, när vårdnaden flyttas.

- *Olika umgängeslösningar*

I 72 av de 153 ärendena råder samförstånd mellan de biologiska föräldrarna, socialtjänsten och de nya vårdnadshavarna om hur umgänget med barnen skall se ut. I tio ärenden har man angett att man hittat en annan lösning för umgänget men även där handlar det främst om samförståndslösningar. I något ärende bor de biologiska föräldrarna inte i landet, i ett annat ärende finns föräldern inom slutna psykiatrisk vård. Av dessa anledningar träffas inte barn och föräldrar.

För fyra av barnen regleras umgänget enligt dom, i tre av dessa fall har de biologiska föräldrarna inte lämnat sitt samtycke till vårdnadsöverflyttningen. 56 barn har inget umgänge med sina biologiska föräldrar. Hur det *faktiska* umgänget ser ut avseende regelbundenhet och djup framgår inte av denna studie.

- *Fortsatt ekonomisk ersättning efter överflyttning*

Praktiskt taget alla familjehem får fortsatt ekonomisk ersättning från socialtjänsten efter det att vårdnaden flyttats. I 70 procent av fallen utgår ersättning i samma form som före vårdnadsöverflyttningen. Det innebär att både arvode och omkostnadsersättning utgår. Till sex av de nya vårdnadshavarna utgår enbart arvode och till fem utgår enbart omkostnadsersättning.

24 av de nya vårdnadshavarna får ersättning enligt ”andra lösningar”. För ett fåtal barn framgår att ekonomisk ersättning aldrig har utgått till familjehemmet. Samtliga av dessa placeringar är släktingplaceringar. Endast i fem ärenden har ersättningen upphört helt, i fyra av dessa är de nya vårdnadshavarna släktingar till barnet.

- *De nya vårdnadshavarna får stöd utöver det ekonomiska*

I § 12 nya SoL som trädde i kraft 1 januari 1998 förstärks socialnämndens ansvar att ”i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett *mål eller ärende* om vårdnad, umgänge *eller adoption* har avgjorts av en dom-

stol”.⁶ Enligt denna undersökning får knappt 60 procent av de nya vårdnadshavarna stöd från socialtjänsten efter att vårdnaden flyttats till dem. Till övriga ges antingen inget stöd (30 procent) eller så framgår inte om stöd ges (11 procent).

Hur stödet ser ut varierar. 12 svarande anger att familjehemmet erhåller *samma stöd som övriga familjehem*. Det är möjligt att detsamma gäller även för övriga svarande men de har fokuserat på *innehållet* i det stöd familjehemmet får.

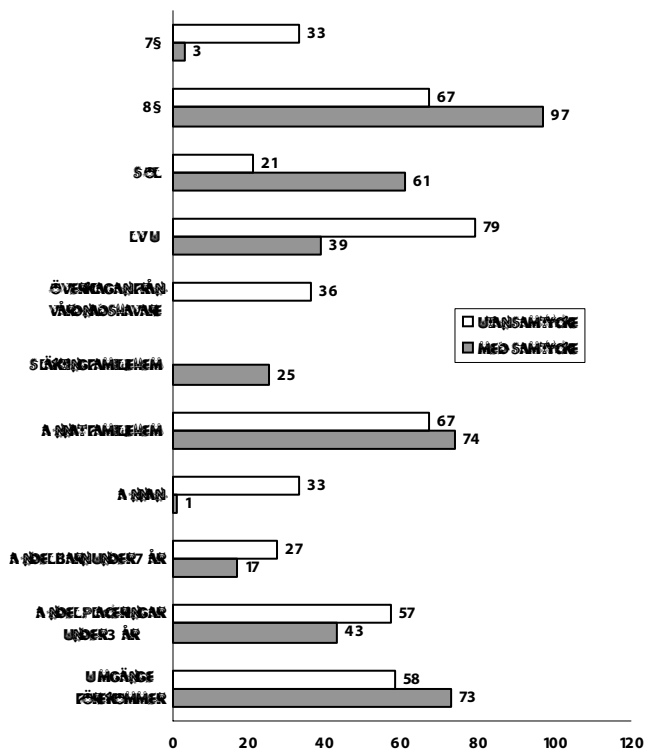
De vanligaste typerna av stöd är rådgivning per telefon, handledning och besök. I över 30 ärenden säger den svarande att denna typ av stöd utgår efter behov, vilket antyder att det delvis är upp till familjehemmet att ta kontakt. Uppföljning är en annan typ av stöd som några familjer får. Vad denna uppföljning innehåller framgår inte. Utbildning erbjuds flera familjehem. Andra typer av stöd som nämns är stöd i kontakten med biologiska föräldrar och syskon samt även stöd i kontakten med andra myndigheter. I ett par ärenden har en kontaktfamilj eller annan avlastning erbjudits. Sex svarande har här angett att *barnen* fått stöd-samtal.

27 Vårdnadsöverflyttningar utan vårdnadshavarnas samtycke

Enkätsvaren visar att kommunerna mycket sällan ansöker om vårdnadsöverflyttning, när de biologiska föräldrarna motsätter sig det. Från vinjettstudien (se sid. 14) framgår också att hälften av kommunerna inte skulle överväga överflyttning i ett fall där mamman motsätter sig placeringen och konflikterna kring denna består över åren. De ser bl.a. denna konflikt som ett hinder för åtgärden. Hur ser då situationen ut i de fall där ansökan gjorts utan de biologiska föräldrarnas samtycke? Skiljer sig den från övriga fall? Man kan misstänka att dessa placeringar i högre utsträckning innehåller konflikter mellan föräldrar och familjehem och mellan föräldrar och socialtjänst, faktorer som påverkar barnets känsla av trygghet. Utifrån att möjligheten till vårdnadsöverflyttningar infördes för att just stärka barnperspektivet och barnets känsla av trygghet är ärenden gjorda utan samtycke av särskilt intresse.

⁶ Regeringens proposition 1996/97:124, Ändringar i Socialtjänstlagen, sid. 11.

Diagram 4. Beskrivning av ärenden där ansökan om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 eller 8 §§ FB är gjord med eller utan samtycke. Procent.

Ärenden där samtycke saknas rör oftast placeringar som gjorts med tvång. Så många som 79 procent av dessa barn är placerade enligt LVU, att jämföra med 39 procent där föräldrarna samtyckt. Frågan om vårdnadsöverflyttningen har i dessa fall i högre utsträckning än för andra vårdnadsöverflyttningar grundat sig på vårdnadshavarens olämplighet. De flesta ansökningar även här görs dock för att det placerade barnet har rotat sig väl i familjehemmet. Enkätsvaren tyder dock inte på att ansökningarna inneburit att konflikterna eskalerat ytterligare och oåterkalleligt. Trots konflikten umgås många av barnen med de biologiska föräldrarna även efter överflyttningen, 57 procent av dessa barn har sådant umgänge mot 73 procent av övriga barn.

Hur har det gått när samtycke inte funnits?

För att få reda på mer om hur det gått i dessa ärenden har vi telefonintervjuat några av de handläggare, som handlagt ärendena. Denna sammanställning bygger på intervjuer med elva handläggare vid elva olika socialförvaltningar. Intervjuerna berör situationen för 14 barn.

- *Föräldrar som inte klarar föräldrarollen – vanlig anledning till familjehemsplaceringen*

Flera av barnen har placerats för att deras föräldrar, enligt de intervjuade handläggarna är "lågbegåvade" och för att de visat bristande omsorgsförmåga. Fall nämns där barnen inte fått tillräckligt med mat eller där mamman "gett bort" barnet. Andra situationer har varit än mer akuta. I ett ärende har fadern mördat modern och hotat flickan. Han har dömts till rättspsykiatrisk vård. I ett annat ärende misstänkte man sexuella övergrepp på en pojke som är utvecklingsstörd. I en tredje familj var pappan gravt alkoholiserad och var farlig för barnet, och mamman bedömdes inte kunna skydda barnet mot pappan.

En flicka bodde hos sin mamma, som troligtvis har en personlighetsstörning. Föräldrarna hade separerat och mamman var mycket bitter mot pappan och motarbetade allt umgänge. Mamman klarade inte att ta hand om flickan och situationen blev kaotisk när hon började skolan. Efter en tid på utredningshem där mamman och flickan placerats enligt LVU beslutade man att placera flickan hos fadern. Man hade uppmuntrat mamman till att ta emot stöd och hjälp, men mamman hade kategoriskt vägrat.

De flesta av dessa barn har placerats enligt LVU efter att akuta situationer lett till omedelbara omhändertaganden. I andra ärenden har föräldrarna insett att de inte klarar att ta hand om barnen och där har frivilliga lösningar fungerat.

- *Olika skäl till att frågan om vårdnadsöverflyttning väckts*

Skälen till att socialtjänsten väljer att väcka frågan om vårdnadsöverflyttning varierar. I några fall handlar det främst om att barnen helt tappat kontakten med sina biologiska föräldrar. Att barnen är väl förankrade i familjehemmet och att barnet eller familjehemmet uttrycker en önskan om att vårdnaden skall flyttas har också förekommit. I några intervjuer nämns att barnen velat ha samma efternamn som familjehemsföräldrarna. I ett ärende vägrade en nioårig flicka att träffa sin mamma då hon var så besviken på henne. Trots

flickans unga ålder tyckte socialtjänsten att det var viktigt att lyssna på hennes mycket starkt uttalade önskan.

Men det skäl, som de flesta främst lyfter fram, är att de biologiska föräldrarna har sådana svagheter, att det är omöjligt att arbeta för en återförening. Det handlar om föräldrar som inte har gett upp sin dröm om att åter få ta hand om sina barn. I några ärenden handlar det om föräldrar, som är dömda för eller misstänks för brott, som gör dem olämpliga som vårdnadshavare. I andra fall har föräldrarna vid varje tillfälle försökt "få tillbaka" sina barn och i ett ärende utsattes familjehemmet för trakasserier av de biologiska föräldrarna. Uppsplitande händelser av denna art skapade oro i familjehemmen, vilket gjorde att man från socialtjänstens sida ville trygga barnens tillhörighet i familjehemmen.

- *Oftast starkare motstånd från föräldrarna i början av processen*

I enkäten ombads socialförvaltningarna besvara om ansökan om vårdnadsöverflyttning gjorts med samtycke. Vid intervjuerna visar det sig att samtycke oftast medges någon gång under processen. Men när föräldrarna informerats om att socialtjänsten har initierat frågan om vårdnadsöverflyttning, har de alla motsatt sig detta. De flesta har enbart underlåtit att ge sitt samtycke medan en mamma har skrivit långa brev till rätten. Vändningen beskrivs ofta komma vid de muntliga förhandlingarna. Då verkar föräldrarna ha haft lättare att förstå det goda med vårdnadsöverflyttningen. En pappa kämpade emot vårdnadsöverflyttningen och emot det besöksförbud, som hindrade honom från att träffa sin dotter, men har ändrat sig och accepterar nu situationen. En mamma har överklagat tingsrättens beslut och en handläggare "väntar" på ett överklagande.

- *Ökad trygghet eller samma situation som tidigare?*

Vad har då vårdnadsöverflyttningen betytt för barnen? Mår de bättre efter beslutet? För flera barn var enligt handläggarna beslutet viktigt. Barnen har blivit lugnare och tryggare och utvecklas bättre än tidigare. En pojke har sagt att "nu kan inte mamma komma och hämta mig längre". En flicka är fortfarande "stökig" men utifrån hennes svåra erfarenheter fungerar allt till det bättre.

Andra påpekar att vårdnadsöverflyttningen inte har betytt så mycket för barnen vad gäller deras trygghet. De menar att placeringen, trots konflikter med de biologiska föräldrarna, fungerade bra redan innan vårdnadsöverflyttningen och att den fungerat på samma sätt även efter beslutet. En handläggare framhåller praktiska fördelar, som att det nu inte behöver ta så lång tid att ordna med nya

pass åt barnen. Samma person säger också att familjehemsföräldrarna nu känner sig säkrare när de sparar pengar åt barnen, då inte de biologiska föräldrarna får information om konton och saldo.

En annan fråga var om barnets kontakt med de biologiska föräldrarna försämrats eller förbättrats efter vårdnadsöverflyttningen. Av intervjuerna framgår att flera av barnen idag inte har någon kontakt med sina biologiska föräldrar. Men ingen av de intervjuade lyfter fram vårdnadsöverflyttningen som en faktor, som skulle ha minskat möjligheten till ett fungerande umgänge.

Flera av barnen träffar fortfarande sina biologiska föräldrar. En flicka umgås mer med sin mamma nu än tidigare, men handläggaren tror att hon kommer att vägra det när hon blir äldre. En pojke har fått en bättre kontakt med sin biologiska mamma efter att vårdnadsöverflyttningen gjordes.

- *”Att flytta vårdnaden var rätt beslut”*

De intervjuade är eniga om att vårdnadsöverflyttningen var bra för barnen. Flera påpekar att man inte ska vara så rädd för att använda sig av vårdnadsöverflyttningar. I ett ärende där placeringen avbrutits säger den intervjuade att vid beslutstillfället var det en bra insats och att man inte kunnat veta vad som skulle hända senare.

Olika lagrum – olika omständigheter

När man går igenom materialet kan man se att omständigheterna i de fall där överflyttningen görs enligt 7 § skiljer sig från dem där beslutet fattas enligt 8 §. Det avspeglar delvis de olika motiv för flyttningen som lagstiftaren anger. Skillnaderna kan sammanfattas på följande sätt:

7 §	8 §
* Tre fjärdedelar LVU-placeringar	* Drygt hälften SoL-placeringar
* Barnen i snitt 8 år vid ansökan	* Barnen i snitt 10 år vid ansökan
* Ansökan efter i snitt 1,6 års placering	* Ansökan efter i snitt 7 års placering
* Två tredjedelar samtycker ej	* Flertalet, tre fjärdedelar, samtycker
* Tre fjärdedelar har inget umgänge	* Två tredjedelar har fortsatt umgänge

Ingen ökning i jämförelse med tidigare undersökningar

Vad kan man då säga om resultatet av årets undersökning i ljuset av de studier som tidigare gjorts?

Tabell 1. Vårdnadsöverflyttningar enligt 7 § och 8 § under de olika undersökningsperioderna. Hela perioden samt antal per år. 1983–1990 och 1990–1994 redovisas ansökningar och 1997–1999 redovisas prövningar. 1990 ingår både vid första och andra undersökningstillfället.

Paragraf/ År	1983–1990 ⁷ 7 år		1990–1994 ⁸ 4 år		1997–1999 3 år	
	antal	antal/år	antal	antal/år	antal	antal/år
7 §	35	5	37	8,4	13	4,3
8 §	80	11,5	159	39,7	125	41,5

Tabellen visar att antalet vårdnadsöverflyttningar med stöd av 8 § ökade markant från den första undersökningsperioden till den andra. Mellan den förra undersökningen och årets har ökningen helt avstannat och antalet vårdnadsöverflyttningar enligt 8 § ligger fortfarande på en nivå runt 40 ärenden per år. Det årliga antalet ansökningar med stöd av 7 § är mycket färre och med så små tal blir trender osäkra. Tabellen visar dock att det genomsnittliga antalet per år var högre 1990-1994 än under de två mätperioderna före och efter.

Totalt sett har användandet av vårdnadsöverflyttningar i landet inte ökat utan det ligger kvar på samma nivå eller har minskat något sedan mitten av 1990-talet.

Vad gäller profilen på de ärenden som leder till vårdnadsöverflyttningar ser den likadan ut i dag som när den första studien genomfördes. Det handlar främst om långvariga placeringar där den stora andelen görs med de biologiska föräldrarnas samtycke. Vårdnaden flyttas oftast till det familjehem som barnet befinner sig och ekonomisk ersättning utgår i samma utsträckning som före vårdnadsöverflyttningen.

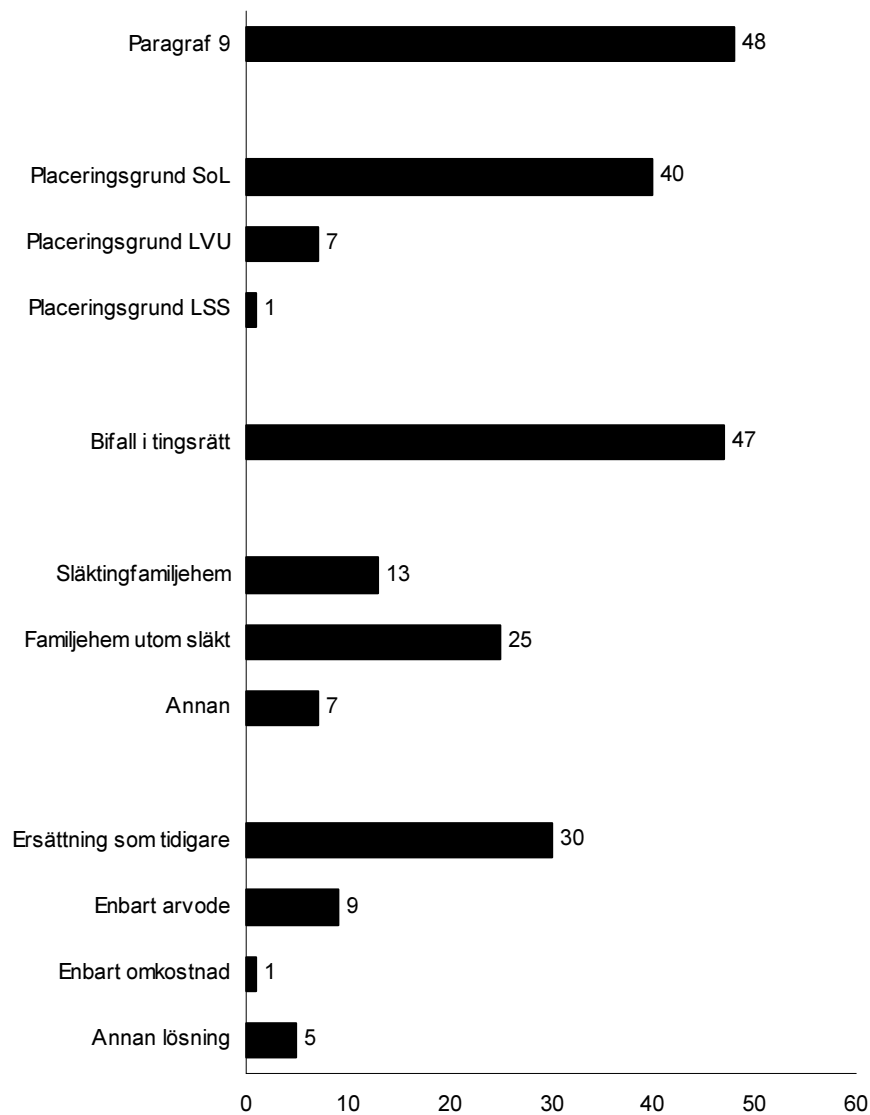
⁷ Socialstyrelsen, Vårdnadsöverflyttningar med stöd av 6 kap. 8 § föräldrabal-
ken, Stencil.

⁸ Socialstyrelsen SoS-rapport 1995:8, Ovisshetens barn, sid. 65–71.

Vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. 9 § FB.

Här nedan följer en beskrivning av de 48 ärenden som lett till att ett familjehemsplacerat barn fått ny vårdnadshavare på grund av den tidigare vårdnadshavarens bortgång. Bortfallet på enskilda frågor redovisas inte varför totalsumman inte alltid uppgår till 48.

Diagram 5. Beskrivning av ärenden som lett till vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 9 § FB. Antal exklusive bortfall.

Dessa barn har i mycket hög utsträckning varit placerade på frivillig väg. Endast sju barn har placerats i familjehemmet med stöd av LVU. Hälften av barnen har fått nya vårdnadshavare i det familjehem utanför den egna släkten där de varit placerade. 25 barn har fått nya vårdnadshavare i familjehemmet inom den egna släkten och för övriga barn har en från familjehemmet fristående person utsetts.

Vinjetstudie

För att förstå bättre hur socialtjänsten resonerar kring vårdnadsöverflyttningar har 50 kommuner (93 socialförvaltningar) fått delta i en så kallad vinjetstudie. Utifrån tidigare studier om familjehemsplaceringar och vårdnadsöverflyttningar har vi formulerat tre fiktiva fall, som illustrerar situationer där en vårdnadsöverflyttning kan bli aktuell. De frågor som ställdes kring varje fall var:

- Tror ni att ni i detta läge skulle överväga en överflyttning av vårdnaden till familjehemmet? Motivera svaret.
- Saknas information i vinjetten som ni skulle behöva för att kunna bedöma om vårdnadsöverflyttningen? Vad för typ av information saknas?
- Anser ni vid er förvaltning att möjligheten till vårdnadsöverflyttningar används i rätt utsträckning? Motivera svaret.

Katarina

Katarina omhändertas vid fem års ålder på grund av mammans psykiska sjukdom. Hon har aldrig träffat sin pappa. Mamman motsätter sig placeringen i familjehem men den genomförs ändå. Konflikten mellan mamman och familjehemmet består under åren. Katarina, nu nio år, påverkas mycket negativt av konflikten och utreds inom BUP. Inom BUP understryker man vikten av att flickan känner sig trygg i familjehemmet.

Hälften av de 50 svarande tror inte att de skulle överväga en överflyttning av vårdnaden i detta fall. Av dem tycker de flesta att konflikten med mamman är ett hinder för genomförandet. Man tror inte att konflikten skulle mildras av en vårdnadsöverflyttning. Det framgår inte av svaren om man undviker en vårdnadsöverflyttning utifrån barnperspektivet eller om man hindras utifrån en rädsla för att tingsrätten

skall avslå ansökan. Att det finns ett föräldraengagemang från Katarinas mammas sida och att hon och Katarina faktiskt har kontakt, tycker hälften är avgörande för att man inte ska genomföra en vårdnadsöverflyttning. Fyra svarande tycker att Katarina har varit placerad för kort tid i familjehemmet för att en överflyttning skall var aktuell. Ett fåtal tycker också att det är viktigt att socialtjänstens har kvar sitt inflytande och ansvar över familjehemmet, en kontrollfunktion som försvinner om vårdnaden flyttas.

Knappt hälften tror däremot att man skulle överväga en vårdnadsöverflyttning. Nästan alla motiverar sitt svar med att det vore bäst för Katarinas trygghet, eftersom man antar att familjehemsplaceringen kommer att fortgå under hela uppväxten. Ett fåtal tror att konflikten med mamman kan bli enklare att hantera efter det att en överflyttning genomförts. Det finns de som svarat att de skulle förorda en överflyttning av vårdnaden till familjehemmet, men som ändå uttrycker att de är osäkra. De uttrycker oro för att Katarinas mamma kanske ger upp helt och därmed tappar kontakten med Katarina.

De allra flesta svarande efterfrågar mer information om ärendet för att kunna göra en riktig bedömning. Man vill veta hur umgänget och relationen mellan mamman och dottern ser ut. Många frågar sig också hur konflikten ser ut och vad som har gjorts för att lösa den. Några tycker sig inte utifrån den givna informationen få reda på om en överflyttning verkligen skulle göra någon skillnad för Katarina. Flera anser det vara viktigt att få veta hur mammans prognos ser ut, hur allvarlig hennes sjukdom är. Många efterfrågar information om pappan. Har man letat efter honom och vad är i så fall hans inställning till en eventuell vårdnadsöverflyttning? Flera undrar vad mamman och Katarina själv har för inställning till vårdnadsöverflyttning. Nio svarande är också intresserade av hur familjehemmet ställer sig till frågan om att överta vårdnaden för Katarina.

Patrick

Patrick, idag 15 år, har bott i samma familjehem sedan fyra års ålder. Anledningen till placeringen var hans föräldrars grava missbruksproblem. Under den första tiden i familjehemmet höll Patricks mamma en tät kontakt med Patrick men sedan många år är kontakten ytterst sporadisk. Mamman är påverkad när hon någon gång hör av sig. Pappan har Patrick inte haft kontakt med alls. Patrick trivs bra i familjehemmet, placeringen fungerar mycket bra.

De svarande är eniga i hur de skulle agera i denna situation. 41 av 50 svarar att de skulle överväga en överflyttning av vårdnaden. Något färre än hälften av dem tycker att Patrick har levt i familjehemmet under en så lång tid att man av den anledningen skulle förordna en överflyttning. Ungefär lika många hänvisar till den dåliga kontakten med de biologiska föräldrarna. Ett tredje vanligt skäl är att Patrick behöver trygghet och den menar man skulle säkras i och med att vårdnaden flyttades över till familjehemmet. Många tycker att det avgörande är att Patrick själv förefaller vara positiv till en överflyttning.

De sju tillfrågade, som säger att de inte skulle överväga en flyttning, motiverar det med att placeringen fungerar tillfredsställande som det är. De är oroliga för att vårdnadsöverflyttningen skall leda till att Patrick helt förlorar kontakten med sina föräldrar.

Den information som flest (17) saknar för att kunna ta ställning till frågan är huruvida Patrick själv efterfrågar en vårdnadsöverflyttning. Något färre efterfrågar de biologiska föräldrarnas inställning. Man betonar att det saknas uppgifter om pappan och dennes inställning. Lika många saknar uppgifter om familjehemmets inställning till överflyttning och hur de ställer sig till kontakten mellan Patrick och de biologiska föräldrarna.

Lisa

När Lisa är en vecka gammal placeras hon i familjehem. Hennes mamma är gravt utvecklingsstörd och anses inte kunna ta hand om Lisa. Lisas pappa, som har alkoholproblem, vill inte ha vårdnaden om Lisa. Lisa, nu två år, har rotat sig bra i familjehemmet. Hon har kontakt med mamman som kommer och besöker henne i familjehemmet.

36 av de 50 svarande skulle här överväga att väcka frågan om vårdnadsöverflyttning. Fler än hälften av dem uppgav som motivering, att mamman på grund av sin grava utvecklingsstörning knappast kan fungera som vårdnadshavare, varken nu eller i framtiden. Ett fåtal tyckte att pappans negativa inställning till att ta över vårdnaden gjorde dem mer positiva till en överflyttning. Hälften menar att en överflyttning av vårdnaden till familjehemmet skulle innebära en trygghet för Lisa, då hon rotat sig i familjehemmet och eftersom att placeringen antagligen kommer att vara tills Lisa är vuxen. Ett flertal understryker att det är viktigt att kontakten med mamman bibehålls.

Elva svarade att vårdnadsöverflyttning inte skulle övervägas. De hänvisar till att det med hänsyn till Lisas ålder och placeringens längd är för tidigt att göra en överflyttning. Man påpekar att det kan bli aktuellt senare. En annan faktor som påpekas är osäkerheten kring pappans framtida situation och möjligheten att han ändrar sin inställning.

Informationsbristen handlar främst om pappans inställning och situation. Några vill veta hur mammans och familjehemmets inställning till vårdnadsöverflyttning ser ut. Hur ser kontakten med modern eller andra släktingar ut och hur är familjehemmets inställning till att hålla kontakten med modern, är andra frågor som väcks. En utredning om mammans vårdnadsförmåga/funktionsnivå efterfrågas också.

Vårdnadsöverflyttning som ett instrument för socialtjänsten

Den sista frågan löd ”Anser ni vid er förvaltning att möjligheten till vårdnadsöverflyttningar används i rätt utsträckning?” Drygt hälften av de svarande anser att man använder vårdnadsöverflyttning alltför sällan. En tredjedel anser att man använder det i lagom utsträckning. Övriga har inte besvarat frågan eller svarat att de inte kan bedöma den. Ingen svarar att vårdnadsöverflyttningar används för ofta. En förvaltning menar dock att man alltid för en diskussion om möjligheten till vårdnadsöverflyttning vid familjehemsplaceringar.

Elva svarande tror att en orsak till att socialtjänsten alltför sällan använder överflyttning är att man är rädd att döma ut vårdnadshavaren. De hänvisar till den starka svenska föräldrarätten. Många menar att detta tankesätt visar på att socialtjänsten är dålig på att anlägga ett barnperspektiv. Flera svarande påpekar att det är en ganska stor och komplicerad process som sätter igång när man avser flytta vårdnaden. 16 av dem anser att de har bristande kunskaper, dåliga rutiner och att det saknas en tradition av att arbeta med vårdnadsöverflyttningar. De efterfrågar därför utbildning. Ibland är det familjehemmet som sätter stopp. Sex svarande påpekar att familjehemmen kan känna sig tveksamma bland annat på grund av osäkerheten vad avser fortsatt ekonomiskt stöd.

Ett antal förvaltningar uppger att de nöjer sig med att låta familjehemsplaceringen fortgå när den fungerar; man ser det som ett tillräckligt instrument. Fem svarande menar att frågan om vårdnadsöverflyttning sällan kommer upp till diskussion.

Fem svarande anser att återhållsamhet med överflyttningar är av godo. De menar att det är tveksamt om det är bra för barnen, då kontakten med de biologiska föräldrarna och därmed ursprunget riskeras.

Slutligen påpekar fler svarande att barnens trygghet kommer i första hand och att man utifrån det får bedöma om en överflyttning skall genomföras.

Intervjustudien

Frågeställningar

Intervjustudiens främsta syfte har varit att få kunskap om familjehemsbarns och familjehemsföräldrars erfarenheter av vårdnadsöverflyttningar, och hur resultatet av dessa uppfattas av barn och familjehemsföräldrar. En central fråga har varit att belysa barnperspektivet. De frågeställningar vi i studien har utgått ifrån kan delas in i fem frågeområden.

- Omständigheter kring vårdnadsöverflyttningen
- Kontakten med biologiska föräldrar, före och efter vårdnadsöverflyttningen
- Vårdnadsöverflyttningens konsekvenser
- Familjehemsföräldrarna som en ”familj för livet”
- Adoption

De följande avsnitten motsvarar i huvudsak de fem frågeblocken.

Urval och Metod

Tio intervjuade unga vuxna och deras familjehemsföräldrar

Vår avsikt var att intervjuva tio unga vuxna och deras familjehemsföräldrar. För att hitta personer att intervjuva har vi använt oss av de domar, som Socialstyrelsen samlade in vid sin kartläggning 1990. Bland dessa domar tog vi fram de, som rörde barn som idag är minst 20 år gamla, dvs. var födda senast 1979. Totalt rörde det sig om 29 barn.

I 14 ärenden framgick det inte av domen om barnen varit placerade i familjehem vid vårdnadsöverflyttningen. Ett ärende valdes bort av etiska skäl; omständigheterna i målet bedömdes som alltför plågsamma för den unge att bli intervjuad kring. I ett annat ärende har personen efter vårdnadsöverflyttningen avlidit.

Vi skickade ett brev till de återstående 13 personerna med en förfrågan om att medverka i en intervju angående erfarenheter av vårdnadsöverflyttningen. Brev skickades även till respektive familjehems-

föräldrar. Tre personer valde att inte medverka och två hörde inte av sig. Ytterligare två vårdnadsöverflyttade unga tillfrågades för att få tio fall. Båda är något yngre än övriga; 18 respektive 20 år gamla. En av dem valdes med hjälp av de enkätsvar, som inkommit i den kartläggning vi genomfört. Den andra var biologisk syster till en av de intervjuade, som vuxit upp i ett annat familjehem. Totalt intervjuades således tio personer, för vilka vårdnaden flyttades över någon gång mellan 1983 och 1990. Sex av dem var flickor, fyra var pojkar. Fyra familjehemspår och fyra familjehemsmammor intervjuades; ett familjehemspår hade haft vårdnaden om två intervjuade barn. I ett fall intervjuades endast barnet.

Barnen placerades som mycket små och vårdnaden överflyttades i tonåren

De flesta intervjuade barn var mycket små när placeringen gjordes (trots att de nu är unga vuxna kommer vi att tala om gruppen som "barn"). De två äldsta var nio år. Mönstret är att de bött många år i familjehemmet när vårdnaden flyttas; mer än hälften har varit placerade i familjen i mer än tio år och befann sig i tonåren när den skedde. I jämförelse med genomsnittet för samtliga som vårdnadsflyttades 1997-1999 är dessa barn något yngre när de placeras och något äldre när vårdnaden flyttas över.

I dag är de mellan 18 och 30 år. Tre av dem adopterades av familjehemmet när de blivit myndiga.

Tabell 2. Barnets ålder vid placering, vid vårdnadsöverflyttning, i dag och vid eventuell adoption.

Ålder vid placering	1	1	9	2	2	9	2	6	1	4
Ålder vid v-överflyttning	7	15	16	14	12	13	11	9	13	16
Ålder vid adoption	-	18	18	-	-	-	-	-	20	-
Ålder i dag	20	30	28	25	22	18	21	26	27	27

Skäl för placeringen

Barnen har placerats i familjehem på grund av olika typer av försummelse och misshandel från föräldrarnas sida: ett par blev övergivna i späda ålder, ett par blev misshandlade. Ett par föräldrar var psykiskt sjuka, andra var alkoholmissbrukare.

Tre typfall när det gäller vårdnadsöverflyttningens konsekvenser

När man sammanställer intervjumaterialet kan man urskilja tre grova typfall när det gäller omständigheter och konsekvenser av vårdnadsöverflyttningen. Det vanligaste är att barnen och deras familjehemsföräldrar inte ser så stora konsekvenser av beslutet. Barnen har haft liten kontakt med sina biologiska föräldrar före vårdnadsöverflyttningen och sett familjehemmet som sitt permanenta hem både före och efter beslutet. Överflyttningarna har gjorts enligt FB 6 kap 8 §. Det gäller för sju av barnen (fyra flickor och tre pojkar). Alla utom en i denna grupp är mellan 25 och 30 år. Tre av dem har egna barn.

För två av barnen beskrivs beslutet om vårdnadsöverflyttningen som en mer avgörande händelse. Deras föräldrar har velat få hem sina barn och relationen till dem har varit konfliktfylld och oroande. Vårdnadsöverflyttningen har löst tvisterna om var barnet skall bo och ökat deras trygghet. De är idag 18 respektive 22 år.

För en flicka, som idag är 20 år, har vårdnadsöverflyttningen varit en misslyckad insats. Hon uppfattar idag att familjehemmet inte tyckte om henne; att vårdnadsöverflyttningen kan ha försvårat kontakten med de biologiska föräldrarna och gjort henne än mer utlämnad åt familjehemsföräldrarna.

Nedan beskrivs de tre ”typfallen” i tur och ordning.

Sju barn med odramatisk vårdnadsöverflyttning

Omständigheterna kring överflyttningen ibland lite oklara

De sju barn för vilka vårdnadsöverflyttningen varit okomplicerad hade bott i familjehemmet i många år när vårdnadsöverflyttningen gjordes. De var rotade i familjehemmet och uppfattade överlag familjehemsföräldrarna som sina riktiga föräldrar. De biologiska föräldrarna ställde inga krav på att få hem dem. Att den formella vårdnaden flyttades över uppmärksammades då inte av de flesta barnen. Än idag känner de flesta av dem inte till vem som tog initiativet till överflyttningen eller omständigheterna kring det hela.

Det är bara ett par fall där vårdnaden skedde på mer uttrycklig önskan från barnet själv. Det ena fallet rör en då 14-årig pojke, som behövde ett pass. Han var utländsk medborgare och hans tidigare adoptivföräldrar vägrade att ansöka om att han skulle få bli svensk medborgare. De ville inte heller medverka till att han skulle få den nya famil-

jens namn. I det andra fallet ville barnet få familjehemsföräldrarnas efternamn.

Det som kan framstå som mer förvånande är att omständigheterna kring vårdnadsöverflyttningen tycks vara oklara även för flera av *familjehemsföräldrarna*. En familjehemsmamma blir varse att hon inte alltid haft den juridiska vårdnaden om flickan först under vår intervju. Att vårdnaden flyttades över efter 15 års placering visste hon inte. ”*Det kanske man inte får meddelande om.*”

Ett par föräldrar förmedlar också en bild av sig själva som ”objekt” för socialtjänstens beslut, även om de inte motsatte sig beslutet.

Det var socialtjänstens förslag. Vi hade inga egna motiv till att vårdnadsöverflytta, vi visste ju inte ens om att det fanns något sådant. Som familjehemsförälder har man ingenting att säga till om. Man har inga rättigheter överhuvudtaget som fosterförälder.

Det var socialtjänsten som tog upp det. Vi hade inte hört talas om möjligheten. Socialtjänsten ringde väl och vi drack kaffe och pratade om det. Vad det innebar gick de aldrig igenom utan det var väl det att vi gick med på att ta ansvar för Anna och hennes omvårdnad. Jag tror det var en pengafråga för kommunens del, som satt trångt åt då. Det var väl ett sätt för dem att bli av med en ekonomisk post. Arvodet försvann, vi fick behålla omkostnadsdelen.

Kontakt med biologiska föräldrar, före och efter vårdnadsöverflyttningen

Den kontakt barnen haft med sina biologiska föräldrarna kan delas in i två typer. Den som uppfattas som relativt konfliktfri och odramatisk samt den som påverkar barnet negativt med inslag av ständiga svek och brutna löften. De intervjuade i den senare gruppen har i större eller mindre utsträckning lyckats hitta ett fungerande sätt att idag förhålla sig till de biologiska föräldrarna. Men för ett par av dem är svårigheterna i relationen fortfarande mycket levande.

Ingen eller sporadisk, relativt konfliktfri kontakt

En övervägande del av dem som intervjuats beskriver kontakten med de biologiska föräldrarna som konfliktfri och relativt okomplicerad att förhålla sig till. Det gäller både under uppväxten och idag.

Man var ju trygg och kontakten med de biologiska föräldrarna har inte varit så svår under åren. De har aldrig satt sig på tvären eller så. Min biologiska mamma ringde väl en två-tre gånger om året.

Min riktiga mamma har inte funnits med under min uppväxt. Hon har aldrig ringt, aldrig skickat brev. Jag har inte saknat det heller...Jag har träffat henne en gång som jag kommer ihåg. Det var socialen som ordnade det. Jag

gick på mellanstadiet. Vi träffades på ett hotellrum som socialen ordnat och där fikade vi. Det var ett snabbt möte, men jag är inte missnöjd med det; jag har träffat henne och jag har kort på det.

En familjehemsmamma beskriver barnens relation till den biologiska mamman såhär:

Det såg man ju på barnen att när hon kom och hälsade på med presenter så var ju det jätteroligt, men när de hade fikat färdigt så var dom ute med sina kamrater och man fick ropa på dom när mamman skulle åka. Mamman blir som en kompis eller en snäll tant som kommer och hälsar på.

Varken de unga själva eller de intervjuade familjehemsföräldrarna har uppfattat att vårdnadsöverflyttningen har förstört eller försvårat den kontakt med den biologiska familjen, som ändå funnits i vissa fall. Ett undantag finns dock. Det gällde en flickas kontakt med sina morföräldrar. En familjehemsmamma inser vid intervjutillfället att överflyttningen av vårdnaden måste vara förklaringen till ett plötsligt avbrott i kontakten mellan flickan och morföräldrarna.

Nu när jag pratar med dig om det här med att vårdnaden togs ifrån mamman och gavs till oss, så undrar jag om det kanske var det som gjorde att biologiska mormor och morfars kontakt med Anette så plötsligt blev sämre och de inte längre kom på besök? Jag kunde aldrig förstå vad det där var: mormor tog plötsligt kontakt och var så förtvivlad och sa att hon inte ville förlora kontakten med Anette och kunde vi inte komma överens om hur kontakt och besök skulle se ut. Efter det blev kontakten aldrig den samma. De måste ha trott att överflyttningen skett på vårt initiativ, som en markering att Anette var vår flicka. Men jag har inte förstått förrän nu när du pratar om "överflyttning" att vårdnaden togs ifrån mamman och gavs till oss. Jag förstod aldrig mormoderns reaktion. Jag skulle aldrig neka dom umgängesrätt. Tänk att bli av med en så god tös och inte få träffa henne någon gång, så hemskt. Det skulle jag aldrig bidra till.

Den obefintliga eller sporadiska kontakten har ändå väckt många funderingar hos barnen på vem den biologiska föräldern egentligen är. Flera beskriver olika fantasibilder de har levt med under åren. Några har nöjt sig med fantasier, medan andra har känt ett större behov av ett reellt möte.

"Emellanåt är man mer nyfiken och skulle vilja ta reda på olika grejer. Men det går upp och ner. Jag tänker ofta på henne när jag fyller år. Jag undrar om hon tänker på mig eller om hon har förträngt mig. Det skulle vara kul att veta".

"När jag började träffa dom var det en lättnad, för innan dess hade jag haft jobbiga fantasier om vilka de kunde vara. Man måste veta var man kommer ifrån, annars blir man väldigt förvirrad."

En av de intervjuade kände ett starkt behov av att lära känna sina biologiska föräldrar och flyttade i 20-årsåldern, efter ett par år i eget boende, in hos dem.

”Jag frågade själv om jag inte kunde bo med dom ett tag. Man kunde inte bo där så länge för de drack så mycket. Jag är ändå glad att jag bodde där ett tag för jag lärde känna dom bättre och är nu mer avspänd när jag träffar dom. Innan var det spännigt och nervöst varje gång vi skulle träffas. Idag har jag en kompisrelation till dom, men jag vill inte ha dom som föräldrar.”

En familjehemsmamma beskriver hur viktigt det var för barnen att åtminstone en gång får träffa sina biologiska föräldrar.

”Det behöver bara vara att de hejar på varandra och tittar på varandra. För Johans skull var det absolut tvunget. Han hade ingen bild av föräldrarna och började sätta upp dom på en piedestal. Han kunde säga: ”det hade jag minsann fått för dom”.

Konfliktfylld kontakt

För dem som beskriver kontakten med den biologiska föräldern som konfliktfylld är relationen svårare att hantera. Konflikten har inte bestått i att den biologiske föräldern agerar för att få hem sitt barn eller på annat sätt negativt påverka familjehemsplaceringen. Det är alltså inte rädsla för den biologiske föräldern, som de beskriver, utan snarare en känsla av att gång på gång bli sviken. Det är en grupp som ”sliter” mycket med relationen till föräldern, de upplever att de pendlar mellan längtan efter en fungerande relation och rädslan för svek.

”Det enda jag minns det är de här stora sveken hela tiden, de svek mig hela tiden mina biologiska föräldrar...De lovade flera veckor, flera månader innan man fyllde år att de skulle komma med paket och hälsa på och man gick och hoppades. När man väl fyllde år gick man hela dagen och väntade på att de skulle komma men de kom aldrig, de ringde inte eller någonting. Det är väl egentligen det jag kommer ihåg av dom. De bara sviker mig hela tiden, massa löften de aldrig höll.”

”Med min biologiska mamma har jag ytterst liten kontakt men kontakten finns där. Men jag har lovat mig själv att inte ty mig till henne för mycket och inte lita på henne igen, för jag vet att jag blir ju bara ledsen. Hon har ringt ett par gånger till mig och i vissa fall har hon varit onykter, och det känns väldigt tråkigt.”

I de fall kontakten med den biologiska föräldern är svårare för barnet att hantera kan vårdnadsöverflyttningen få en viss betydelse. Familjehemsföräldrarna får i och med överflyttningen mer inflytande över hur kontakten ska se ut och kan styra den till att i större utsträckning ske på barnets villkor.

”Vinsten med en vårdnadsöverflyttning för ett barn måste ju vara säkerheten. Barnet behöver inte vara osäkert utan föräldrarna är vårdnadshavare. De kan ställa krav på de biologiska föräldrarna och säga: ’vill du ha någon kontakt med dina barn så ser du till att komma då och då’. Föräldrarna får träffa sina barn men dom som barnen bor hos är vårdnadshavare, dom bestämmer.”

Den konfliktfyllda kontakten kan få ytterligare en dimension när de unga själva får barn. Då kan en önskan om en relation med de biologiska föräldrarna väckas på nytt. Att återuppta kontakten innebär inte sällan att "sveket" upprepas.

"När man själv fick barn ville man ta chansen att träffas. Min flicka var ett år när vi åkte dit och hälsade på. Då var de onyktra. Efter det har det tagit emot att träffa dom. Det är ju inte alls så att man plötsligt, hastigt och lustigt, får för sig att hälsa på. Jag ringer alltid flera månader innan och bestämmer ett datum, sedan ringer jag igen när det närmar sig. Sedan hörs man dagarna innan samt dagen innan man åker. När man väl är där så ringer vi alltid från parkeringen också, innan vi går upp. Det är för att ha koll om det skulle vara någonting, om de har druckit. Det vill man inte utsätta sig för."

En intervjuad beskriver hur den kärlek hon känner för sitt eget barn gör det så mycket svårare att förstå den egna föräldrarnas agerande. Föräldrarnas agerande, som hon tidigare kunde finna olika försonande orsaker till, ter sig plötsligt helt obegripligt i ljuset av de oerhört starka känslor hon har för sitt eget barn.

"Jag skulle aldrig kunna lämna bort mitt barn, vad som än hände. Det finns ju inte en chans. Så det är ju svårt att förstå att hon klarade att lämna iväg oss. Det har man väl haft svårt att fatta innan man själv fick barn också men känslan är ju starkare nu, det är en stor skillnad, det är det...Tänk dig att lämna bort sina egna barn och inte träffa dom, det har hon gjort. Så vill hon träffas nu, men det finns ju ingenting där."

"Man är ju deras barn fastän de inte är mina föräldrar"

I vilken utsträckning vårdnadsöverflyttningen har hjälpt barnen att känna sig trygga i sitt "val av föräldrar" har varit svårt att få svar på. Många menar att de aldrig har vetat någonting annat än att fosterhemmet är "hemma" och fosterföräldrarna är "mamma" och "pappa". Detta att ändå vara barn till en förälder man inte själv upplever som sin förälder kan vara svårt att hantera: *"Man är ju deras barn fastän de inte är mina föräldrar"*. När man hörs blir man påmind om och tvingas förhålla sig till en relation man inte anser sig ha. Den biologiska föräldern tilldelar barnet en roll i kontakten som det inte kan identifiera sig med.

"Att hon har mage att säga: 'hej, det är mamma, jag älskar dig', då när hon ringer, det är nästan så att man mår illa...Man blir väldigt ställd när hon ringer och säger sådana dumma saker. Jag mår väldigt dåligt när hon har ringt...Jag skrev ett brev och talade om för henne att jag vet mer än du tror. Jag tror inte att hon vet att vi vet hur vi har haft det. Jag tror inte ens att hon vet att vi säger mamma och pappa till Lisbeth och Ove. Hon tror ju liksom att hon är mamma."

”Hon har aldrig snackat om det [placeringen eller vårdnadsöverflyttningen]. Man träffas efter 15 år och sedan ska allt vara som vanligt, det är ju konstigt. Hon ville nog gå in i någon mammarell men hon märkte ju, jag tog avstånd direkt...den relationen vill jag inte ha.”

Rädslan för det biologiska arvet

Trots att barnet känner tillhörighet till familjehemmet och en vårdnadsöverflyttning kan bidra med ytterligare trygghet, är det ingenting som kan skydda barnet från de tankar det bär med sig kring arv och biologisk tillhörighet. Många uttrycker en rädsla för att ”bli som dom”.

”Jag tycker inte alls att det är trevligt att ha de gener jag har. Jag försöker ju bearbeta det med förnuftet; man är ju inte bara arv, man är miljö också. Jag försöker intala mig det. Det väcker ju mycket, särskilt när man får ett eget barn. När jag har pratat med min biologiska syster så känner hon precis samma sak: hjälp, vågar vi skaffa barn när vi har en sådan mamma som vi har?”

Vårdnadsöverflyttningens konsekvenser

Barnens perspektiv

De flesta av de intervjuade ”barnen” upplever inte att vårdnadsöverflyttningen innebar någon förändring när det gällde relationen till familjehemsföräldrarna. De märkte aldrig att överflyttningen gjordes. Deras familjehemsföräldrar har samma bild; att barnen redan innan var ganska trygga i att detta var deras hem.

”Av vårdnadsöverflyttningen minns jag att det var någonting lite speciellt, att det var inte alla som hade det så. Men mamma [familjehemsmamma] har ju alltid varit mamma för mig, så egentligen var det inget konstigt...”

Den positiva konsekvens, som flera nämner är möjligheten att ta familjehemsföräldrarnas efternamn. Att få ha samma efternamn som fosterföräldrarna var en stark önskan hos flera av barnen när de var yngre, och en del löste det genom att använda det i skolan trots att det inte var juridiskt korrekt. I ett par fall skedde också, som nämnts, överflyttningen delvis för att tillgodose barnets önskan om att få byta efternamn.

En del bytte dock inte efternamn när överflyttningen gjordes. De hade bott i fosterfamiljer med flera andra placerade barn, för vilka vårdnaden inte flyttats över.

”Alla hade olika namn i vår familj!”

För en flicka blev namnfrågan viktig först när hon själv skulle gifta sig. Då ville hon ha samma efternamn som familjehemsföräldrarna, som hon upplevde som sina riktiga föräldrar.

”När jag gifte mig blev det viktigt att få heta som min mamma och pappa. Jag ville inte stå i kyrkan och säga det där efternamnet som jag inte identifierar mig med. Det kändes som att - jag är er dotter, det är ni som gifter bort mig och jag vill tillhöra er.”

Flickan blev adopterad av familjehemsföräldrarna kort före bröllopet och fick därmed deras namn.

Familjehemsföräldrarnas perspektiv

De flesta familjehemsföräldrarna uppfattar inte heller att vårdnadsöverflyttningen innebar några större känslomässiga förändringar.

”Känslomässigt var det ingen skillnad. Hon var ju så inlemmad med oss. Det var helt naturligt, hon var ju vår tös.”

Men ett par av dem beskriver hur de kände sig tryggare efter överflyttningen.

”Det kändes tryggt för mig, ja för oss alla, för våra barn, att nu var de här barnen deras syskon.”

”Vi blev mer föräldrar. Det är det här att man själv kan ta ställning till saker och ting. Som man gör med sina egna barn, man behöver inte springa runt och fråga. Det har varit en trygghet. Mamma- och papparollen blir mer hel kan man säga. Vi upplever överflyttningen positivt; det gör vi definitivt.”

Flera av familjehemsföräldrarna nämner dock att beslutet hade positiva praktiska konsekvenser. De fick möjlighet att fatta beslut i t.ex. skolfrågor, när det gällde betyg och intyg där vårdnadshavares namnteckning krävdes, likaså vad gällde resor, aktiviteter. Myndighetskontakter och olika ekonomiska göromål underlättades även de när vårdnaden flyttades över.

Fortsatt ersättning och stöd till flertalet familjehem

Alla familjehem utom två har fått oförändrad ersättning efter vårdnadsöverflyttningen. För två familjer togs arvodet bort och de fick fortsättningsvis enbart omkostnadsersättning. Socialtjänsten fortsatte också att besöka familjehemmet för att överväga frivilliga placeringar och ompröva placeringar enligt LVU var sjätte månad. Flera av de intervjuade barnen beskriver hur jobbiga de tyckte att dessa besök var.⁹

En familj för livet

Alla barn i denna grupp uppfattar familjehemsföräldrarna, och i synnerhet familjehems mamman, som deras föräldrar för livet. Många beskriver sin relation till familjehems mamman som mycket viktig och tät.

”Det är inget snack om vem som är mormor till mitt barn, det är Inga [familjehems mamma]. Det är livslångt, det är som för vem som helst. Hon finns där som ett stöd för mig. Man kan ju ringa och fråga om stöd eller vad som än är, familjeproblem eller man behöver hjälp med något. Då ställer de ju upp.”

”Jag har läst något ord någonstans: ’att idiotälska någon’. Mina föräldrar har idiotälskat och de har alltid ställt upp, alltid. De ställer upp nu med. Jag ringer, de ringer; vi hörs flera gånger per dag. Jag har allt stöd jag någonsin kan önska mig. De kunde inte få egna barn, så de har väl älskat oss över allt annat. Vi är väl deras gåva på ett sätt, fast vi har våra trassliga bakgrunder.”

”Ja, de är ju min mamma och pappa, så är det bara. Jag har stort stöd i dom och kan prata med dom om det här [att hon har en upprivande relation till sin biologiska mamma, vår anm.]. Det händer att jag kommer hem ibland på kvällen och är jätteledsen eller ringer och säger att jag måste komma över eller att de kommer till mig, för att jag blir så jätteledsen ibland. Man behöver ju aldrig vara rädd att tala om att hon har ringt eller så. De ställer verkligen upp hela tiden.”

”De är min riktiga mamma och pappa och sedan har jag min biologiska mamma och pappa. Visst är det en familj för livet. En familj för livet betyder väl att man åldras tillsammans, att man följer varandra i livets alla skeden.”

⁹ Två av dem som intervjuats beskriver hur misslyckade det tyckte att dessa besök var. En säger: *”Det är självklart att man säger att det är bra fast det kanske inte är det. Det är lättare att säga att det är bra än att riskera att det blir ännu en överflyttning, som är värre.”* Den andre: *”Då kommer det två kärringar och sitter med kollegieblock och frågar en massa frågor som man inte är redo att svara på kanske. De satt och korsförhörde en. Även om det skulle vara fel i familjen så skulle de inte få reda på det under de två-tre timmar de satt där och frågade en massa saker. Då kan ju vem som helst hålla skenet uppe.”*

Med undantag av en pojke har inte någon av de intervjuade något annat än positivt att säga om sina familjehemsföräldrar. Inte någon upplever att familjehemsföräldrarna gjort skillnad mellan biologiska barn och dem som familjehemsbarn. De är tacksamma och beundrande.

De flesta bodde kvar tills de slutat gymnasiet

Med två undantag bodde barnen kvar i familjehemmet tills de slutat gymnasiet. I de fall upprottet hemifrån skedde tidigare berodde det i båda fallen på att barnen funnit partners i sena tonår som de successivt flyttade in hos och ihop med.

För den grupp barn som här redovisats, som karaktäriseras av förhållandevis odramatiska vårdnadsöverflyttningar, har placeringarna fortlöpt under stabila och trygga former. Flyttningar till annan vård eller till någon av ursprungsföräldrarna före gymnasietidens slut har inte förekommit i något fall.

Tre adopterades när de blivit myndiga

Tre av de intervjuade adopterades när de blivit myndiga. Frågan om adoption har inte i något fall väckts i samband med vårdnadsöverflyttningen.

Namnfrågan beskrivs av de unga som adopterats som ett viktigt motiv till adoptionen. I ett fall hade barnet länge önskat att få föräldrarnas efternamn, i ett annat blev det viktigt i och med flickans giftermål (se citat sid. 23). För en av dem som adopterats betydde adoptionen att tillhörigheten till familjen tydliggjordes.

”Det kändes tryggare för min egen del. Dels hade jag haft så bra kontakt med Viveca [familjehemsmamma], hon kändes som en riktig mamma. Sen kändes det riktigt på något sätt, jag ville inte ha några ’connections’ med dom andra föräldrarna. Nu tillhör jag den här familjen, det är något symboliskt”.

Familjehemsföräldrarnas motiv till adoptionen har främst varit de praktiska konsekvenser den för med sig, i form av t.ex. arvsrätt.

”Om de inte är adopterade har det ju inget att hämta hos oss och det känns fel. Tänk om det hände oss någonting. Är barnen då inte adopterade har de inte rätt till någonting.”

Bland de familjehemsföräldrar som inte har övervägt adoption anger flera ersättningsfrågan som en avgörande orsak.

”Vi var nog ganska så nöjda med att barnen bodde hos oss och att vårdnaden flyttats till oss. Det kändes bra. Skulle vi ha adopterat dom hade det

nog varit ganska kämpigt att dra det lasset ekonomiskt, eftersom jag var hemma. Så barnen hade det faktiskt bättre på det sättet, att vi fick den ersättning som var.”

För en familjehemsamma var adoption aldrig ett alternativ då hon ansåg att barnet, genom adoptionen, kunde fjärmars från sitt ursprung på ett negativt sätt.

”Adopterar jag ett barn har jag inga förpliktelser mot de biologiska föräldrarna. Är det riktigt? Det tycker inte jag. Det blir inte ett helt barn om man klipper av där”.

Arvsrätt för de barn som inte adopterats

De familjehemsbarn som inte adopteras kan endast få arvsrätt genom skrivet testamente. De familjehemsföräldrar som intervjuats har inte gjort det. Den främsta orsaken förefaller vara att man som familjehem inte tagit ställning i frågan.

”Vi har inte tagit tag i det här eller tänkt så långt ännu. Det kanske man gör när man är äldre. Det kanske inte är någonting man funderar så mycket på nu.”

Ett familjehemspar uppger att barnen är tryggade ekonomiskt i och med den barnpension som barnen erhöll vid förälders bortgång. I ett annat fall har familjehemsföräldrarna ordnat försäkringar till barnen, som följer dem genom livet.

Två vårdnadsöverflyttningar som skapade trygghet

I två av de tio fallen har vårdnadsöverflyttningen skapat trygghet för barnet i en otrygg situation. Otryggheten har haft sin källa i kontakterna med de biologiska föräldrarna. Båda barnen var placerade enligt LVU.

Föräldrarna ville få tillbaka barnen

I det ena fallet präglades barnets kontakter med de biologiska föräldrarna av stor rädsla: pappan talade ständigt om att pojken skulle flytta hem till dem igen, han var alltid mycket misstänksam och kritisk – sa som pojken minns det aldrig ett vänligt ord till honom – och bråkade mycket med mamman, till och med slog henne i pojkens åsyn. Familjehems mamman berättar hur rädd pojken var när han skulle träffa pappan:

”Jag kände mig så grym varenda gång jag for iväg med honom. Gång på gång på gång sprang han på toaletten och hade ont i magen. Och grinade, grinade, grinade hela vägen. Sedan lättade det alltid lite när han fick flyga, för det var ju spännande. När vi kom fram gick han alltid bakom mig, höll mig i handen men gick bakom mig för att han inte skulle synas. Jag kände mig grym.”

Pojken, som nu är 22 år, berättar också själv hur rädd han var. Det var inte bara träffarna med pappan som gjorde honom rädd, utan också telefonsamtalen och det ständiga hotet att pappan skulle tvinga honom att flytta hem till sig (mammans dog när pojken var sex-sju år).

”Han ringde när jag fyllde år och på julafton – men jag fick inga presenter eller någonting – men han ringde och sa att han skulle hämta mig, ta hem mig. Jag blev ju jätterädd, för jag ville verkligen inte därifrån. Hela tiden när jag var liten var jag jätterädd. Jag vågade ju inte gå ut när det var mörkt, om han skulle stå där bakom hörnet och ta mig. Han hade en grön BMW. Så fort jag såg en sån trodde jag det var han.”

I det andra fallet var det den biologiska mamman som ville att hennes dotter skulle flytta hem till henne (hon ville också få tillbaka sin son, som bodde i samma familjehem, men han har inte velat delta i undersökningen). Familjehemsföräldrarna säger att mammans krav kunde göra barnen mycket rädda, men flickan själv, som i dag bara är 18 år och fortfarande bor i familjehemmet, beskriver det mer som att hon blev förvirrad och hamnade i en konfliktsituation. Hon och hennes bror hade placerats mycket senare i familjehemmet än den tidigare nämnde pojken; de var i tioårsåldern och han två år.

Vårdnadsöverflyttningarna gjordes för att avvärja hotet från föräldrarna

Också i de här fallen var det socialtjänsten som föreslog att vårdnaden skulle flyttas över till familjehemsföräldrarna. Men till skillnad från de flesta fallen med de mer odramatiska vårdnadsöverflyttningarna uppfattar barn och familjehemsföräldrar åtgärden som socialtjänstens försök att lösa de problem som fanns i relationen mellan barnet och den biologiska föräldern. Man ville avvärja det hot som barnet upplevde, kravet på att barnet skulle flytta tillbaka, och kravet på kontakter som för barnet var obehagliga eller problematiska. Man ville också ge barnet en starkare känsla av tillhörighet till familjehemmet. Det var viktigt för båda barnen att få familjehemsföräldrarnas efternamn.

Domstolen fattade i båda fallen beslut om vårdnadsöverflyttning i strid mot den biologiska förälderns vilja.

Vårdnadsöverflyttningarna skapade trygghet

Det är tydligt att vårdnadsöverflyttningarna uppnådde sitt syfte. Barnen kände sig säkra på att inte behöva flytta tillbaka till de biologiska föräldrarna och inte behöva träffa dem om de inte ville. Pojkens familjehemsmamma beskriver hur det förändrade honom:

”Jag såg vilken förändring det blev på Per när han fick klart veta att han fick stanna. Det blev en enorm skillnad. Han var elak mot dom andra barnen innan dess. Han blev jättesnäll mot oss, mot dom andra barnen. Du ska veta att Per kunde inte läsa ens när han gick i trean. Han engagerade sig inte i nåt, inte i nånting. Det var som du vände ett blad, som det blev en helt ny unge när han fick klart för sig, att nu får jag stanna. Jag behöver aldrig mer åka och bo där. Det är nåt av det mest positiva jag har upplevt på alla åren och alla barnen jag har haft. Jag har ändå haft ett femtontal.”

Det kan tilläggas att lässvårigheterna försvann och att pojken nu läser vid universitet. Också för flickans och hennes brors del innebar vårdnadsöverflyttningen en positiv förändring. Flickan säger att hon blev glad och att hon nu kände sig som en av de andra i familjen. Familjehemsmamman minns det som att barnen blev lugnare och mer tillfreds och att stämningen blev bättre i hemmet.

Vårdnadsöverflyttningen innebar att kontakterna mellan pojken och hans biologiska pappa upphörde. För flickans del var kontakterna redan mycket sporadiska, eftersom den biologiska mamman satt i fängelse i ett annat land vid tiden för vårdnadsöverflyttningen. Men när hon kom ut ur fängelset började hon ringa intensivt. Det ledde till att hon och flickan träffades ett par gånger. Därefter dog kontakten ut. Flickan säger att de inte kan prata med varandra och inte kommer så bra överens.

Hennes bror däremot var mer mottaglig för mammans propåer. Så länge han var omyndig hindrades han av familjehemsföräldrarna att lämna hemmet, men när han hade fyllt 18 avbröt han sin skolgång och flyttade till mamman. Det kändes svårt för familjehemsföräldrarna, både för att de upplevde att han valde bort dem, och för att de var oroliga för hur han skulle påverkas av mammans missbruk och kriminalitet.

Barnen vill behålla kontakten med familjehemsföräldrarna

Det är för tidigt att säga om familjehemmet blev "en familj för livet" för barnen. Pojken läser som sagt vid universitet, men han ringer och hälsar på ofta, och han har kvar ett rum i familjehemmet. Han betraktar familjehemsföräldrarna som sina riktiga föräldrar och deras biologiska barn som sina syskon. Familjehemsföräldrarna ser honom som sin son.

Flickan, som fortfarande bor i familjehemmet, har ett nära förhållande till familjehemsmamman:

"Med henne kan jag snacka om allt. Hon har alltid ställt upp när jag behöver det. Hon har lärt mig hur man ska vara."

Men flickan kallar både den biologiska mamman och familjehemsmamman för "mamma". Hon säger att den biologiska mamman "*är min riktiga mamma för hon är min riktiga mamma*". Familjehemsmamman å sin sida "*har ställt upp som en riktig mamma ska göra*".

Den formella sidan av relationerna är att barnen är eller har varit familjehemsplacerade hos familjehemsföräldrarna; de är inte adopterade. I pojkens fall har man övervägt det, men det hade inneburit att han hade förlorat arvsrätten efter sina ganska välbeställda biologiska föräldrar. Ett annat skäl till att barnen inte har adopterats, som dock inte nämndes av de intervjuade, kan vara att det i båda fallen handlar om halvprofessionella familjehem, där det bor eller har bott ganska många barn.

En vårdnadsöverflyttning som kan ha bidragit till barnets övergivenhet

I ett av de tio fallen kan vårdnadsöverflyttningen ha haft en negativ verkan. Den kan ha försvårat kontakten med de biologiska föräldrarna, som barnet har haft en stark längtan till, samtidigt som förhållandet till familjehemsföräldrarna har försämrats och slutligen helt havererat. I det här fallet har vi bara fått informationen från barnet, som idag är 20 år, och inte från de före detta familjehemsföräldrarna.

Barnet, som vi här kallar Anne, var ett år när hon kom till familjehemmet. Hon placerades där med stöd av LVU och på grund av ett kraftigt alkoholmissbruk hos båda föräldrarna. Under förskoleåren träffade hon dem korta stunder ett par gånger om året i samband med sjukhusbesök i den stad där de bodde. Hon minns inte dessa möten så väl. I övrigt ringde föräldrarna ibland och skickade kort.

Familjehemsföräldrarna hindrade kontakt med de biologiska föräldrarna

Någon gång i 6–7-årsåldern flyttades vårdnaden över till familjehemsföräldrarna. Anne tror att det var familjehemsföräldrarna själva som tog initiativet. De har sagt att de tog över vårdnaden för att de ville ha henne som sitt riktiga barn. Hon tror också att de biologiska föräldrarna egentligen ville behålla vårdnaden men gav med sig till slut. För egen del minns hon att det var viktigt för henne att få samma efternamn som familjehemsföräldrarna. Något år efter vårdnadsöverflyttningen upphörde sjukhusbesöken och med dem också träffarna med de biologiska föräldrarna. Men de fortsatte att ringa då och då.

”Många gånger var dom fulla. En gång kommer jag ihåg att mamma var så full att jag knappt hörde vad hon sa. Det gjorde mig lite illa. Efter det fick jag inte prata med dom. Hon ringde flera gånger. Men till mig sa dom (familjehemsföräldrarna) att dom (de biologiska föräldrarna) inte ville ha kontakt med mig.”

Anne har uppfattat det som att familjehemsföräldrarna hindrade kontakter mellan henne och hennes biologiska föräldrar, och att de som ett led i det beskrev de biologiska föräldrarna som mer ointresserade av henne än de i själva verket var.

”Modern där tyckte inte om mina föräldrar för att dom var alkoholister. Hon hånade mina föräldrar väldigt mycket. Det var något jag inte kunde acceptera, fast jag höll tyst om det då. Hon lurade i mig en masa lögn om att mina föräldrar inte ville veta av mig. En gång när jag var 14 eller 15 sa hon till mig att din far är inte din far, för ni har inte samma ögonfärg. Likadant lurade hon i mig att mina syskon inte ville träffa mig.”

Barnet kände sig inte omtyckt av familjehemsföräldrarna

Anne säger att relationen till familjehemsföräldrarna försämrades när hon hade börjat skolan. Hon beskriver en rad förhållanden, bland annat attityden till de biologiska föräldrarna, som alla bär budskapet att hon inte kände sig omtyckt av familjehemsföräldrarna. Hon tycker att de gjorde skillnad på henne och sin biologiska son.

”Han var deras lilla prins. Jag var deras lilla slav. ... Jag var tvungen att hjälpa till i lagårn, både morgon och kväll, klockan sex på morgonen och fem på kvällen. En sommar körde jag ved och travade ved en och en halv månad.”

Hon kände sig också misstrodd av familjehemsföräldrarna.

”Jag kände hela tiden att dom inte litade på mig. Dom släppte mig inte ur sikte, för dom trodde att jag skulle stjäla mat och kakor och godis, bara för att jag gjorde det när jag var liten. Var dom ute och ingen var inomhus, var jag också tvungen att gå ut. Jag frågade mig själv förtvivlat, varför kan dom aldrig lita på mig nån gång?”

Förhållandena i familjehemmet blev föremål för en barnavårdsanmälan, som bara tycks ha förvärrat situationen.

”När jag gick i åttan var vi några tjejer som ofta diskuterade hemförhållanden. Dom tyckte att mina fosterföräldrar var väldigt hårda, så dom tog kontakt med socialtjänsten. Dom pratade med mig flera gånger. Men jag sa att jag trivdes och det var bra, för jag ville ju inte dra upp nånting. Så utredningen las ner. Sen fick jag höra många gånger från mina fosterföräldrar, att efter det slutade dom att älska mig. Efter det var det tystare och tystare i det där huset.”

Vårdnadsöverflyttningen kan ha försvårat kontakten med de biologiska föräldrarna

Samtidigt med det Anne kallar sitt hat till familjehemsföräldrarna kände hon en stark längtan till sina biologiska föräldrar, framför allt mamman. Hon formulerade det en gång i en text utformad som ett brev, som inte var avsett att skickas. En del av det löd:

”Mamma, vem är du egentligen? ...Varför måste du supa, så jag inte får bo hos dig? Varför måste jag bo hos dessa människor? Dessa två vuxna människor som är så lyckliga utan mig. ...

Mamma, jag saknar dig! Jag vill att du ska vara här hos mig! Jag vill kunna prata med dig om mitt liv, om mina fosterföräldrar, om min skola, om mina kompisar, om alla trakasseringar, om mobbningen jag fått utstå hela mitt liv, om alla killar jag förälskat mig i. Jag vill prata med dig om pappa. Jag vill prata med dig om dig!

Snälla mamma, övergiv mig inte! Jag behöver ju dig! Jag har ju ingen förälder! Jag hör inte hemma någonstans! Jag har inga rötter. Jag har... ingenting. ...

Mamma, jag saknar och älskar dig!

Din dotter, fast du inte vill?”

Anne förlorade kontakten med de biologiska föräldrarna några år efter vårdnadsöverflyttningen. Vilken roll vårdnadsöverflyttningen spelade i det är svårt att veta, men Anne tror själv att den kan ha haft betydelse; om inte den hade gjorts, hade det kanske varit lättare för de biologiska föräldrarna att hålla kontakt med henne.

Vårdnaden flyttades tillbaka till de biologiska föräldrarna

När Anne var 17 år avslutades familjehemsvistelsen, som hade varat nästan hela hennes liv. Den omedelbara anledningen var att hon hade hållit sig borta en vecka och bott hos sin pojkvän och hans föräldrar. Detta innebar den totala brytningen med familjehemsföräldrarna. Socialtjänsten hjälpte henne att få kontakt med de biologiska föräldrarna, och man såg också till att de fick tillbaka vårdnaden om henne. Hon gjorde också ett försök att bo hos dem, men det visade sig vara omöjligt på grund av deras alkoholism. Hon tycker ändå att kontakten med de biologiska föräldrarna har blivit bättre och bättre.

”Jag har en kontakt med mamma som jag inte har haft med nån annan tidigare. Vi kan prata om saker, känsliga saker. Det börjar kännas som jag har en familj. Det har jag inte haft innan.”

Familjehemsföräldrarnas berättelser om barn som ”borde” vårdnadsöverflyttats

Några av familjehemsföräldrarna beskriver negativa konsekvenser av att vårdnadsöverflyttningar inte görs. De berättar då om andra barn, som bor eller har bott i deras familjehem. Barnen har försatts i lojalitetskonflikter, har haft svårt att knyta an till familjehemsföräldrarna, har utsatts för smärtsamma separationer och har farit illa när de har kommit tillbaka till de biologiska föräldrarna. Familjehemsföräldrarna tror att detta hade kunnat undvikas, om vårdnaden hade flyttats över till dem.

Som familjehemsföräldrarna uppfattar det har de biologiska föräldrarna ingripit i barnens liv på ett negativt sätt. Ett exempel är en flicka som, trots att hon vill, inte får konfirmeras, eftersom det kräver att hon döps och mamman inte tillåter det. En annan flicka fick inte klippa sitt stora hårsvall och inte cykla.

”Hon var ju enormt avundsjuk på dom mindre barnen i familjen, som fick göra allt det hon aldrig fick göra under sina år. Emotionellt hade en överflyttning betytt hemskt mycket för henne, eftersom hon var så väldigt anti sin mamma. Rädd var hon också. Hade hon vetat att vi bestämde över henne hade hon mått väldigt mycket bättre psykiskt sett. Hon hade väldiga problem när vi skulle ta kontakt med mamman för att höra om hon godkände en viss sak.”

En familjehemsmamma menar att en pojke, som är placerad hos henne, försätts i en lojalitetskonflikt av den biologiska mamman, som konstruerar en motsättning mellan sig och familjehemmet. Pojken får inte någon möjlighet att knyta an till familjehemsföräldrarna.

”Hon ringer dagligen nästan och påverkar den här lille. Hon säger att det är hon som är mamma och han får inte göra det och han får inte berätta nånting om henne här. Han är dödsförskrämd. Dom träffas var fjortonde dag, och det enda han ser fram emot är detta, tack vare att hon hela tiden ligger på honom. Så han kan aldrig knyta an här. Han har inte en chans att reparera skadorna. Hon river upp dom hela tiden.

Några familjehemsföräldrar berättar också om smärtsamma minnen av att ha tvingats skiljas från barn, som mycket tydligt har visat att de ville stanna i familjehemmet.

”Det var så fruktansvärt hemskt, så då bestämde jag mig – aldrig mer. Jag åkte med flickan till mamman. Flickan var nio år. ... När bussen kom, började flickan gråta. Hon ville följa med mig hem. Hon höll fast i mig, så jag fick slita lös flickan när jag skulle kliva på bussen. Där stod hon och gallskrek. Det var så fruktansvärt hemskt. ... Sen syntes flickan ute på stan som elvaåring, full. Och hon hade flera gånger kommit in på Maria och varit berusad, som elvaåring. Och hon hade legat med killar. Och sen hade hon fått panikångest, flickan. Mamman misshandlade henne nästan dagligen. Nej, det är det värsta jag har gjort.”

”Vi hade en flicka där mamman (vårdnadshavare, vår anm.) kidnappade barnet och for utomlands. Hon hade försökt tidigare utan att lyckas. Flickan var tvångsplacerad enligt LVU. Mamman körde här utanför på nätterna och skulle hämta flickan. Hon var jätterädd. Hade vi varit vårdnadshavare hade vi kunnat agera på ett annat sätt vid kidnappningen. ... I vuxen ålder har hon kommit tillbaka till oss och berättat hur dåligt hon mådde på grund av det som mamman gjorde mot henne. Hon började bland annat med droger och alkohol. Det är en stor sorg att det blev som det blev.”

Anledningen till att familjehemsföräldrar och socialtjänst stod maktlösa inför kidnappningen berodde på att landets polis inte tog hänsyn till den svenska tvångslagstiftningen utan enbart såg till vem som var vårdnadshavare.

Orsakerna till att socialtjänsten inte ansöker om vårdnadsöverflyttning i fall som de här tror familjehemsföräldrarna kan vara, att man inte tänker på möjligheten, inte är medveten om vilka positiva effekter det kan ha, och att man är rädd för att råka i konflikt eller förvärra konflikten med de biologiska föräldrarna.

En familjehemsförälder anser att det bör vara regel att vårdnaden flyttas över när en placering har pågått två-tre år. Har förälderns situation inte förändrats under den tiden, är det inte särskilt sannolikt att den gör det i fortsättningen heller.

det finns en osäkerhet kring vad en överflyttning av vårdnaden i längden innebär för barnet.

I Finland är det i vissa fall möjligt för domstol att besluta att vårdnaden om ett barn skall tillkomma familjehemsföräldrar och biologiska föräldrar tillsammans. Domstolen kan vid behov ge föreskrifter om vårdnadshavarnas uppgifter, rättigheter och skyldigheter samt besluta om en uppgiftsfördelning mellan vårdnadshavarna. Frågan om gemensam vårdnad för familjehemsföräldrar och biologiska föräldrar behandlades i riksdagen under våren 1998 med anledning av en motion (se bet. 1997/98:LU12). I sitt – av riksdagen godkända – betänkande uttalade utskottet att det inte kunde se några fördelar med en sådan lösning. Utskottet har nyligen avstyrkt bifall till en motion med samma inriktning (se bet.1998/99:LU18). Det bör därför inte ingå i utredningens uppdrag att överväga införandet av en sådan ordning.

Barnets rätt att komma till tals

I socialtjänstlagen infördes den 1 januari 1998 en bestämmelse som innebär att barns inställning så långt det är möjligt skall klarläggas och hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad (9 §). Socialstyrelsen har i sitt remissvar till Barnkommitténs betänkande pekat på den konflikt som kan uppstå mellan denna socialtjänstens skyldighet och förädrabalkens bestämmelser om vårdnadshavares bestämmanderätt i de situationer en förälder inte vill att någon pratar med barnet. JO har i ett ärende (Dnr 634-1996) behandlat frågan om en socialnämnd som utan föräldrarnas vetskap samtalade med ett barn i skolan. Enligt JO blir det – när vårdnadshavaren inte samtycker till att socialtjänstens personal talar med barnet – ytterst beroende av en bedömning av förhållandena i det särskilda fallet om kontakt ändå skall tas med barnet.

Övrigt

Institutet för sociala rättsfrågor har i en skrivelse år 1997 (dnr S97/4704/ST och dnr Ju97/2075) aktualiserat frågan om det bör införas en möjlighet för den unge själv om han eller hon fyllt 15 år att väcka talan om överflyttningen av vårdnaden. Enligt institutet faller socialtjänstens insatser ibland på att föräldrarna vägrar den unge de stöd- och hjälpinsatser utanför det egna hemmet som socialtjänsten kan erbjuda. De bristande insatserna har enligt institutet lett till att ”allt fler ungdomar flyter runt utan kontroll från vuxenvärlden”.

Uppdraget

En särskild utredare tillkallas. Uppdraget består av flera delar och omfattar en översyn av LVU i syfte att stärka barnperspektivet och barnets rättigheter i denna lag; en prövning skall också ske av behovet av lagändringar eller andra åtgärder för att skydda barnet i de fall föräldrarna inte vill samarbeta med socialtjänsten; utredningen skall också bedöma behovet både av lagändringar och av utvecklingsarbete inom socialtjänsten för att minska osäkerheten i tillvaron för de barn som vistas i familjehem under lång tid. Därutöver skall förhållandet mellan föräldrabalkens bestämmelser om vårdnadshavarens rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets person och bestämmelserna om barns rätt att komma till tals klarläggas.

Barnkonventionens utgångspunkt i det enskilda barnets bästa och respekten för barnets åsikter och rättigheter skall utgöra en grund för arbetet. Barn som är med om en process där dess tillhörighet till den egna familjen prövas, liksom barn placerade i familjehem behöver konventionens skydd i extra hög grad. Artikel 8 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, som garanterar den enskildes rätt till respekt för bl.a. familjeliv och den rättspraxis som har utvecklats skall också beaktas.

I utredningsarbetet bör flicka/pojke-perspektivet vara tydligt. Finns omotiverade skillnader i bedömningen av om barnet skall omhändertas? Förekommer det omotiverade skillnader i behandlingen av det placerade barnet? Dessa är frågor som skall beaktas under hela utredningsarbetet. Utredaren skall i sitt arbete utgå från den kunskap som finns tillgänglig från tidigare utredningar, uppdrag och rapporter, samt aktuell forskning. Utredaren skall samverka med berörda myndigheter och organisationer. Ett nära samarbete med Utredningen om barnmisshandel och därmed sammanhängande frågor skall också finnas. Utredaren skall även samråda med Justitiedepartementet där frågan om kontakten mellan adoptivbarn/adoptivföräldrar och biologiska föräldrar är föremål för översyn. Kunskaper och erfarenheter ur såväl ett internationellt som ett kulturellt perspektiv skall tas till vara.

Översyn av LVU

LVU i dess nuvarande lydelse trädde i kraft den 1 juli 1990. Utredaren skall se över såväl lagens innehåll som dess uppbyggnad. I uppdraget ingår att föreslå lagändringar så att barnets bästa tydliggörs i lagen. I uppdraget ingår att göra en analys av om barnets rättigheter blir till-

räckligt tillgodosedda när domstolarna fattar beslut om vård/upphörande av vård samt om utformningen av lagens rekvisit påverkar praxis när det gäller domstolarnas bedömning av barns vårdbehov. Finns det skillnad i hur domstolarna bedömer flickor och pojkar i dessa sammanhang?

Behov av uppföljning

Det är svårt för socialtjänsten att i vissa situationer tillgodose barnets behov av uppföljningskontakt. Eftersom de flesta åtgärder som står till buds för att ge barn hjälp, stöd och skydd endast kan genomföras med föräldrarnas samtycke kan mycket svåra situationer uppstå när föräldrar avböjer erbjudna insatser. Detta gäller i synnerhet om en ansökan om vård enligt LVU inte bifallits av domstolen eller om domstolen fattat beslut om att vården enligt LVU skall upphöra. Det gäller också när den sociala utredningen visar att barnet har behov av åtgärder från socialtjänsten och föräldrarna avböjer fortsatt kontakt med socialtjänsten. Vissa barn hinner fara mycket illa innan vård med stöd av LVU kommer till stånd.

Utredaren skall ta ställning till om det krävs lagändringar eller om metodutveckling och kompetensutveckling inom socialtjänsten är tillräcklig för att barnets behov av uppföljningskontakt med socialtjänsten kan tillgodoses i de fall föräldrarna avböjer kontakt.

Modell för att tillgodose barnets behov av kontinuitet och trygghet i långvarig familjehemsvård

Många av de barn som växer upp i familjehem lever i dag under otrygga förhållanden. Det finns barn som placeras som mycket små i familjehem och blir kvar under hela uppväxttiden. Det enda sätt på vilket deras behov av trygghet och kontinuitet kan tillgodoses med nuvarande lagstiftning är genom att vårdnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna. Det är dock ovanligt att så sker. Orsakerna till detta bör klarläggas. Utredaren bör göra en utvärdering av de erfarenheter som finns inom detta område. En analys bör också göras av i vilken mån tanken om återförening mellan barn och föräldrar stämmer överens med tanken om hänsynen till barnets bästa. Utredaren skall med utgångspunkt i vad som är bäst för barnet utreda hur barns behov av kontinuitet och trygghet i samband med långvariga familjehemsplaceringar kan tillgodoses genom lagstiftning och metodutveckling. I en sådan analys bör det också ingå att ta del av de kunskaper som finns

om hur familjehemsplacerade barn och ungdomar själva ser på frågan om hur deras behov av kontinuitet och trygghet i placeringen kan tillgodoses. Utredaren skall i denna del ta del av erfarenheter och utvärderingar av olika lösningar som tillämpas i andra länder.

Socialstyrelsen påbörjar hösten 1999 ett treårigt utvecklingsprojekt Looking after Children (LACS). LACS är ett system för att planera och bedöma samt följa upp och utvärdera vården. LACS utgår från att socialtjänsten bör dela ansvaret för placerade barn med föräldrar, familjehemsföräldrar och andra viktiga vuxna. Utredaren bör följa detta arbete.

Barnets rätt att komma till tals

En särskild svårighet uppstår i socialtjänstens arbete när det gäller att uppfylla kravet på att barn så långt det är möjligt skall komma till tals i frågor som rör dem. Det förekommer att föräldrar motsätter sig att barnets inställning klarläggs. En utvärdering av barnets rätt att komma till tals bör göras. Det är därvid angeläget att det görs en analys av förhållandet mellan föräldrabalkens bestämmelser om vårdnadshavarens rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets person och bestämmelserna om barns rätt att komma till tals.

Övrigt

Utredningen skall belysa hur vanligt det är att ungdomar lämnar föräldrahemmet på grund av olika typer av konflikter i hemmet och hur socialtjänsten hanterar dessa situationer

Redovisning av uppdraget

Uppdraget skall redovisas senast den 31 augusti 2000.

(Socialdepartementet)

2000-04-19

Prevalens av långa vårdtider m.m. bland barn som placerats i dygnsvård – en kohortstudie

Av Vinnerljung B, Langlet P, Zaar A K & Gunnarsson T

Inledning och bakgrund

LVU-kommittén har genom dess sekreterare Sigbritt Hagbard begärt en deskriptiv statistisk analys, som bland annat visar på prevalens av långtidsplaceringar i dygnsvården för barn och unga. Denna rapport utgör en sammanfattning av analyser av datauttag från Socialstyrelsens *Register över socialtjänstens insatser för barn och unga*, även känt som "det historiska barnavårdsregistret". Samtliga uppgifter som presenteras baseras på registerinformation för alla barn födda 1976–1980, som någon gång under sin uppväxt har varit i dygnsvård.

Med dygnsvård menar vi vård i familjehem (f.d. fosterhem), hem för vård eller boende (HVB) eller hem för särskild tillsyn (s.k. §12-hem).

Metod

Kohortstudie

Detta är en s.k. *kohortstudie*.¹ Vi har använt oss av data för individer med gemensamt födelseår – fem ”årgångar”/födelsekohorter – och följt dessa i registret från födseln till myndighetsdagen (18 år). Vi använder oss därmed av longitudinella data. Offentlig statistik över socialtjänstens insatser för barn och unga utgörs huvudsakligen av olika former av *tvärsnittsmått*: exempelvis ”antal barn som var placerade i familjehem 1 november 1998” eller ”antal barn som någon gång under 1998 var placerade i familjehem”. I tvärsnittsanalyser är individer som förekommer under lång tid starkt överrepresenterade i förhållande till hur många de är i åldersgruppen, till exempel barn som varit placerade i familjehem under lång tid.² En av de många fördelarna med kohortstudier är just möjligheten att få representativa bilder av en grupp öden över tid, en slags ”rörliga bilder” jämfört med tvärsnittsanalysens snapshot-foto.

Vi har använt oss av data om fem födelsekohorter, dels för att få ett stabilare underlag för slutsatser än vad vi skulle få från data om bara en födelsekohort, dels för att se om det finns några klart urskiljbara trender i kohortmaterialet över tid. Valet av just kohorterna med födelseåren 1976–1980 gjordes för att kunna följa de yngsta individerna i registren till 18 års ålder och använda så ”färska” kohorter som möjligt. Individer födda 1980 fyllde 18 år under 1998, dvs. det senast tillgängliga året i det historiska barnavårdsregistret. Varje födelsekohort innehåller ca 100.000 individer vid 18-årsdagen, och inkluderar (förutom barn födda i Sverige) även invandrade barn och ungdomar.

I den presenterade statistiken är vård i alla placeringsformer sammanräknad liksom placeringar oavsett lagrum, om inte annat anges.

¹ Se t.ex. Samet & Nunoz, 1998 för en allmän diskussion om kohortstudier.

² Samma problem finns i socialbidragsstatistiken. Äldre socialbidragsforskning som använde sig av tvärsnittsstatistik kom fram till att de flesta socialbidragstagare var missbrukare eller gravt belastade på andra sätt. Senare studier som har utgått från kohortdata har funnit att denna grupp bara är en liten minoritet av alla som någon gång får/fått socialbidrag. Men extremgruppen är å andra sidan ständigt aktuell på socialbyrån (Salonen, 1994).

Det ”historiska barnavårdsregistret”

Det s.k. historiska barnavårdsregistret innehåller individuppgifter om vissa insatser för barn och unga, som inhämtats genom årlig uppgiftsinsamling från socialtjänsten i kommunerna. I registret finns uppgifter från år 1960 och framåt. För åren 1960-1981 gäller insatserna beslut fattade med stöd av barnavårdslagen (BvL). För åren därefter avser insatserna beslut enligt socialtjänstlagen (SoL) respektive lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). År 1969 är den första kompletta årgången av barnavårdsregistret, dvs. det omfattar samtliga berörda barn med uppgift om de beslut/insatser som skall ingå i registret.

För åren 1969–1981 finns uppgifter om följande insatser enligt BvL i registret:

- Förebyggande åtgärder (26 §)
- Omhändertagande för samhällsvård (29 §)
- Omhändertagande för utredning (30 §)
- Omhändertagande för samhällsvård (31 §)

För åren 1982–1998 (senaste aktualitet) innehåller registret följande uppgifter (enligt senaste lagrum):

- Placeringar för vård utanför det egna hemmet (6g § SoL)
- Placeringar för vård (2 och/eller 3 §§ LVU)
- Omedelbara omhändertaganden (6 § LVU)
- Kontaktperson/-familj (6 och 10 §§ SoL – insamlat t.o.m. år 1997)
- Kontaktperson/-familj (22 § LVU – insamlat t.o.m. år 1997)

Insatser för barn och unga före 1982, dvs. med stöd av barnavårdslagen, har i registret ”omkodats” till motsvarande insatser enligt SoL och LVU. Från och med 1998 ingår inte uppgifter avseende kontaktperson/-familj i det historiska barnavårdsregistret. Uppgifter om denna insats insamlas inte längre på individnivå, utan som mängduppgifter.

Felkällor i databasen och konsekvenser

Liksom andra register innehåller barnavårdsregistret vissa felkällor. Dessa verkar i olika riktning och deras effekter beror också på hur man redovisar uppgifterna i registret. Betydelsen av dessa felkällor är något svårbedömd och kan variera beroende på hur uttagen av uppgifter ur registret görs och hur statistikbearbetningarna därefter utformas.

Ett problem utgör bortfallet i registret. Det kan indelas i *individ-*bortfall och *insatsbortfall*. Med nuvarande system för datainsamlingen kan det vara svårt att i praktiken skilja dessa båda typer åt. Det finns tydliga indikationer på både individ- och insatsbortfall men samtidigt en osäkerhet om bortfallets omfattning.

Ett annat problem är vissa felrapporteringar av insatser från kommunerna – uppgifter som sedan läggs in i registret. Många av dessa fel har dock ingen betydelse för den här presenterade studien. Det kan t.ex. gälla felaktigt angiven vårdnadshavare för barnet/den unge eller felaktig placeringsform, t.ex. att 12 §-hem rapporteras som enskilt HVB, eller att HVB rapporteras som familjehem och vice versa.

En typ av fel som emellertid kan ha en viss effekt på materialet är att sexmånadersuppföljningar i socialtjänsten av pågående vård ibland rapporteras som nya beslut om vård (vilket de inte skall). Därmed "skapas" nya placeringar, trots att ingen förändring skett ur barnens synpunkt: Barnen/de unga är hela tiden kvar i samma vårdmiljö och på samma placeringsgrund. Detta fel gör att antalet placeringar över-skattas och verkar således i motsatt riktning mot de fel som uppstår på grund av bortfall i rapporteringen av påbörjade placeringar.

Det går heller inte att skilja på planerade respektive oplanerade placeringar. Det framgår t.ex. genom att en placering i ett jourhem, som är ett familjehem, görs som en oplanerad placering i avvaktan på att ett lämpligt familjehem kan ordnas för den unge. Vistelsen i jourhemmet kan ibland sträcka sig över flera månader.

Ytterligare ett "fel" med tanke på studiens syfte är att nya beslut om vård, t.ex. ändrad placeringsgrund, i vårt material automatiskt har räknats som en ny placering. Det behöver det inte vara i praktiken, t.ex. då placeringsgrunden ändras från LVU till SoL samtidigt som barnen blir kvar i samma vårdmiljö.

Stabiliteten i vården för barnet/den unge är således en faktor som inte helt kan kontrolleras eller fastslås utifrån uppgifter i barnavårdsregistret. För att få vetskap om detta i det enskilda fallet krävs i princip tillgång till uppgifter i respektive socialakt för barnet/den unge.

Vår bedömning är, trots nämnda felkällor, att materialet håller mycket väl för den studie som här gjorts, under förutsättning att resultaten tolkas med försiktighet. De redovisade sifferangivelserna bör inte ses som exakta utan som rimliga nivåskattningar av redovisade förhållanden. En angiven uppgift om exempelvis 933 barn visar att det rör sig om ca 1 000 barn och motsvarande – en uppgift om 84 barn i detta material tyder på att det "i verkligheten" kan röra sig om ett hundratal barn.

Resultat

Vi redovisar resultaten under olika underrubriker.

Prevalens – hur vanligt är det att ha varit placerad i dygnsvård?

Drygt 3 procent av alla 18-åringar, bosatta i Sverige vid 18-årsdagen och födda 1976–1980, har någon gång under sin uppväxt varit placerad i dygnsvård inom socialtjänsten. Procentandelen tenderar att öka något i senare kohorter, men är i övrigt i stort densamma som rapporterats för kohorterna födda 1972–1974 (Vinnerljung, 1996). Den registrerade prevalensen för dygnsvårdserfarenhet före myndig ålder har således legat tämligen stabilt på drygt 3 procent under hela 1970-talet.

Observera dock att varannan individ (50 procent) med sådan uppväxterfarenhet har placerats i dygnsvård för första gången efter 13-årsdagen. Dygnsvård före tonåren berör följaktligen en ännu mindre grupp i befolkningen: runt 1,6 procent (ca 1 600 barn/kohort). I dessa kohorter är gruppen ”barn som placerats i dygnsvård före tonåren” lika stor som gruppen ”utlandsfödda adoptivbarn” (se Vinnerljung, 1999).

Vårdtider

Den sammanlagda vårderfarenheten vid fyllda 18 år i kohorterna visas i tabell 1.

Tabell 1. Sammanlagd vårdtid vid 18-årsdagen för individer födda 1976–1980, alla placeringsformer oavsett lagrum.

Total vårdtid	N	%
–1 år	6 866	41
>1–3 år	4 513	27
>3–5 år	1 923	12
>5–10 år	1 576	10
>10–15 år	913	6
>15 år	886	5
<i>Summa</i>	<i>16 677</i>	<i>100</i>

Två tredjedelar (68 procent) av alla placerade är i dygnsvård under högst tre år. Kort eller medellång vårdtid är med andra ord det allra vanligaste. Ca 20 procent har varit i samhällsvård i mer än fem år (dvs. 675 individer/kohort). Runt 10 procent har mer eller mindre växt upp i dygnsvården (>10 års vårdtid, ca 350/kohort) och en mycket liten grupp – 5 procent av alla som varit i dygnsvård – har knappt vistats alls i ursprungshemmet under uppväxten (>15 års vårdtid, 175/kohort). Gruppen som har haft ”samhället som förälder” från vaggan till myndighetsdagen är med andra ord mindre än 2 per 1000.

Eftersom hälften av alla som placeras i dygnsvård får sin första vårderfarenhet i tonåren är det vanligare med långa vårdtider ju yngre personen är vid första placeringstillfället (tabell 2).

Tabell 2. Ålder vid första placering relaterad till sammanlagd vårdtid vid 18-årsdagen för individer födda 1976–1980. Andel barn/unga (%) per åldersgrupp. Alla placeringsformer oavsett lagrum. N = 3 284.

Total vårdtid	0–3 år	4–6 år	7–9 år	10–12 år	0–12 år
0-5 år	56	66	68	70	63
>5 år	44	34	32	30	37
Summa	100	100	100	100	100

Hela 44 procent av de barn som placeras när de är tre år eller yngre, kommer att vara i dygnsvård mer än fem år före vuxen ålder. Risken närmar sig hälften att ett barn som hamnar i dygnsvård före fyra-årsdagen får en stor del av sin uppväxt inom samhällsvården.

För övriga barn, som placeras före tonåren kommer runt var tredje att bli kvar i vård mer än fem år.

När vi vänder på siffrorna framkommer att av alla barn i kohorterna med lång vårdtid (>5 år) kom 51 procent i dygnsvård i 0–3 års åldern. Hela 70 procent av alla med vårdtid >5 år placerades för första gången i förskoleåldern (0–6 år).

Nästan tre fjärdedelar (71 procent) av den lilla gruppen – drygt 350/kohort – som huvudsakligen växte upp som samhällsvårdade barn (>10 års vårdtid) placerades för första gången när de var 0–3 år. Dessa måste rimligtvis betecknas som pseudo-adoptioner.

Gruppen barn som blir kvar i dygnsvården under lång tid (>5 år) domineras med andra ord av de barn som placeras i tidig eller t.o.m. mycket tidig ålder. Här finns inga trender över tid mellan de olika kohorter som studerats. Övergripande frågor som berör barn med långa vårdtider, handlar följaktligen huvudsakligen om barn som placeras för första gången i späda ålder.

”Jojo-barn”

I inom- och utomprofessionell debatt om barnvården talas det ofta om s.k. ”jojo-barn” som pendlar mellan dygnsvård och ursprungshem under sin uppväxt. Däremot saknas i svensk statistik och forskning uppgifter om hur stor gruppen är. Med hjälp av kohortmaterialet har vi kunnat undersöka hur vanligt det är med jojo-barn. För detta syfte har vi skapat ett för svensk forskning och statistik nytt begrepp: *vård-episoder*. I amerikansk forskning är det ett välkänt begrepp som återkommer i forskning om dygnsvårdssystemet. En vårdepisod definieras som en sammanhängande period i dygnsvård, oavsett hur många beslut som fattas om vård och oavsett om barnet byter dygnsvårdsmiljö under denna period (t.ex. flyttar från ett barnhem till ett familjehem. I vår definition bryts en vårdepisod när barnet är hemma i mer än 30 dagar.

I tabell 3 nedan har vi exkluderat individer som enbart varit föremål för omedelbart omhändertagande jml LVU, eftersom dessa placeringar per definition är mycket kortvariga och inte är egentlig planerad dygnsvård om placeringen inte fortsätter när utredningstiden är slut. Denna exkluderade grupp är mycket liten, ca 80 barn/kohort (n = 411).

Tabell 3. Individer med en eller flera antal vårdepisoder före 18-årsdagen bland barn födda 1976–1980. Antal och i % av alla med erfarenhet av dygnsvård. Alla placeringsformer oavsett lagrum. N = 16 266.

Antal vårdepisoder före 18 år	N	%
1	12 083	74
2	2 885	18
3	881	5
4	261	2
5	84	
6	45	
7	20	1
8	3	
9	3	
10	1	
Summa	16 266	100

Som vi kan se från tabellen är jojo-barnen mycket få i svensk barnavård, oavsett hur vi definierar gruppen. Tre av fyra barn (74 procent) kommer till dygnsvården vid ett tillfälle och lämnar den efter kort eller lång tid för att aldrig mer återkomma. Om vi med jojo-barn menar de som har varit i dygnsvård vid *minst tre olika tillfällen under uppväxten* utgör gruppen 8 procent av alla barn som någonsin varit i dygnsvård. I absoluta siffror är de ungefär 260/kohort. Om vi smalnar av definitionen till barn som *varit i dygnsvård under minst fyra olika perioder*, återstår bara 3 procent av alla dygnsvårdade individer, ca 80/kohort.

Observera också att observationsperioden är hela 18 år, och att den inkluderar alla former av placeringar under tonåren, även §12-hemsvård. Just vid avslutade §12-placeringar är återintagningar till dygnsvård vanliga (43 procent i en stor pågående studie om tonårsplaceringar; Vinnerljung et al in prep). Sannolikt är tonåringars eget (asociala) beteende en vanlig bakgrund till upprepade intagningar till dygnsvård. Detta reducerar gruppen ”jojo-barn” ytterligare, eftersom begreppet ”jojo-barn” vanligen avser barn som återkommer i vård på grund av misslyckanden i föräldrarnas omsorg.

LVU/SoL

Att uppdelade individers vårderfarenheter över tid är komplicerat, och risken är att den statistik som vi får fram inte berättar särskilt mycket. Eftersom intresset här är fokuserat främst på barn med långa vårdtider (>5 år) illustreras förhållandet för dessa vad gäller tillämpade lagrum i tabell 4.

Tabell 4. Individer med >5 års vårdtid före 18-årsdagen, uppdelade efter lagrum och kohort. Andel (%) per kohort. Alla placeringsformer ingår.

Lagrum	F 1976 (n=345)	F 1977 (n=316)	F 1978 (n=354)	F 1979 (n=328)	F 1980 (n=347)
Enbart SoL	38	37	36	43	51
Enbart LVU	14	10	14	9	6
SoL & LVU	49	53	49	49	43
Summa	100	100	100	100	100

Det är bara en liten minoritet av alla med lång vårdtid som enbart varit placerade jml LVU, 6–14 procent beroende på kohort. I absoluta tal rör det sig om 20–50 barn per kohort. Trenden i materialet över tid verkar snarast gå mot mer renodlad frivillig vård, även i gruppen med mycket lång vårdtid.

Vi har även sett på en annan grupp: barn som är i vård på 13-årsdagen och vars pågående vårdepisod varat minst tre år. För de flesta barnen har vården inletts i förskoleåldern (för runt en tredjedel redan före 2-årsdagen).

Tabell 5. Individer i vård på 13-årsdagen med ≥ 3 års vårdtid under pågående vårdepisod. Andel (%) per kohort. Uppdelade efter aktuellt lagrum på 13-årsdagen. Alla placeringsformer ingår.

Lagrum	F 1976 (n=379)	F 1977 (n=352)	F 1978 (n=405)	F 1979 (n=380)	F 1980 (n=362)
SoL	61	67	66	64	68
LVU	39	33	34	36	32
Summa	100	100	100	100	100

Frivilliga placeringar dominerar. I grova tal är det bara en tredjedel som vårdas jml LVU på sin 13-årsdag. Långa kontinuerliga placeringar är med andra ord huvudsakligen SoL-baserade.

Referenser

- Salonen T (1993) *Margins of welfare*. Akad avhandl. Torna Hällestad: Hällestad Press.
- Samet J & Munoz A (1998) Evolution of the cohort study. *Epidemiological Reviews* 20/1, s. 1–14.
- Vinnerljung B (1996) Hur vanligt är det att ha varit fosterbarn? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 3/3, s. 166–179.
- Vinnerljung N (1999) Förekomst av adoptivbarn och långtidsvårdade fosterbarn bland placeringar av tonåringar i dygnsvård. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 6/4, s. 313–328.
- Vinnerljung B, Sallnäs M & Kyhle-Westermarck P (in prep) Sammanbrott vid placeringar av tonåringar i dygnsvård.

Hur barnkonventionens barnsyn återfinns i föräldrabalken, socialtjänstlagen och LVU

Av Barbro Holmberg och Göran Håkansson

1 Inledning

FN:s konvention om barnets rättigheter är en av flera FN-konventioner om mänskliga rättigheter. Förutom barnkonventionen finns bl.a. Konventionen om avskaffande av rasdiskriminering (1966), Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (1966), Konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (1966), Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (1979) och Konventionen mot tortyr (1984).

Barnkonventionen har utarbetats på samma sätt som de övriga FN-konventionerna. En arbetsgrupp bestående av representanter för olika länder och olika religioner och kulturer behandlade olika förslag ända tills enighet uppnåddes. Med vid arbetsgruppens möten var också olika FN-organ som t.ex. Unicef och UNHCR samt representanter för frivilligorganisationer. Arbetsgruppen röstade inte utan arbetade efter principen om konsensus, vilket innebar att samtliga måste vara överens om varje ord i varje artikel – annars föll förslaget. Efter tio års arbete i arbetsgruppen antog FN:s generalförsamling Konventionen om barnets rättigheter den 20 november 1989. Det var ett samfällt beslut och redan efter ett år hade ett hundratal stater anslutit sig till barnkonventionen som i dag omfattar alla världens länder utom två.

Konventionen om barnets rättigheter brukar mot den bakgrunden beskrivas som ett etiskt grunddokument som sammanfattar världssamfundets syn på och samlade hållning till barn. Det är viktigt att framhålla konventionens rättsliga status, nämligen att barnkonventionen är en internationell överenskommelse som är juridiskt bindande för de stater som har ratificerat den.

Barnkonventionen är således inget isolerat dokument, utan den ingår i ett system av andra konventioner och deklARATIONER om mänskliga rättigheter som antagits av FN. Formuleringarna i många av barnkonventionens artiklar är hämtade från andra konventioner och har

sedan anpassats för att kunna gälla barn. I tolkningen av en artikel i barnkonventionen kan ledning fås från hur motsvarande artikel i andra FN-konventioner har tolkats.

Konventionen om barnets rättigheter är en del av den internationella folkrätten och övervakas av en internationell kommitté som skall, enligt barnkonventionens artikel 43, ”granska de framsteg som gjorts av konventionsstaterna i fråga om förverkligandet av skyldigheterna enligt denna konvention”. Enligt barnkonventionens artikel 44.1 skall staterna avge rapporter till FN:s kommitté för barnets rättigheter om de åtgärder som vidtagits för att genomföra konventionens rättigheter. Rapporter skall avges inom två år efter konventionens ikraftträdande och därefter vart femte år. Kommittén bjuder därefter in respektive regering för att diskutera innehållet i landets rapport, dvs. landets lagstiftning och de insatser som gjorts, i förhållande till de krav som barnkonventionens ställer. Vid dessa sessioner förs protokoll och därefter sammanfattar FN-kommittén sina reflektioner i ”Concluding observations”.

Barnkonventionen och Sverige

Genom att ratificera barnkonventionen har Sverige tagit på sig en internationell, folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser. Liksom när det gäller de flesta andra konventioner, som Sverige har anslutit sig till, gäller dock inte konventionen som svensk lag. Domstolar och myndigheter är därför inte bundna att tillämpa konventionens bestämmelser som om de vore svensk lag. Däremot skall de använda konventionens bestämmelser när de tolkar svensk lag så att tillämpningen av de svenska bestämmelserna står i överensstämmelse med vad som sägs i konventionen. Skulle svensk lag stå i strid med någon bestämmelse i konventionen är dock svenska domstolar och myndigheter skyldiga att följa de svenska reglerna. Det är i så fall regeringens skyldighet att ändra de svenska bestämmelserna så att de överensstämmer med konventionen.

Sverige har avgivit två rapporter till FN-kommittén. Den första behandlades av kommittén den 18 och 19 januari 1993 och Sveriges andra rapport behandlades den 22 januari 1999. Vad gäller nu aktuella frågor uttryckte FN-kommittén vid det första tillfället ”en oro över bristen på klarhet och uppenbara ofullkomligheter i lagstiftningen med avseende på definitionen av barn”. Vidare menade kommittén att ”ingen åldersgräns för könsmognad har fastställts vilket hotar skyddet av barn mot eventuellt utnyttjande i pornografiska alster”¹.

¹ CRC/C/15/Add. 2.

Vid det andra tillfället, den 22 januari, gav kommittén uttryck för oro över att anmälningsskyldigheten när det gäller barn som är utsatta för övergrepp inte fungerade tillfredsställande. Kommittén uppmanade regeringen att vidta åtgärder för att förbättra skyddet för barn i enlighet med artikel 19 i konventionen².

Även om FN-kommittén är förhållandevis välinformerad inför diskussionerna med respektive regering, så kan den inte kontrollera förhållandena i detalj i det enskilda landet. Därför lägger kommittén stor vikt vid hur landet hanterar konventionen i stort. Några aspekter är därvidlag särskilt viktiga, bl.a. att det förs en offentlig diskussion kring konventionens genomförande, att såväl lagstiftning som praxis kontinuerligt ses över i ljuset av konventionen och att det finns ett system för övervakning och möjligheter till överklagande i sådana fall då barnets anses rättigheter kränkta³.

2 Barnkonventionens barnsyn

Konventionens olika rättigheter

I barnkonventionen finns olika typer av rättigheter. Den första kategorin rättigheter är *de medborgerliga och politiska rättigheterna* som till exempel rätten till registrering vid födelsen, namn och nationalitet, åsiktsfrihet, yttrande- och informationsfrihet, religionsfrihet, förenings- och församlingsfrihet och rätten till skydd för privat- och familjelivet. Till medborgerliga rättigheter räknas också skyddet mot tortyr eller annan grym, omänsklig behandling.

Den andra kategorin är *de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna*. Till dem hör att rätten till goda utvecklingsbetingelser i vid mening måste respekteras. Det handlar om rätten till hälso- och sjukvård, social trygghet och socialförsäkring samt till utbildning och barnomsorg. Likaså hör barnets rätt till kultur, till vila och fritid, lek och rekreation samt rätten att fritt delta i det kulturella livet till dessa rättigheter.

Barnkonventionen innehåller också en tredje kategori rättigheter. Det är de rättigheter som ger barnet *skydd mot övergrepp och utnyttjande*, som t.ex. skydd mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, sexuella övergrepp och skydd mot att delta i väpnade konflikter.

² CRC/C/15/Add. 101.

³ Mänskliga rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter. UD Info. Oktober 1999.

De olika rättigheterna är lika viktiga och barnkonventionen skall ses som en helhet. Det finns ingen rangordning mellan de olika rättigheterna utan de kompletterar varandra. Rättigheterna är dock, som nämnts, olika till sin natur. Medan de medborgerliga och politiska rättigheterna är absoluta till sin karaktär och måste respekteras av alla stater oavsett förhållandena i landet är förverkligandet av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna mera beroende av ett lands resurser.

Man kan också uttrycka skillnaden mellan de olika typerna av rättigheter så att konventionen anger vilka uppväxtvillkor som *inte är acceptabla* (barn har en absolut rätt till skydd mot övergrepp och utnyttjande) och vilka livsvillkor för barn som länderna ska sträva efter att förverkliga (de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter)⁴.

Barnets bästa – en portalparagraf

Den centrala artikeln i barnkonventionen är artikel 3 som stadgar att vid alla åtgärder, vare sig åtgärderna vidtas av offentliga eller privata välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ som rör barn skall barnets bästa komma i främsta rummet. Principen ”barnets bästa” är äldre än barnkonventionen själv. Barnets bästa har varit en vedertagen princip i flera internationella konventioner och deklarationer liksom i ett flertal länders, bland annat vårt eget lands, nationella lagstiftning. Men både i internationella dokument och i nationella lagstiftningar har barnets bästa i huvudsak varit begränsat till ett område, det familjerättsliga. I barnkonventionen utvidgas principen till att gälla *alla* frågor som på något sätt berör barn. Det innebär att barnets bästa skall sättas i främsta rummet inte bara i vårdnads-, umgänges- och adoptionsfrågor och inte heller endast i verksamheter som särskilt riktas till barn som skola och barnomsorg, utan i *alla* frågor.

Med denna vidgning av principen om barnets bästa, från att enbart gälla familjerättsliga frågor till alla samhällsfrågor, ger barnkonventionen uttryck för en syn på barn som samhällsmedborgare. Barnets bästa skall beaktas i samhällsplanering, trafikplanering, i ekonomiska frågor likaväl som i frågor som rör barnets personliga förhållanden. Enligt barnkonventionens artikel 3 skall barnets bästa *alltid* beaktas. Däremot kan inte barnets bästa alltid vara utslagsgivande, vilket framgår tydligare av den engelska konventionstexten än i den svenska

⁴ Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. SOU 1997:116, s. 55.

översättningen ”... the best interests of the child shall be *a primary consideration*”.

I den arbetsgrupp som utarbetade konventionen diskuterades även andra formuleringar av artikel 3, till exempel att barnets bästa skulle vara ”the paramount consideration” och ”the primary consideration”. Sådana formuleringar skulle stämma bättre överens med andra internationella dokument, men förkastades med motiveringen att de andra dokumenten var begränsade till vissa frågor, t.ex. adoption och vårdnad, till skillnad från barnkonventionen som skulle omfatta *alla* beslut som rör barn. Det framhölls också, att det kunde finnas konkurrerande intressen som kunde vara lika viktiga, eller kanske viktigare än det enskilda barnets. Vissa intressen som ”justice and society at large, should be of at least equal, if not greater, importance than the interests of the child”. Arbetsgruppen stannade därför för en bred och något vagare formulering istället för en tydligare och snävare. Bestämmelsen formulerades som en portalparagraf och barnets bästa är därigenom ett av flera relevanta och nödvändiga intressen att ta hänsyn till enligt artikel 3⁵.

Samtidigt framgår det av barnkonventionen att barnets bästa skall ges absolut prioritet i vissa situationer. I till exempel artikel 21 som handlar om adoption stadgas att staterna ”skall säkerställa att barnets bästa främst beaktas” (shall ensure that the best interests of the child shall be the paramount consideration). På motsvarande sätt finns i artikel 18 en starkare formulering jämförd med artikel 3. Artikeln handlar om att staterna ska erkänna principen att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling och att föräldrarna har huvudansvaret. Barnets bästa ”skall för dem (föräldrarna) komma i främsta rummet”.

När det gäller ett enskilt barns förhållanden ger således barnkonventionen uttryck för hållningen att principen om barnets bästa skall väga tyngst. Med andra ord skall barnets bästa vara utslagsgivande för beslut som fattas i familjerättsliga frågor som rör barnet

Barnets rätt att komma till tals

I FN-kommitténs tolkning av barnkonventionen används sällan artikel 3 isolerat utan artikeln relateras alltid till någon av de andra sakartiklarna. Artikel 3 ger således vägledning om hur sakartiklarna skall

⁵ Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. SOU 1997:116, s. 56.

tolkas samtidigt som sakartiklarna anger ramarna för vad begreppet barnets bästa betyder i de avseenden och de situationer som behandlas i sakartikeln. Men även om utgångspunkten för analysen av vad som är barnets bästa är summan av de rättigheter som formuleras i konventionen kan det ändå vara svårt att avgöra om en åtgärd verkligen är till barnets bästa. Konventionen ger här ytterligare en allmän anvisning för hur man skall bedöma vad som är barnets bästa: Man ska låta det berörda barnet eller den grupp barn som är berörda komma till tals och ta hänsyn till vad som då sägs från barnets sida.

Konventionens artikel 3 om barnets bästa och artikel 12 om barnets rätt att komma till tals är således intimt förknippade med varandra. De båda artiklarna ger varandra ett ömsesidigt innehåll. För att avgöra vad som är barnets bästa måste barnet själv komma till tals.

En bedömning av vad som är barnets bästa innehåller alltså två aspekter. För det första utgår man ifrån vad konventionen själv säger om vad som är barnets bästa och kompletterar detta med forskning och annan kunskap om barn och barns behov (den objektiva aspekten). För det andra skall barnet eller de barn som berörs själva få möjlighet att ge uttryck för sin uppfattning om vad som är det bästa för dem (den subjektiva aspekten). En sammanvägning av dessa båda aspekter ger bästa möjliga underlag för att bedöma vad som är barnets bästa i en given situation.

Av artikel 12.2 framgår att det land som har anslutit sig till barnkonventionen i sin nationella lag kan bestämma hur ett barn skall höras och att barnet kan komma till tals antingen direkt, genom ställföreträdare eller ett lämpligt organ. Även om barnets åsikter sålunda kan inhämtas genom en ställföreträdare eller genom exempelvis en anställd inom socialtjänsten är det viktigt att det är barnets egna åsikter som kommer fram och inte vad till exempel en förälder eller en socialsekreterare anser.

Barnkonventionens artikel 12, om barnets rätt att komma till tals, ger uttryck för barnkonventionens syn på barn som aktiva och reflekterande individer med rätt att handla och påverka sin egen livssituation. I takt med ålder och mognad skall barnet få ökad rätt att bestämma om sitt eget liv i familjen och i samhället. Artikel 12 skall i det sammanhanget läsas tillsammans med andra artiklar som lyfter fram barnet som aktör, till exempel artiklarna 13–15 som tar upp rätten till yttrande- och informationsfrihet, tanke-, samvets- och religionsfrihet samt förenings- och församlingsfrihet. Ytterligare ett exempel på synen på barnet som subjekt är barnets rätt till privat- och familjeliv. Artikel 16.1 lyder således:

Inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens och inte heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende.

Dessa artiklar speglar en av grundtankarna i barnkonventionen, nämligen att varje barn har rätt till respekt för sin integritet. Varje barn har rätt till sin egen privata sfär som ingen annan i princip har rätt att tränga sig in i.

Konventionens barnsyn

Barnkonventionen kan sägas utgöra vår tids samhälleliga barnperspektiv eftersom den uttrycker världssamfundets gemensamma syn på barn och ungdomar. Konventionens grundläggande barnsyn är att varje individuellt barn har mänskliga rättigheter som skall respekteras. Barn är samhällsmedborgare med fullt och lika människovärde. Samtidigt är barn mera sårbara än vuxna och behöver därför särskilt stöd och skydd.

Konventionens grundsyn skapar ett förhållningssätt till barn som uttrycks i konventionens grundläggande principer: Att varje barn, utan diskriminering, har egna rättigheter, att barnets bästa skall beaktas vid alla beslut som berör barn, att inte bara barnets överlevnad utan också utveckling skall säkerställas till det yttersta av samhällets förmåga samt att barnets åsikter skall komma fram och tillmätas betydelse⁶. I denna barnsyn finns en spänning mellan flera parallella förhållningssätt till barn:

- *Nutidsperspektiv – utvecklingsperspektiv.* Barnkonventionens barnsyn grundas på det faktum att barnkonventionen är en konvention om mänskliga rättigheter. FN:s konventioner om mänskliga rättigheter syftar ytterst till att slå vakt om människovärdet, det vill säga tanken att varje människa är bärare av ursprungliga, medfödda och inneboende rättigheter. Alla människor har lika värde, samma rätt till liv, personlig frihet och trygghet. Varje barn bär med sig en inneboende rätt att bli respekterat för sin egen skull.

Barnkonventionen bekräftar och förstärker därmed synen att människovärdet inte är kopplat till funktionsförmåga, mognad eller ålder. Människovärdet är förankrat i varje persons existens. Därmed slår barnkonventionen vakt om barndomens egenvärde. Alla människor – stora som små – har lika värde. Barn ses inte som bihang till föräldrarna eller som passiva mottagare av föräldrapåverkan. De ses inte heller som miniatyrupplagor av vuxna, utan som unika

⁶ Mänskliga rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter. UD Info. Oktober 1999, s. 12 f.

individer med egna behov och intressen. Barndom är således inte enbart en förberedelse för vuxenlivet utan en del av livet med ett värde i sig.

Barnets rättigheter skall respekteras här och nu. Barns och barnomens villkor skall inte enbart bedömas utifrån vilken betydelse de har för barnet i framtiden utan snarare för vad de betyder för barn i nuet. Samtidigt finns ett utvecklingsperspektiv i barnkonventionen. Artikel 6, som är en av barnkonventionens grundläggande principer, slår fast barnets rätt, inte bara till liv, utan till utveckling. En lång rad av de ekonomiska, sociala och kulturella artiklarna understödjer denna utvecklingssyn.

- *Subjekt – Objekt* De första internationella deklARATIONERNA om barnets rättigheter, som antogs 1924 och 1959, utgår ifrån barns rätt till skydd. De förmedlar den traditionella bilden av barn som beroende, passiva familjemedlemmar och som objekt för vuxnas och samhällets omsorg. Skyddsaspekten finns kvar i FN:s konvention om barnets rättigheter. Stark tonvikt läggs dock vid barnet som medagerande, som aktör, med rätt till inflytande över sin tillvaro.

Att se barn som subjekt innebär att se barnet som en person som kan och vill ta ansvar för sig själv. Barnkonventionen ger uttryck för att barn är resurser, experter på sin egen livssituation medan det är föräldrar och andra vuxna som skall sörja för att barn får möjlighet att utvecklas. Att se barn som subjekt innebär att se dem som aktiva, fria, skapande och reflekterande personer med integritet och rätt till självbestämmande. Det innebär också att i frågor som rör barn skall utgångspunkten vara barnet och barnets perspektiv.

- *Individualism – familjemedlem.* Konventionen om barnets rättigheter gäller barn och ungdomar upp till 18 år och är inriktad på det enskilda barnet. Konventionen lyfter fram barnet, inte enbart som en del av en familj utan i första hand som en individ i familjen med eget värde och egna rättigheter. Barnkonventionen skapar ett direkt statligt ansvar för varje enskilt barn. Enligt konventionen är staten skyldig att genom lagstiftning och myndigheters verksamheter garantera att varje barn får social trygghet, hälso- och sjukvård, förskola och skola, samt skydd mot övergrepp oberoende av vilken social bakgrund eller vilka föräldrar de har.

Samtidigt är barnets rätt till sin familj en hörnsten i barnkonventionen. Familjen ses som den grundläggande enheten i samhället och den naturliga miljön för barnet⁷. Det är i familjen som barnet får

⁷ Barnkonventionens preambel. Mänskliga rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter. UD Info. Oktober 1999, s. 35

möjlighet att utvecklas. Barnets rättigheter får med andra ord sin främsta mening i ett familjesammanhang. Barnets rätt till sin familj går därför som en röd tråd genom barnkonventionen. Statens främsta uppgift är att stödja föräldrarna i deras ansvar för barn. Det är först när föräldrarna inte själva kan ta detta ansvar som staten får ett direkt ansvar mot barnet i dessa sammanhang, artikel 18.

3 Barnkonventionens barnsyn i förhållande till svensk familjerätts- och sociallagstiftning

FN:s kommitté för barnets rättigheter hänvisar i sina kommentarer och rekommendationer ofta till barnkonventionens grundläggande principer, icke-diskrimineringsprincipen (artikel 2), principen om barnets bästa (artikel 3), barnets rätt till liv och utveckling (artikel 6) och barnets rätt att komma till tals (artikel 12). Kommitténs hållning är att barnkonventionens grundläggande principer skall genomsyra såväl lagstiftning som administrativa beslut och andra åtgärder som vidtas. I första hand granskar kommittén huruvida lagstiftningen återspeglar konventionens bestämmelser och anda. Av FN-kommitténs kommentarer och rekommendationer framgår att barnkonventionen ställer vissa specifika krav på ländernas familjerätts- och sociallagstiftning⁸. Dessa kan sammanfattas i följande punkter:

- Lagstiftningen måste vara uppbyggd efter och utgå ifrån principen att barnet har *rättigheter*. Utifrån dessa rättigheter har föräldrar ett ansvar för barn och samhället förpliktelser att ge föräldrar stöd i deras föräldragärning och att skydda barn från övergrepp och utnyttjande.
- Lagstiftningen måste genomsyras av *barnets bästa*. Det räcker inte med en allmän portalparagraf om att hänsyn skall tas till barnets bästa, utan lagarna måste som helhet ge uttryck för principen om barnets bästa. Vad som är barnets bästa måste konkretiseras i lagstiftningen.
- Av lagstiftningen måste det framgå att barnets bästa är *utslagsgivande* i alla beslut som rör förhållandet mellan föräldrar och barn. Det finns inga andra intressen som kan väga över. Även i

⁸ Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Unicef, 1998, s. 54 f.

socialrättsliga frågor som rör barn skall barnets bästa väga tyngst, konstaterade den parlamentariska Barnkommittén i sitt huvudbetänkande: ”Vi menar att vid socialtjänstens insatser när det gäller barn och unga, skall barnets bästa *alltid* vara avgörande”⁹.

- Lagstiftningen måste uttryckligen innehålla regler om att barnet har rätt att komma till tals och att barnets synpunkter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
- Lagstiftningen får inte diskriminera barn, vare sig i förhållande till vuxna eller mellan barn inbördes.

Föräldrars ansvar för barn

Principen om barnets bästa i svensk lagstiftning kan spåras ända tillbaka till början av seklet. I den då gällande ärvdabalken fanns bestämmelser om vem av föräldrarna som skulle få behålla barnen vid skilsmässa. Om föräldrarna kunde enas, skulle detta gälla förutsatt att det inte var uppenbart stridande mot barnets bästa (20 kap. 1 §). Kunde föräldrarna inte enas skulle domstolen avgöra frågan efter vad som med hänsyn främst till barnets bästa var skäligt (20 kap. 2 §). Principen att barnets bästa skulle vara avgörande vid vårdnadstvister överfördes senare till 1920 års lag om barn i äktenskap och därefter till föräldrabalken som trädde i kraft 1949.

Föräldrabalken som reglerar förhållandet mellan barn och föräldrar har genomgått genomgripande förändringar ett flertal gånger. År 1976 togs begreppen äktenskaplig börd, barn i äktenskap och barn utom äktenskap bort. Även termen ”förälder” i föräldrabalken byttes ut mot ”vårdnadshavare”. Samtidigt gavs också fränskilda och ogifta föräldrar en möjlighet att få gemensam vårdnad om sina barn. Denna möjlighet för ogifta föräldrar att få gemensam vårdnad utnyttjades till en början i liten utsträckning. En av orsakerna var sannolikt att föräldrarna var tvungna att gå till domstol för att få gemensam vårdnad. Många fann det krångligt att hos tingsrätten få bekräftat ett ansvar som de redan påtagit sig i praktiken. Inte heller gemensam vårdnad efter skilsmässa förekom ofta de första åren, sannolikt på grund av att de ekonomiska konsekvenserna av gemensam vårdnad inte var särskilt gynnsamma. Underhållsbidrag eller bidragsförskott kunde nämligen inte lämnas när föräldrarna hade gemensam vårdnad. Genom en lagändring år 1979 öppnades emellertid möjligheter till underhåll vid gemensam vårdnad, förutsatt att barnet huvudsakligen bodde hos den ena föräldern.

⁹ SOU 1997:116, s. 412.

De familjerättsliga reglerna vad gäller vårdnad, boende och umgänge har alltsedan 70-talet utvecklats i riktning mot att barnets möjlighet till kontakt med bägge föräldrarna har underlättats. De huvudsakliga motiven för detta var länge jämställdhet mellan könen och tanken att båda föräldrar skall ha samma *rättigheter* och skyldigheter i förhållande till barnet. Lagarna var inte uppbyggda efter principen att barnet själv hade rättigheter. De var i stället formulerade med utgångspunkt i att i första hand föräldrar men även myndigheter hade ansvar för barnet¹⁰.

En vändpunkt kom år 1983 då omfattande förändringar i föräldrabalken genomfördes. Vårdnadsreglerna formulerades då om i syfte att bättre framhäva att en god omvårdnad i första hand är barnets rätt och en föräldrarnas däremot svarande förpliktelse. Barnets rättsliga ställning stärktes därmed. Samtidigt förenklades förfarandet för gemensam vårdnad. Makar fick möjlighet att behålla gemensam vårdnad efter en skilsmässa utan att domstol behövde fatta beslut i vårdnadsfrågan. Ogifta sammanboende föräldrar kunde få gemensam vårdnad enbart genom anmälan till pastorsämbetet. Barnets rätt till umgänge med andra än föräldrar lagfästes, 6:15 FB. Det blev också något lättare att frånta föräldrar vårdnaden om de brast i omsorg om barnet på ett sätt som medförde risk för bestående fara för dess hälsa och utveckling, 6:7 FB.

År 1991 ändrades vårdnadsreglerna återigen. Motiven bakom ändringarna var barnets rätt till bägge sina föräldrar. Huvudregeln skulle även efter skilsmässa vara gemensam vårdnad utom i de fall då någon av föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad som vårdnadsform. Det slogs också fast att rätten skall ta särskild hänsyn till barnets behov av kontakt med bägge föräldrarna vid bedömning av barnets bästa i samband med vårdnadstvister, 6:6 a FB. Skyldighet för kommunerna att ge föräldrarna möjlighet till samarbetsamtal infördes. Reglerna om interimistiska beslut ändrades så att i vissa fall besluten kunde begränsas till att avse barnets boende, 6:20 FB. I de fall endast en av föräldrarna var vårdnadshavare ålades denna en uppgiftsskyldighet gentemot den andre föräldern.

Barnkonventionens synsätt och språkbruk har i allt högre grad kommit att slå igenom i föräldrabalken. De förändringar som har gjorts 1996 och 1998 har i allt väsentligt barnkonventionen som förebild. Den 1 januari 1996 infördes således uttryckliga bestämmelser om barnets rätt att komma till tals i mål och ärenden om vårdnad och umgänge, liksom i adoptions- och namnärenden. Enligt dessa bestämmelser skall

¹⁰ Ewerlöf, G., Sverne, T. Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar. 4 uppl. 1999, s. 26.

domstol vid bedömning av barnets bästa ta hänsyn till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad.

Barnets vilja skall vara en viktig omständighet vid den prövning som skall göras i mål och ärenden om vårdnad. År 1998 genomfördes ytterligare förändringar i föräldrabalken med barnkonventionen som förebild. Bland annat infördes då en portalparagraf om att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid avgörande av alla frågor om vårdnad, boende och umgänge¹¹.

Föräldrabalkens vårdnadskapitel

I inledningen till föräldrabalkens vårdnadskapitel räknas barnets grundläggande rättigheter upp, 6:1 FB. Det slås fast att barnet har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. I rätten till omvårdnad ingår, enligt förarbetena rätten för barnet att få sina materiella och psykiska behov tillfredsställda. I begreppet trygghet ligger bl.a. rätten att få leva i ett stabilt förhållande och att ha någon att lita på. Till en god fostran hör att barnet får känna att det behövs, får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av föräldrarna. I en god fostran ligger också att barnet får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och ta ansvar.

I föräldrabalken anges vidare att barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart vilket innebär att hänsyn skall tas och respekt skall visas för de individuella egenskaper som barnet har. Barnet har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritetsskydd och till medbestämmande. Barnet har dock inte en absolut rätt till privatliv och skydd mot insyn. Vårdnadshavaren har en tillsynsskyldighet, 6:2, 2 st FB, ett ansvar för att barnet inte skadas men också för att barnet inte orsakar skador för andra. Vårdnadshavaren kan behöva söka genom barnets privata tillhörigheter eller till och med öppna brev adresserade till barnet, om det behövs för att skingra eller få bekräftat misstankar om att barnet deltar i något som kan vara skadligt eller på annat sätt är olämpligt. Något utrymme för regelmässig brevcensur gentemot ett äldre barn utan grundad misstanke om att allt inte står rätt till finns det dock inte. Det får alltid bli en avvägning mellan barnets integritet och vårdnadshavarens ansvar¹².

Inledningsvis i föräldrabalken 6:1 slås också fast att barnet inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Denna bestämmelse är det så kallade agaförbudet som infördes i för-

¹¹ Prop. 1997/98:7, s. 104.

¹² Prop. 1981/82:168, s. 60 och prop. 1989/90:107, s. 47.

äldrabalken år 1979. Förbudet mot kränkande behandling avser i första hand skadlig fysisk behandling av barn vare sig syftet är att straffa barnet eller inte men omfattar också sådan psykisk behandling.

Det är vårdnadshavarna, i första hand föräldrarna, som har det primära ansvaret att se till att barnet får sina grundläggande behov tillgodosedda. Som vårdnadshavare har de rätt och skyldighet att bestämma för barnet i personliga angelägenheter, men skall med barnets stigande ålder och mognad ge barnet allt större rätt att vara en självständig individ inom ramen för föräldrarnas grundläggande ansvar. Skulle vårdnadshavarna missköta sitt ansvar som vårdnadshavare kan vårdnaden under vissa förutsättningar flyttas över från föräldrarna till en eller två andra personer. De biologiska föräldrarna har då inte längre kvar bestämmanderätten över barnets person.

Föräldrarna är förutom vårdnadshavare för sitt barn som regel också barnets förmyndare. I sin egenskap av förmyndare får föräldrarna besluta i frågor som rör barnets ekonomi. Föräldraansvaret, det vill säga rätten och skyldigheten att bestämma för barnet är alltså uppdelat i vårdnad och förmynderskap. Den som är förälder har dessutom, oavsett om föräldern har vårdnaden om barnet eller inte, ett underhållsansvar gentemot barnet.

En portalparagraf om barnets bästa infördes, som nämnts, 1998 i 6 kap. FB:

Barnets bästa skall komma i främsta rummet vid avgöranden enligt detta kapitel av alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas.

Bestämmelsen i föräldrabalken 6:2 a § innebär i sig inte någon förändring av rättsläget. Däremot markeras tydligt att barnets bästa alltid skall finnas med i alla bedömningar som gäller vårdnad, boende och umgänge. De mer precisa bestämmelserna i kapitlet tar sitt avstamp i denna allmänna regel. Portalbestämmelsen knyter an till barnkonventionens artikel 3 där principen om barnets bästa som en grundläggande princip vid alla beslut som rör barn slås fast. Portalbestämmelsen i föräldrabalken skall dock, enligt förarbetena, inte tolkas så att andra intressen kan gå före barnets. När det gäller vårdnad, boende och umgänge finns det inte några andra intressen som kan ta över¹³.

Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en individuell helhetsbedömning. Lagen pekar dock på några omständigheter som särskilt skall beaktas, till exempel barnets behov av en

¹³ Prop. 1997/98:7, s. 104.

nära och god kontakt med båda föräldrarna. Vidare skall risken för övergrepp, att barnet blir olovligen bortfört eller far illa på annat sätt beaktas. Barnets egen vilja skall vidare beaktas vilket särskilt markeras i 2 b §:

Vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Bestämmelsen om barnets rätt att komma till tals har getts en fristående placering och alltså inte inarbetats i portalbestämmelsen om barnets bästa. Härigenom markeras att barnets vilja inte endast är en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa utan den bör också beaktas fristående från den bedömningen. Frågor om vårdnad, boende och umgänge skall alltid avgöras efter vad som är bäst för barnet. Men man kan tänka sig situationer där det är mycket svårt att avgöra vad som är bäst för barnet och där barnets vilja såsom fristående omständighet bör bli avgörande för domstolens ställningstagande¹⁴.

Barnets rätt till kontakt med båda sina föräldrar anges som centralt när det gäller att bestämma vad som är barnets bästa. Denna rätt kommer också till uttryck på flera olika sätt i föräldrabalken, bl.a. i den starka betoningen av gemensam vårdnad och av barnets rätt till umgänge med den förälder som inte har vårdnaden. Detta överensstämmer väl med barnkonventionens artikel 18 där ”principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling” slås fast.

Båda föräldrarna blir automatiskt vårdnadshavare om de är gifta med varandra när barnet föds. Är föräldrarna inte gifta är huvudregeln att modern blir vårdnadshavare. En rad förändringar har genomförts i föräldrabalken för att underlätta för föräldrar som inte är gifta med varandra att bli vårdnadshavare gemensamt. Är föräldrarna ense om gemensam vårdnad kan de göra en anmälan om detta till lokala skattemyndigheten eller till socialnämnden i samband med att faderskapet bekräftas. Föräldrar kan numera också träffa ett avtal om vårdnaden. Ett sådant avtal som godkänts av socialnämnden skall gälla och kunna verkställas som ett lagakraftvunnet domstolsavgörande. Om föräldrarna har avtalat om gemensam vårdnad skall socialnämnden godkänna avtalet ”om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa”. Innebär avtalet att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad skall socialnämnden godkänna avtalet, ”om det som har överenskommits är till barnets bästa”, 6:6 FB.

¹⁴ Jfr. NJA 1995:398.

Om föräldrar med gemensam vårdnad skiljer sig eller separerar är huvudregeln att den gemensamma vårdnaden skall fortsätta. Detta kan ske oavsett om föräldrarna bor tillsammans eller om de bor på skilda håll. Gemensam vårdnad skall kunna komma i fråga även om en av föräldrarna motsätter sig en sådan ordning. En förutsättning är dock att gemensam vårdnad är bäst för barnet. Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad om båda föräldrarna motsätter sig det, 6:5 FB. Meningen är således att upplösning av den gemensamma vårdnaden endast skall ske i undantagsfall. För att nå enighet mellan föräldrarna kan domstolen uppdra åt socialnämnden att anordna samarbetsamtal. I avvaktan på resultatet av dessa kan domstolen vilandeförklara målet. Det kan också ske när sådana samtal redan har inletts.

I lagen anges flera fall då en förälder, som ensam har vårdnaden om barnet, kan fråntas denna. I tvist mellan föräldrarna kan rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern, om detta är bäst för barnet. Om en av föräldrarna begär gemensam vårdnad och den andra inte motsätter sig detta skall rätten bestämma om gemensam vårdnad om det är bäst för barnet. Om en förälder vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling skall rätten besluta om ändring i vårdnaden. I regel handlar det om fall då den ene föräldern för talan angående vårdnaden, men vårdnaden kan också prövas på talan av socialnämnden eller av domstolen själv.

Barnets rätt till umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med lyfts fram i lagen, vilket väl överensstämmer med barnkonventionens artikel 9.3 där barnets rätt att ”regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa”, slås fast.

Bägge föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge tillgodoses. I de fall det blir aktuellt att anförtro vårdnaden om ett barn till en av föräldrarna är utgångspunkten att domstolen inte bör anförtro vårdnaden om barnet åt en förälder som motsätter sig att barnet umgås med den andra föräldern.

Det kan inledningsvis konstateras att föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge som helhet överensstämmer med barnkonventionens artiklar som rör förhållandet mellan föräldrar och barn. De förändringar som har gjorts i föräldrabalken under de senaste decennierna kan sägas ha införlivats samtliga av barnkonventionens grundläggande principer, att barn inte skall diskrimineras, att hänsyn skall tas till barnets bästa och barnets rätt till utveckling samt att barnet skall ha rätt att komma till tals. Den åtskillnad som tidigare gjordes mellan inom- och utomäktenskapliga barn liksom andra diskriminerande bestämmelser har tagits bort. Båda föräldrarnas ansvar för barnet

är starkt betonat och även barnets rätt till kontakt med en förälder som barnet är skilt från.

Den grundläggande principen om barnets bästa, artikel 3, har förts in i föräldrabalkens sjätte kapitel som en portalparagraf med samma lydelse som barnkonventionens artikel 3, det vill säga att barnets bästa skall komma i främsta rummet. Att lydelsen i portalparagrafen i föräldrabalkens kapitel 6 är identisk med barnkonventionens artikel 3 skapar dock viss oklarhet. Artikel 3 har karaktären av portalbestämelse och är avsedd att tillämpas på alla områden, alltså inte bara inom familjerättens område. Den innebär att barnets bästa alltid skall beaktas i beslutsfattandet och att när barnets bästa vägs mot andra intressen skall barnets bästa vara en tungt vägande faktor. Barnets bästa skall vara utgångspunkten för övervägandena, därav formuleringen "the best interests of the child shall be a primary consideration", vilket har översatts till svenska som "skall komma i främsta rummet". Denna formulering i barnkonventionen hindrar emellertid inte att andra väsentliga intressen kan väga över när ett beslut fattas.

Emellertid innebär samma formulering i 6 kap. 2 § FB just att inga andra intressen får ta över vad som är bäst för barnet. Det är olyckligt att innebörden av samma ordalydelse skiljer sig mellan barnkonventionen och föräldrabalken.

I annan lagstiftning har man valt en annan formulering än barnkonventionens för att förtydliga att principen om barnets bästa inte är utslagsgivande på området i fråga¹⁵. Detta löser emellertid inte den otydlighet som skapas genom att samma formulering ges olika innebörd på sätt som skett i föräldrabalken i relation till barnkonventionen. Att barnkonventionen inte har ställning av svensk lag är knappast något som bidrar till en lösning. För att markera att principen om barnets bästa skall vara utslagsgivande krävs istället en formulering som är mer absolut än den i barnkonventionens artikel 3.

Principen om barnets bästa har som nämnts funnits en längre tid i svensk lagstiftning. I föräldrabalkens sjätte kapitel finns flera bestämmelser som anger att domstolen skall besluta efter vad som är bäst för barnet. Dessa bestämmelser behölls oförändrade när den nya portalparagrafen i 2 a § infördes. Tanken var att portalparagrafen skulle utgöra en grundval för lagens mer konkreta regler och markera att barnets bästa alltid skall utgöra en bas för bedömningen¹⁶. Ett flertal kritiska synpunkter framkom emellertid på att begreppet barnets bästa uttrycks med olika formuleringar och med olika styrka i de olika bestäm-

¹⁵ Jfr. 1 paragraf Utlänningslagen (1989:529).

¹⁶ Prop. 1997/98:7, s. 46 f.

melserna i föräldrabalkens sjätte kapitel. En översyn gjordes därför 1999.

I den promemoria vari översynen presenteras föreslås bl.a. att bestämmelserna om vad som skall beaktas vid bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge bör samordnas och en enhetlig terminologi införas¹⁷. Ingen ändring föreslås göras i de bestämmelser där principen om barnets bästa uttrycks på ett sådant sätt att domstolen skall besluta ”efter vad som är bäst för barnet”¹⁸. Däremot föreslås förändringar i de bestämmelser som ger ett svagare uttryck för principen om barnets bästa.

Till exempel kan domstolen i ett mål om äktenskapsskillnad besluta att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad, om gemensam vårdnad inte är ”uppenbart oförenlig med barnets bästa”, 5 § 3 st. Motsvarande bestämmelse finns för det fallet att två särskilt förordnade vårdnadshavare skiljer sig, 10 b §, 2 st. Vidare kan ogifta föräldrar ansöka, avtala eller ge in en anmälan om gemensam vårdnad, 4 § och 6 § hos tingsrätten. Om föräldrarna ger in en anmälan om gemensam vårdnad, görs inte någon prövning av om denna vårdnadsform är till barnets bästa utan de får gemensam vårdnad om inte denna är ”uppenbart oförenlig med barnets bästa”. Denna formulering kan ge upphov till feltolkningen att gemensam vårdnad kan komma ifråga också när den vårdnadsformen inte är till barnets bästa eller rentav är oförenlig med barnets bästa, så länge detta inte är uppenbart.

Formuleringen skall dock ses som lagstiftarens mycket starka presumtion att gemensam vårdnad, när föräldrarna är överens, i princip alltid är det bästa för barnet. En annan vårdnadsform bör övervägas först om det kan antas att någon av föräldrarna eller båda har så allvarliga brister i förmågan att sörja för barnet att föräldern eller föräldrarna inte bör ha vårdnaden eller del i vårdnaden. Lagstiftarens syn på gemensam vårdnad som den vårdnadsform som är bäst för barnet framgår också av 2 a § 2 st. där det anges att vid bedömningen av barnets bästa skall barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna särskilt beaktas. I förarbetena till bestämmelsen framhålls att förutsättningarna för en nära och god kontakt mellan barnet och båda föräldrarna var större om föräldrarna utövade vårdnaden gemensamt. I promemorian föreslås dock ett förtydligande genom att barnets bästa blir det avgörande vid prövningen.

Risk finns likaså för feltolkningar av 8 § där domstolen i fall då barnet under längre tid fått omvårdnad av någon annan än sina för-

¹⁷ Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar samt en språklig och redaktionell översyn av 6 kap. Föräldrabalken, Ds 1999:59.

¹⁸ Se bl.a. 5 § 1 st., 6 § 2 st., 10 § 1 st.

äldrar, kan besluta om överflyttning av vårdnaden om det är ”uppenbart bäst för barnet”. Denna formulering kan tolkas på det sättet att en överflyttning av vårdnaden inte kan beslutas enbart på grund av att det skulle vara bäst för barnet utan att det också krävs att detta är uppenbart. Formuleringen föreslås ändrad till att det skall vara ”nödvändigt för barnets bästa”. Ytterligare en formulering som gäller överflyttning av vårdnaden används i 7 § 3 st. samt även i 9 § 2 st. Står barnet under endast en förälders vårdnad och denne brister i omsorgen om barnet, skall rätten besluta om överflyttning av vårdnaden till den andre föräldern eller, ”om det är lämpligare”, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Detta uttryck föreslås ersättas med ”om det är bäst för barnet”. I 10 § används uttrycket ”om det inte är olämpligt”. Om båda föräldrarna dör och de har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare skall denna person utses ”om det inte är olämpligt” vilket föreslås bli ändrat i enlighet med barnkonventionens terminologi: ”om det inte strider mot barnets bästa”.

Barnets rätt att komma till tals är central i synen att barn är subjekt. Med införandet av principen om barnets bästa som en portalparagraf och en särskild bestämmelse om att barnets vilja skall tillmätas betydelse ses barnet i föräldrabalken i högre grad än tidigare som en egen person med egna rättigheter. I den meningen lyfts barnet i föräldrabalken fram som ett subjekt med rätt till vårdnad. Barnet som objekt för vårdnad och umgänge överväger dock. För att kunna påverka vårdnaden krävs talerätt eller initiativrätt, vilket föräldrarna, myndigheter respektive domstolen har. Föräldrarna är fortfarande ”huvudsubjekt” också i den bemärkelsen att det är vårdnadshavaren som har de flesta lagstadgade rättigheterna och skyldigheterna enligt reglerna om vårdnad, boende och umgänge. Det icke-taleberättigade barnet är i huvudsak fortfarande vårdnadens objekt. Mot den bakgrunden finns sannolikt möjlighet att ta ytterligare steg i riktning mot att stärka barnets ställning och utöka barnets möjligheter att komma till tals i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

Utveckling av praxis

Trots reglerna i föräldrabalken om barnets rätt att komma till tals och Högsta Domstolens dom där barnets vilja var den avgörande omständigheten finns exempel på hur denna rätt har kommit att tolkas relativt snävt¹⁹. I Kommunförbundets cirkulär angående handläggning av ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge enligt föräldrabalken och

¹⁹ NJA 1995:398.

socialtjänstlagen framgår att det är föräldrarnas vilja som är styrande²⁰. Barnets vilja ses som ”en viktig omständighet”:

Nämnden skall också i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Barnets vilja är en viktig omständighet vid nämndens prövning och kan t.ex. innebära att nämnden skall samtala med barnet. Det barnet ger uttryck för måste bedömas med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.

I Kommunförbundets cirkulär framgår vidare att om föräldrarna är överens så behöver inte socialnämnden tala med barnet:

Om föräldrarna är överens och inget talar för att barnet har någon annan åsikt kan det inte anses nödvändigt att tala med barnet.

Enligt en undersökning av Barnombudsmannen har barnets rätt att komma till tals enligt 6 kap. 2 b § FB kommit att väga lätt i förhållande till andra bestämmelser som lägger stark tonvikt vid föräldrarnas vilja, särskilt i fall då föräldrarna enas om umgänget. Föräldrars enade vilja har därför kommit att bli synonymt med barnets bästa. Barnombudsmannen har undersökt 62 domar vid fem tingsrätter under 1998 som rör umgängestvister med barn upp till tre år.

I de 62 målen har en överenskommelse träffats om umgänget under förhandling med ombudet, vid samarbetsamtal eller vid den muntliga förberedelsen i samtliga fall utom tio. Domstolen gör då ingen självständig prövning av umgänget efter vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet, utan nöjer sig egentligen att motivera umgängesförordnande med att parternas överenskommelse är till barnets bästa.

I 42 av dessa mål där skäl förekommer från domstolens består argumentationen i 29 fall endast av ett konstaterande, nämligen att det överenskomna, alternativt det förordnade, umgänget är till barnets bästa. I de övriga 13 målen är argumentationen något mer utförlig. Endast i några fall handlar det om en mer grundläggande genomgång av vad som är det bästa för barnet i den specifika situationen och vilka faktorer som har varit avgörande för utslaget²¹.

²⁰ Handläggning av ärenden rörande avtal om vårdnad, boende och umgänge enligt föräldrabalken och socialtjänstlagen – en vägledning, Cirkulär 1998:174. Svenska Kommunförbundet, s. 7 f.

²¹ Små barn och umgängestvister – en undersökning av 62 tingsrättsdomar. Barnombudsmannen 2000.

Föräldrabalkens övriga bestämmelser

När det gäller synen på barn i föräldrabalkens övriga kapitel, (kapitlen 1–4, 5 upphävt, och kapitlen 6–16, 17 och 18 upphävida, samt kapitlen 20 och 21) är det en något splittrad bild som framträder. Till största delen beror detta på att den övervägande delen av dessa bestämmelser inte har varit föremål för någon översyn med barnkonventionen som utgångspunkt. Liksom i övriga delar av föräldrabalken är det främst principen om barnets bästa och om barnets rätt att i takt med stigande ålder och mognad få inflytande över sitt liv som främst väcker frågor om lagstiftningens överensstämmelse med barnkonventionens barnsyn. När det däremot gäller konventionens sakartiklar föreligger i stort överensstämmelse mellan konventionen och föräldrabalkens bestämmelser.

Sålunda får kapitlen rörande faderskap till barn och fastställande av detta, kapitel 1–3, sägas väl motsvara vad som i barnkonventionens artikel 7 sägs om barnets rätt att så långt möjligt få vetskap om sina föräldrar, om barnets rätt att behålla sin identitet och om rätten till bistånd när barnet berövats sin identitet, artikel 8. Vad som sägs i konventionens artikel om adoption, artikel 21 är i tillämpliga delar uppfyllt i föräldrabalkens fjärde kapitel om adoption liksom föräldrabalkens sjunde kapitel om underhåll står i överensstämmelse med artikel 27:s regler om underhåll till barn. Reglerna i föräldrabalken om omyndighet, förmyndare, god man och förvaltare, kapitlen 9–16, 19 och 20, innebär bl.a. att ett barn tillförsäkras det skydd mot ekonomiskt utnyttjande som krävs i konventionens artikel 32.

Däremot är barnet själv i mycket begränsad utsträckning närvarande i de kapitel som behandlar faderskapet till barn. Visserligen är barnet själv part men det förutsätts genomgående att barnet har del i förfarandena genom en ställföreträdare. Detta är naturligtvis helt invändningsfritt i det stora antalet fall med hänsyn till att faderskapsfrågan prövas när barnet är nyfött eller kort tid därefter (socialnämnden ska inom ett år från barnets födelse ha slutfört sin faderskapsutredning i de fall barnet inte är fött i äktenskap, 2:8 FB). Situationer kan emellertid uppkomma då det kan ifrågasättas om en ensam vårdnadshavare på det sätt som för närvarande är möjligt bör kunna handla på barnets vägnar, särskilt som lagstiftaren inte har markerat betydelsen av barnets inställning när barnet har nått viss ålder och mognad.

En mor, som är ensam förmyndare, kan således så länge barnet är underårigt väcka talan om att mannen i det äktenskap barnet är fött i, inte är fader till barnet utan att barnet har något ord med i laget. Mer i överensstämmelse med barnkonventionen är att ett barn efter fyllda

femton år i denna situation anses också själv kunna väckan talan, om det har nått tillräcklig mognad för det²².

Däremot har ett exempelvis sjuttonårigt barn inte möjlighet att begära att socialnämnden utreder om någon annan man än mannen i äktenskapet kan vara far till barnet, 2:9 FB. Barnet har inte heller någon roll när det gäller att godkänna en faderskapsbekräftelse som innebär att mannen i äktenskapet inte längre skall anses som barnets far, 1:2 FB.

Principen om barnets bästa har dock fått genomslag i förarbetena till 2 kap. 9 § genom att det där framgår att socialnämnden kan utreda faderskapsfrågan även utan begäran, t.ex. om nämnden finner skäl för en sådan utredning med hänsyn till barnets bästa och övriga omständigheter. Därmed har knappast principen om barnets bästa slagit igenom när det gäller nämndens rätt att lägga ner en utredning. Nedläggning får således bl.a. ske utifrån en annan princip, nämligen om fortsatt utredning skulle vara till men för barnet.

Genom lagändringar 1995 i 4 kap. om adoption och förarbetsuttalanden i samband därmed har betydelsen av barnets inställning vid adoption däremot kraftigt understrukt. Vad som kan diskuteras är att rättens prövning fortfarande enligt ordalydelsen i 4 kap. 6 § skall avse om det är lämpligt att adoptionen äger rum. Tydligare vore om det istället uttryckligen framgick vad som är avsett, nämligen att utgångspunkten skall vara barnets bästa. Huruvida 12 år är den lämpligaste minimiåldern för att medföra en absolut vetorätt för barnet mot adoption kan också diskuteras. Genom den starka betoningen av betydelsen av barnets inställning i övrigt har dock bestämmelsen förlorat sin avgörande betydelse.

Ur mer allmän skyddssynpunkt synes det märkligt att inte det sedan länge föreslagna avskaffandet av möjligheten för en adoptant att gifta sig med adoptivbarnet har genomförts. I detta sammanhang bör också nämnas det tveksamma i att reglerna om sexuellt umgänge med avkomling och sexuellt umgänge med syskon inte är tillämpliga i adoptivförhållanden.

När det gäller reglerna om undershållsskyldighet i 7 kap. återkommer det förhållandet att barnet är part men hela tiden företräds av någon annan. Inte heller ges barnet någon rätt att ge till känna någon åsikt i processen.

Reglerna om underårigs omyndighet bygger på att ett barn med stigande ålder och mognad har möjlighet att ta ett allt större ansvar för sitt liv och överensstämmer således med barnkonventionens synsätt.

²² Walin, Föräldrabalken, 1996, s. 121.

Var sedan vissa gränser skall sättas och hur mycket barnet skall vara indraget i de olika förfarandena kan självfallet diskuteras.

Barnkonventionens syn på betydelsen av barnets ökande ålder och mognad återspeglas i begränsad utsträckning i reglerna om förmyndare, god man och förvaltare. I huvudsak är det endast vid ansökan, utseende och entledigande av förmyndare samt i vissa förvaltningssituationer som barnet tilldelas en roll och då endast om barnet har fyllt 16 år. Principen om barnets bästa återspeglas i viss utsträckning i första hand i 13 kap. 10 § förutsättningar för överförmyndarens samtycke till vissa förvaltningsåtgärder av föräldrarna.

Reglerna om verkställighet i 21 kap. FB har kompletterats med en bestämmelse om att ”vid verkställighet skall barnets bästa komma i främsta rummet”. Även i det kapitlet har ordalydelsen direkt knutits till barnkonventionens artikel 3, vilken även här bidrar till den otydlighet som berörts i samband med 6 kap. 2 §. Barnets vilja har i reglerna om verkställighet lyfts fram som central. Länsrätten kan vägra verkställighet om barnet självt motsätter sig hämtningen och barnet har uppnått en sådan mognad att dess vilja bör beaktas. Barnets vilja skall alltid respekteras när barnet har fyllt 12 år om inte länsrätten finner att en verkställighet är nödvändig av hänsyn till barnets bästa, 21 kap. 5 § FB. Barnets möjlighet att komma till tals vid en muntlig förhandling är kringgärdad av reservationer. Det finns möjlighet att höra barnet vid en muntlig förhandling om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att det hörs, 21 kap. 12 § FB. Mot den bakgrunden kan det ifrågasättas om inte barnets ställning ytterligare bör förstärkas.

Samhällets ansvar för barn

I barnkonventionens preambel slås fast att familjen är ”den grundläggande enheten i samhället och den naturliga miljön för alla dess medlemmar och särskilt för barnens utveckling och välfärd”. Artikel 18 stadgar vidare att det är föräldrarna som har huvudansvaret för barnets uppfostran och utveckling. ”Barnets bästa skall för dem komma i främsta rummet”. Staten å sin sida skall ”tillförsäkra barnet ett sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder”, artikel 3.2. Statens huvudsakliga uppgift är således att ge föräldrar det stöd som de behöver för att tillgodose barnets rättigheter.

Barnkonventionen lägger stor vikt vid föräldrars ansvar gentemot sina barn. I ett antal artiklar talas dock om föräldrars rättigheter, till exempel i artikel 3.2 som nämnts ovan. Även i artikel 5 hänvisas till föräldrars rättigheter och då i anslutning till föräldrarnas uppgift att ”ge lämplig ledning och råd då barnet utövar de rättigheter som erkänns i denna konvention”. Likaså stadgas i artikel 14 att staten skall respektera vårdnadshavares rättigheter ”att på ett sätt som är förenligt med barnets fortlöpande utveckling ge barnet ledning då det utövar sin rätt”. Föräldrars rättigheter, som är rättigheter gentemot staten, kan således enbart härledas från deras ansvar att sörja för barnets omvårdnad och för att barnet får sina rättigheter respekterade. Konventionen ger uttryck för den förskjutning i synen på förhållandet mellan föräldrar och barn, från föräldrarätt till en betoning av deras ansvar gentemot sina barn som ägt rum under de senaste decennierna.

Statens uppgift är, som nämnts, att tillhandahålla stöd till föräldrarna så att de kan ge barnet den omvårdnad som han eller hon behöver för sin utveckling. Staten har också ansvar för att barn får det skydd som han eller hon behöver. Barnkonventionen innehåller en rad skyddsartiklar som ålägger staten att vidta åtgärder, däribland lagstiftningsåtgärder, i syfte att skydda barn från att utnyttjas i samhället. Barn skall t.ex. skyddas från narkotika, artikel 33, från sexuella övergrepp och från att utnyttjas i barnpornografi, artikel 34, samt från ekonomiskt utnyttjandet, artikel 32. Barnkonventionen ger också barnet skydd mot övergrepp inom familjen. Vid övergrepp eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida får barnet skiljas från föräldrarna, artikel 9.

Enligt barnkonventionen har således samhället det yttersta ansvaret för att barn får både den omvårdnad och det skydd som de behöver. Detta ansvar faller i Sverige till största delen på socialtjänsten vilket kommer till uttryck i socialtjänstlagen (1980:620). I denna sägs det bland annat att socialnämnden skall verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden. Socialnämnden skall vidare med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt och se till att de får det skydd och det stöd som de behöver. Socialnämnden är också skyldig att se till att barnet får vård och fostran utanför det egna hemmet om barnets bästa motiverar det, 12 § SoL.

Socialtjänstlagens grundläggande principer

Socialtjänstreformen som genomfördes i början av 1980-talet innebar en genomgripande förändring av de vägledande principerna för socialtjänsten. Helhetssyn, frivillighet och självbestämmande, kontinuitet, normalisering, flexibilitet, närhet och valfrihet var de honnörsord som kom till uttryck i den portalparagraf som skulle vägleda socialtjänstens arbete.

Tre huvudlinjer i socialtjänstreformen kunde urskiljas i socialtjänstreformen som genomfördes 1982. Den ena var frivillighet istället för tvång. Slentrianmässig tvångsvård av vuxna missbrukare skulle upphöra. Även inom ungdomsvården skulle tvångsåtgärder begränsas till en inledningsfas i behandlingen. En annan huvudlinje var helhetssyn istället för splittrad symtombehandling. En familj skulle ses som en enhet och familjens problem i ett helhetsperspektiv. En tredje huvudlinje var att socialtjänsten skulle vara aktiv i förebyggande och samhällsplanerande arbete. Socialtjänsten skulle inte längre enbart ”städa upp” efter en samhällsutveckling som inte var gynnsam för medborgarna utan vara aktiv i att förebygga att problem överhuvud taget uppstod.

En annan förändring var att röja undan inslag av förmynderskap från samhällets sida. Perspektivet försköts från att myndigheterna skulle bedöma vad som var bäst för människor till att den enskildes egen vilja skulle vara avgörande för insatsen.

1998 genomfördes en rad förändringar i socialtjänstlagen. Syftet med dessa var inte att ifrågasätta grundtankarna bakom 1980 års socialtjänstreform utan att anpassa lagstiftningen så att den bättre kunde svara mot de samhällsförändringar som ägt rum under 1980- och början av 1990-talet. Arbetslösheten, nedskärningarna i kommunernas resurser och förändringarna i socialförsäkringssystemen var några av de allmänna utgångspunkter som låg till grund för dessa förändringar.

Ytterligare en utgångspunkt för de förändringar i socialtjänstlagen som genomfördes 1998 var familjens successivt förändrade roll:

Denna förändring, som ytterst sammanhänger med individens ökade frihet i det moderna samhället och kvinnornas förändrade ekonomiska situation (att separera är idag socialt accepterat och ekonomiskt möjligt), kan emellertid ställa barnen i en mer utsatt position och gör det angeläget att socialtjänsten mer än tidigare inriktas på att verka med barnens bästa för ögonen²³.

Detta utmynnade i att socialtjänstlagens första paragraf, portalparagrafen, kompletterades med en bestämmelse som syftade till att stärka

²³ Prop. 1996/97:124, s. 30.

barnens ställning inom socialtjänsten. Den nya bestämmelsen svarar, enligt förarbetena, mot artikel 3 i barnkonventionen:

När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver.

Dessutom infördes en bestämmelse om barns rätt att komma till tals beträffande åtgärder som rör dem, 9 §.

När en åtgärd rör ett barn skall barnets inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad.

Tvång – en yttersta åtgärd

Möjligheten och skyldigheten att ingripa från det allmännas sida då barn far illa i sin hemmiljö har successivt förändrats under förra århundradet. År 1902 fick vi vår första barnavårdslagstiftning. Denna omfattade två lagar. Den ena rörde kontroll av fosterbarnsvården och den andra innehöll bestämmelser om uppfostran av vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Det fanns också möjlighet att omhänderta barnet om föräldrarna inte kunde tillrättaföra det. Däremot fanns inte någon regel om ingripande av den anledningen att barnet misshandlades eller vanvårdades av föräldrarna – om denna vanvård inte kom till uttryck i vanart hos barnet. Det var först i 1924 års barnavårdslag som ingripande kunde ske när barnet for illa i föräldrahemmet och i situationer när barnet ansågs behöva särskilda uppfostringsåtgärder.

1960 års barnavårdslag innebar inte några större förändringar vad gäller samhällets befogenheter att ingripa i familjen till skydd för barnets vård och fostran. Dock genomfördes en rad andra förändringar som till exempel att barnavårdsnämnderna blev obligatoriska, att placeringar i familjehem fick företräde framför placering på institution, att agan avskaffades på institutionerna och att barn fick egen talerätt från och med 15 års ålder.

Socialtjänstreformen 1982 innebar, som tidigare nämnts, ett uppbrott från en tidigare syn på socialt utsatta människor. Ett grunddrag i reformen var tilliten till människors egen förmåga. Detta gällde också vården av barn och ungdomar. De kontrollerande inslagen som fanns tidigare, bland annat övervakning och föreskrifter, togs bort och socialtjänstens serviceinriktade och hjälpande funktion betonades. Denna inriktning på frivillighet har inneburit att tvångsåtgärder mot den enskilde har skjutits i bakgrunden. Undantagsvis skulle dock även i fortsättningen barn tvångsvis kunna skiljas från sina föräldrar om

samförstånd inte kunde nås. Prövningen av sådana frågor lades på länsrätten.

Den nu gällande lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) som reglerar socialtjänstens möjlighet att tvångsvis ingripa till skydd för barn är således en undantagslag. Om det föreligger en påtaglig risk för att barnets eller den unges hälsa eller utveckling skadas och man inte kan finna en lämplig och godtagbar samförståndslösning är socialnämnden skyldig att ta initiativ till tvångsomhändertagande för vård. LVU skiljer på de så kallade miljöfallen, det vill säga då barnets utveckling riskeras på grund av brister i hemmet, och de så kallade beteendefallen om det finns påtaglig risk att den unge på grund av sitt eget beteende riskerar sin utveckling eller hälsa²⁴.

LVU är en skyddslag. Det handlar om att skydda barnet när vårdnadshavaren utsätter barnet för olämplig behandling eller underlåter att ge barnet den vård och det skydd det behöver. Med misshandel förstås såväl fysisk som psykisk misshandel. Till psykisk misshandel räknas att barnet blir utsatt för systematiska kränkningar och nedvärdering. Allvarlig eller återkommande misshandel skall så gott som alltid medföra att barnet omhändertas och flyttas från sitt hem.

När det talas om otillbörligt utnyttjande, avses först och främst att någon av föräldrarna utnyttjar barnet sexuellt. Men det kan också vara fråga om att föräldrarna eller en av dem låter barnet utnyttjas av en annan person. Under uttrycket otillbörligt utnyttjande faller också att barnet utnyttjas i pornografiskt syfte. En annan form av otillbörligt utnyttjande är att barnets tvingas utföra alltför ansträngande kroppsarbete eller tvingas ta så stort ansvar för någon familjemedlem att det är skadligt för barnets hälsa eller utveckling.

Med uttrycket ”brister i omsorgen” avses att barnet utsätts för vanvård eller inte får det skydd som är nödvändigt med hänsyn till barnets ålder. En annan situation kan vara att vårdnadshavarna inte ser till att barnet får nödvändig sjukhusvård eller medicinsk behandling. Det kan också vara fråga om att vårdnadshavarna på grund av psykisk sjukdom eller missbruk inte förmår att ge barnet den stimulans det behöver för att utvecklas normalt.

Omhändertagande på grund av den unges eget beteende skall ske om den unge riskerar sin hälsa och sin utveckling på grund av missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller annat socialt nedbrytande beteende, 3 § LVU. Före den 1 juli 1990 gällde att det skulle föreligga allvarlig fara för den unges hälsa eller utveckling för att omhändertagande skulle ske. Toleransgränsen var alltså högre,

²⁴ Prop. 1989/90:28, s. 38.

när det gällde ingripande mot unga för deras eget beteende än beträffande ingripande, när barn för illa i hemmet. Detta har numera ändrats. Det behöver inte längre vara fråga om en allvarlig fara utan det räcker med en påtaglig risk.

Det finns också andra tvångsinslag i LVU, t.ex. när vårdnadshavarna vill ta hem ett barn från ett familjehem, där barnet placerats på frivillig väg eller genom LVU-beslut som har upphävts. Om det i ett sådant fall finns en påtaglig risk för att barnets eller den unges hälsa eller utveckling skadas om han eller hon skiljs från familjehemmet, kan länsrätten på ansökan av socialnämnden förbjuda den som har vårdnaden om barnet eller den unge att ta denne från familjehemmet. Länsrätten kan med andra ord meddela flyttningsförbud, 24 § LVU, som kan gälla för viss tid eller tills vidare.

Barnkonventionen, SoL och LVU

Bestämmelserna i såväl socialtjänstlagen som i LVU överensstämmer med barnkonventionen på en rad väsentliga punkter. Barnkonventionens båda grundläggande principer att hänsyn skall tas till barnets bästa, artikel 3, och barns rätt att komma till tals, artikel 12, har införlivats i socialtjänstlagen.

Begreppet "barnets bästa" förekommer vidare i 12 och 27 §§ SoL. I den förstnämnda paragrafen sägs, att socialnämnden, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, skall sörja för att den unge får vård och fostran utanför det egna hemmet. I den sistnämnda paragrafen sägs att socialnämnden, när den unges bästa motiverar det, får förbjuda eller begränsa möjligheterna för en person att i hemmet ta emot andras underåriga barn.

Även i övrigt ansluter sig SoL och LVU på många punkter till barnkonventionen. I barnkonventionen sägs till exempel att ett skiljande av ett barn från föräldrarna får ske mot föräldrarnas vilja efter beslut av behöriga myndigheter och när en sådan åtgärd är nödvändig för barnets bästa, artikel 9.1. Denna bestämmelse motsvaras av möjligheten enligt svensk lag att flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, 6 kap. 7 och 8 §§ FB. Ett barn kan vidare skiljas från föräldrarna mot deras vilja genom beslut om vård enligt LVU.

Socialnämnden har en skyldighet att bevaka att barnets behov av umgänge med vårdnadshavarna tillgodoses under den tid som ett omhändertagande varar. Enligt 14 § LVU sägs att socialnämnden har ett ansvar för att den unges behov av umgänge med föräldrar eller andra som har vårdnaden om barnet så långt möjligt tillgodoses, vilket

överensstämmer med barnkonventionens artikel 9.3. Enligt denna bestämmelse skall konventionsstaterna respektera rätten för det barn som är skilt från den ena eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.

Om ett barn tillfälligt eller varaktigt skiljs från sin familj eller för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i familjen skall barnet enligt barnkonventionen ha rätt till särskilt skydd och bistånd från statens sida, artikel 20. Bestämmelsen i artikeln tillgodoses genom bestämmelsen i 22 § SoL. Där sägs att socialnämnden skall sörja för att den som behöver vårdas och bo i ett annat hem än det egna tas emot i ett familjehem eller i ett hem för vård eller boende. Socialnämnden har också enligt samma paragraf ett ansvar för att den som tagits emot i ett annat hem än det egna får god vård. Socialnämnden har vidare ett ansvar för att barn som för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i sitt eget hem får vård på annat håll, 2 och 3 §§ LVU.

Ett barn som har omhändertagits av behöriga myndigheter för omvårdnad, skydd eller behandling har, enligt barnkonventionen, rätt till regelbunden översyn av den behandling som barnet får och alla andra omständigheter som rör barnets omhändertagande, artikel 25. Artikeln står i samklang med vad som gäller för vård av unga enligt LVU. Enligt 13 § LVU skall socialnämnden noga följa vården av den som beretts vård med stöd av lagen. Vården skall regelbundet följas upp, 13 § LVU och 41 § SoF. När vård enligt lagen inte längre behövs skall nämnden besluta om att den skall upphöra, 21 § LVU. Även i fråga om frivilliga placeringar skall vården följas upp regelbundet, 28 § SoL.

När det gäller skydd mot övergrepp föreskrivs i barnkonventionen att staterna har en skyldighet att motverka övergrepp och vanvård av barn i familjen, artikel 19. Även i detta hänseende föreligger överensstämmelse med svensk rätt. Det finns bestämmelser i fråga om både myndigheternas ansvar, till exempel 71 § SoL och 2 § LVU, och det straffrättsliga ansvaret, 6 kap. BrB.

Socialtjänstlagens barnsyn

Grunddragen i och syftet med de båda lagarna, socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, ligger således väl i linje med barnkonventionens bestämmelser. Vid en fördjupad analys av lagstiftningen framträder dock en rad diskrepanser i förhållande till barnkonventionens intentioner och anda. Med utgångspunkt i de krav som barnkonventionen ställer på sociallagstiftningen, vilka samman-

fattas på sidan 11, framgår att den syn på barnet som socialtjänstlagen ger uttryck för inte till fullo kan sägas motsvara barnkonventionens barnsyn.

Avsaknad av rättighetsperspektiv

Synen på barn som bärare av rättigheter är frånvarande i socialtjänstlagen. I stället tar lagen och dess förarbeten barns behov som utgångspunkt. Barn som enbart sårbara och i behov av stöd och hjälp är det förhållningssätt som genomsyrar socialtjänstlagen. Uttryck i förarbetena som till exempel att det är "barnets behov som skall vara utgångspunkten i en anmälningssituation, "barnets behov av åtgärder"²⁵ "...en underårige som är i behov av socialtjänstens skydd"²⁶ ger en slagsida åt synen på barn som enbart beroende av sina föräldrar och resten av omgivningen medan rättighetsperspektivet hamnar i skymundan.

Barnets bästa – begränsat och oklart

Bestämmelsen i socialtjänstlagens portalparagraf om att hänsyn skall tas till barnets bästa avses att motsvara artikel 3 i barnkonventionen. Denna artikel, som ger uttryck för en av barnkonventionens grundläggande principer slår vakt om att barnets bästa skall beaktas i *alla* beslut som rör barn. Med det menas inte enbart åtgärder som direkt rör enskilda barn utan även åtgärder som t.ex. samhälls- och trafikplanering och andra strukturella åtgärder.

Socialtjänstlagens portalparagraf begränsas dock till att endast gälla åtgärder på individnivå, det vill säga utrednings-, stöd- och behandlingsinsatser, en begränsning som anges men som inte närmare motiveras i förarbetena²⁷. Det kan tolkas som att bestämmelsen om att hänsyn skall tas till barnets bästa inte omfattar socialtjänstens generellt förebyggande och samhällsplanerande insatser, vilket måste ses som delvis ett avsteg ifrån principen om att barnets bästa skall beaktas i alla frågor.

Det resonemang som förs i förarbetena till socialtjänstlagen om hur tungt barnets bästa skall väga i olika beslutssituationer är vidare oklart. Det slås å ena sidan fast att "varje beslut som rör ett barn måste grunda sig på en bedömning om vad som är bäst för just det barnet". I de fall det uppstår en konflikt mellan barnet och de vuxna skall, enligt för-

²⁵ Prop. 1996/97:124, s. 105.

²⁶ a.a., s. 103.

²⁷ a.a., s. 100.

arbetena, barnets intresse ha företräde. Å andra sidan framhålls i förarbetena att ”barnets bästa är inte alltid avgörande för vilket beslut som fattas...”²⁸

Mot bakgrund av att barnets bästa begränsats till att gälla åtgärder på individnivå (utrednings-, stöd- och behandlingsinsatser) är det oklart vad lagstiftaren avser med att barnets bästa ”inte alltid (är) avgörande för vilket beslut som fattas”. Vilka intressen kan väga tyngre än barnets i socialtjänstens utrednings-, stöd- och behandlingsinsatser för enskilda barn?

I och med att det i förarbetena inte heller förs något resonemang om hur barnets bästa skall definieras utifrån socialtjänstens ansvarsområde eller hur tungt barnets bästa skall väga i beslutssituationer ger portalparagrafen föga vägledning i det praktiska sociala arbetet.

Vill man att barnets bästa skall vara helt utslagsgivande i enlighet med barnkonventionen krävs sålunda en omformulering och ett förtydligande. Därvid bör man dock ha i minnet de problem som berörts i anslutning till portalparagrafens formulering i föräldrabalken.

Socialstyrelsen har, på regeringens uppdrag, följt upp de ändringar som rör barn och ungdomar som genomfördes i socialtjänstlagen 1998²⁹. Uppföljningen bygger på en enkät till landets alla kommuner, telefonintervjuer i 27 kommuner samt kommunbesök i 16 kommuner där ansvariga för individ- och familjeomsorgens arbete med barn och ungdomar intervjuades. Uppföljningen visade att begreppet ”barnets bästa” i socialtjänstlagens portalparagraf är ett svårhanterligt begrepp för dem som skall tillämpa lagen. I de flesta kommuner förs diskussioner om hur man skall konkretisera begreppet inom individ- och familjeomsorgens arbete med barn och ungdomar. Dessa diskussioner har hittills mest förts bland dem som direkt arbetar med barn och ungdomar, men börjar i allt större utsträckning även inbegripa socialbidrags- och missbruksfrågor. Uppföljningen visade dock att dessa diskussioner inte i någon större utsträckning har lett till konkreta avtryck i form av till exempel förändrade riktlinjer för individ- och familjeomsorgens arbete med barn och ungdomar.

²⁸ Prop. 1996/97:124, s. 99.

²⁹ Ändringarna i socialtjänstlagen rörande barn och unga. Erfarenheter från de första 18 månaderna. 1999:2, s. 9.

Barnet – bihang till sina föräldrar

Portalparagrafen i kombination med bestämmelsen om att barns inställning så långt möjligt skall klarläggas kan dock ses som ett uttryck för en delvis förändrad syn på barn inom socialtjänsten. I förarbetena till socialtjänstlagen framhålls att ”socialtjänstlagen kompletteras med ett barnperspektiv”³⁰. Barnperspektivet behandlas dock något isolerat i lagen och dess förarbeten och kan inte sägas vara ett perspektiv som genomsyrar lagstiftningen.

Generellt kan sägas att den bild av barnet som målas upp i socialtjänstlagen och dess förarbeten är i huvudsak barnet som bihang till sina föräldrar. Fokus ligger på föräldrarna och på socialtjänstens bistånd och andra åtgärder i förhållande till föräldrarna. Barn ses mera som föremål för socialtjänstens insatser än som aktiva individer med möjlighet att påverka sin egen livssituation. Vikten av att se familjen som en enhet betonas. ”Barn kan inte ses isolerade från sina föräldrar och föräldrar kan inte ses isolerade från sina barn. Att de vuxna får bästa möjliga stöd genom socialtjänsten ligger också i barnets intresse”³¹.

Barnet som aktör, barnet som person, delaktig och med möjlighet att påverka sin egen livssituation är i princip frånvarande i socialtjänstlagen och dess förarbeten. I barn- och ungdomsfrågor, i ärenden som rör barn är barnet visserligen ”huvudperson”, men barnet är inte delaktig i den ”aktivitet” som pågår med sociala insatser, utredningar, anmälningar och beslut. Barnet framstår inte som en individ som ingår i en familj och ett socialt nätverk utan barnet ses mera som oupplösligt förbunden med i första hand sina föräldrar. Insatser för barn betraktas i huvudsak som synonymt med stöd till föräldrarna.

Flera hänvisningar görs i förarbetena till undersökningar av föräldrars upplevelser av socialtjänstens insatser. Till exempel redovisas att Barn-i-kris-projektet hade funnit ”att socialarbetarnas insatser för de biologiska föräldrarna är otillräckliga. Forskarna fann att många föräldrar kände sig övergivna av socialtjänsten och att deras situation hade försämrats efter omhändertagandet”. Den slutsats som dras är att ”Socialtjänstens uppgift att samtidigt se både till barnets bästa och ge föräldrarna stöd och hjälp på deras villkor, är sannolikt en av de mest komplicerade inom socialtjänstens verksamhet och kan vara en bidragande orsak till detta”. Några uttalanden till hjälp för socialarbetaren vid denna avvägning ges dock inte utan här lämnas dessa åt sin egen bedömning i just en av de mest centrala frågorna i det sociala arbetet.

³⁰ Prop. 1996/97:124, s. 98.

³¹ a.a., s. 100.

Begreppet ”den enskilde” syftar i samtliga paragrafer (utom 22 §) på vuxna och i fall de rör barn på barnets föräldrar. I till exempel 50 § SoL som innehåller regler om socialtjänstens allmänna utrednings-skyldighet i ärenden som rör skyddet av barn och ungdomar skall ”den” som berörs av en sådan utredning underrättas om det. Med ”den som berörs” avses föräldrarna, inte barnet. Socialtjänstlagens betoning av vikten att ge föräldrar stöd överensstämmer med såväl barnkonventionens preambel som en rad sakartiklar, bland annat artiklarna 3.2 och 18. Att barnet själv nästan är helt ”osynligt” i socialtjänstlagen är dock en brist i förhållande till barnkonventionens intentioner och anda.

Utgångspunkten i de resonemang om socialtjänstens utrednings-skyldighet som förs i propositionen är att den i första hand rör föräldrarna. Till exempel skriver regeringen att ”kritik har riktats mot socialtjänsten för att bedriva utredningsarbete bakom ryggen på den enskilde. Familjer har inte förstått vad kontakten med socialtjänsten innebär och vad den kan resultera i”³². I propositionen slås fast att ”det inte får råda något tvivel om att en utredning pågår”. Familjen skall alltid informeras om nämndens beslut och avsikter ifråga om utredningens bedrivande. Barnet är i dessa situationer frånvarande.

Ett flertal undersökningar har belyst barnens utanförskap i barnavårdsutredningar. I en undersökning intervjuades sju familjehems-placerade barn i ålder 8 till 16 år³³. Barnen hade dålig kunskap om varför de hade placerats och om och varför de hade utretts, när utredningarna startade och hur utredningarna hade gått till. Flera barn kände sig missförstådda och bara en var nöjd med sin kontakt med socialsekreteraren. Liknande resultat har erhållits i en rad andra undersökningar med både yngre barn och tonåringar. Barn vill gärna ha kontakt med den person som utreder deras situation, men har det sällan, visar ännu en undersökning³⁴. En engelsk forskare menar att barnavårdsutredningar inte är ”barnvänliga” eftersom de följer en administrativ logik. De ska skaffa ”bevis” för att barn far illa eller att de inte far illa, vilket gör att fokus hamnar på andra händelser och utsagor än dem som barnet själv anser som viktiga. Det betyder att barnet leds genom en process som för dem upplevs som främmande. I denna process förvandlas barnet till ett objekt³⁵.

Av den uppföljning som Socialstyrelsen har gjort av de förändringar som gjordes i socialtjänstlagen 1998 framgår att de flesta kommuner i

³² Prop. 1996/97:124, s. 109 f.

³³ Henriksson, G. Barns åsikter om utredningar inom socialtjänsten. Lunds universitet, Socialhögskolan. 1994.

³⁴ Andersson, G. Barn i samhällsvård. Lund, 1995.

³⁵ Wattam, C. Making a case in child protection. 1992.

dag har rutiner för att i en utredningen enligt 50 § SoL som rör barn klargöra barnets inställning³⁶. Resultaten från länsstyrelsernas sociala tillsyn visar dock att det fortfarande finns stora brister. Det finns ett stort behov av utbildning kring hur man som socialsekreterare har utredande samtal med barn och sedan tolkar och värderar barnets utsagor³⁷.

I vilka situationer ska barns inställning klargöras?

Bland de förändringar i socialtjänstlagen som genomfördes 1998 var, som nämnts, att barnets inställning skall klarläggas så långt det är möjligt och hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad, 9 § SoL. Denna syn på barnet, som en individ med egna åsikter i frågor som rör den personliga sfären, genomsyrar dock inte andra delar av lagen och dess förarbeten. Barnet är frånvarande i de flesta resonemang om socialtjänstens insatser, dess inställning efterfrågas inte och det är oklart i vilka ärenden, i vilka situationer och på vilket sätt 9 § skall tillämpas.

Till exempel görs i förarbetena till lagen en fördjupad framställning om socialtjänstens arbete med familjehemsärenden. Barnets möjlighet till kontakt med sina biologiska föräldrar betonas liksom vikten av att inte placera barnet i ett familjehem som avviker från barnets kulturella och språkliga miljö, vilket i och för sig överensstämmer med barnkonventionen, artiklarna 9 och 20. Likaså förs ett utförligt resonemang om lämpligheten i att placera barnet hos släktingar och det framhålls att *familjen* bör göras delaktig i planeringen av socialtjänstens insatser. Någon hänvisning till vikten av att just barnet själv görs delaktig eller vikten av att i dessa ärenden klarlägga barnets egen åsikt görs inte.

Anmälningsskyldigheten, 71 § SoL, behandlas i förarbetena på motsvarande sätt. Att ge barn och ungdomar den vård och det skydd som de behöver är en av socialtjänstens viktigaste funktion och för att kunna fullgöra denna uppgift måste socialtjänsten få information om och utreda barnets situation och behov av hjälp. En grundläggande förutsättning för att detta ska fungera är att myndigheter och befattningshavare känner till sin skyldighet att anmäla till socialtjänsten liksom att allmänheten känner till att en anmälan kan göras och hur socialtjänsten arbetar med de anmälningar som kommer in. Vikten av att socialtjänsten informerar om sin verksamhet och sitt arbetssätt

³⁶ Ändringarna i socialtjänstlagen rörande barn och unga. Erfarenheter från de första 18 månaderna. 1999:2.

³⁷ Resultatet av den sociala tillsynen 1998. Nationell tillsyn 1999:1.

betonas rent allmänt i förarbetena. Att också information bör lämnas till dem verksamheten berör, nämligen barn och ungdomar, nämns inte.

I socialtjänstens ansvar att följa upp och stödja pågående placeringar utanför hemmet lyfts dock barnperspektivet fram. I propositionen framhålls vikten av att socialsekreteraren också "tar sig tid att samtala med barnet i enrum vid sina besök i familjehemmet"³⁸. Det påpekas att detta borde vara regel, men att det ofta glömts bort.

Begränsade möjligheter till överprövning

Socialtjänstlagen slår å ena sidan fast att det är socialnämndens skyldighet att tillhandahålla stöd, hjälp eller skydd till ett barn som är i behov av det, 12 § SoL. Vidare stadgas att socialnämnden skall sörja för att den som behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna tas emot i familjehem eller i hem för vård eller boende, 22 § SoL.

Å andra sidan har beslutet om vilka medel som skall användas för att uppfylla dessa förpliktelser och om de överhuvud taget skall användas helt lagts i händerna på kommunen. Den enskilde har inte längre någon rätt till öppenvårdskontakt eller placering i familjehem för ett barn utan detta avgörs nu av kommunen ensam. Socialnämndens beslut om insatser som till exempel medicinsk behandling, psykoterapi, tillsättning av kontaktperson eller kontaktfamilj, placering i familjehem, öppenvårdsinsatser eller placering på någon institution kan inte längre överklagas till domstol genom förvaltningsbesvär. Om en socialnämnd till exempel beslutar att en frivillig familjehemsplacering skall upphöra, kan inte detta beslut inte överklagas genom förvaltningsbesvär, även om såväl barnets föräldrar, barnet själv och familjehemsföräldrarna anser att placeringen är till barnets bästa.

Barnsynen i LVU

Den nu gällande lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga är äldre än barnkonventionen. LVU trädde i kraft den 1 juli 1990 och några månader senare, den 2 september 1990 kom barnkonventionen att gälla i förhållande till Sverige. Barnkonventionens anda och bestämmelser hade därför inte något markant inflytande över vare sig lagtextens utformning eller förarbetena till lagen. Till exempel är skaderekvisiten "misshandel, otillbörligt utnyttjande och brister i omsorgen" som anges i 2 § LVU hämtade från FN:s deklaration om barns rättigheter från 1959. I barnkonventionens artikel 9 stadgas att

³⁸ Prop. 1996/97:124, s. 117.

barnet skall skyddas från ”övergrepp och vanvård” och i artikel 19 åläggs staterna att ”skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård”.

Lagens utgångspunkter, det förhållningssätt till barn som präglar lagstiftningen samt LVU:s idémässiga struktur överensstämmer i flera avseenden inte med den barnsyn som barnkonventionen ger uttryck för.

Behov istället för rättigheter

Syftet med LVU är att samhället skall kunna fullgöra sin skyldighet att tillgodose barns och ungdomars behov av skydd, vård och behandling. I lagen och dess förarbeten slås det fast att det är barnets grundläggande behov som är styrande och syftet med lagen är att ge barn och ungdomar skydd. I Socialstyrelsens allmänna råd om tillämpningen av LVU anges föräldrabalkens 6 kap. 1 § som utgångspunkt för att avgöra barns grundläggande behov. Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. ”De angivna bestämmelserna anger alltså vilka grundläggande behov ett barn har”³⁹.

Lagen tar således sin utgångspunkt i barns behov och inte i barns rättigheter att få sina behov tillgodosedda. Det speglar en syn på barn som enbart beroende och behövande och inte synen på barn som individer med rättigheter. Den distinktion som görs i förarbetena till lagen är mellan barnets behov och föräldrars rättigheter. Det framhålls i förarbetena till lagen att särskild vikt måste läggas vid att lagen vilar på en grund av rättssäkerhet för de inblandade. ”De inblandade” som avses är föräldrarna. Förutsättningarna för tvångsingripande är preciserade i lagen och att reglerna om överklagande ger utrymme för att överklaga i princip alla beslut av socialnämnder och domstolar som påverkar föräldrarna.

Med barnkonventionens syn att barnet har egna rättigheter, vilket medför att barnets rättssäkerhet kan komma i konflikt med föräldrarnas, förskjuts perspektivet något. Ett sådant perspektiv kräver en ingående analys av vad rättssäkerhet för barn och ungdomar som far illa betyder och på vilket sätt lagen bör utformas för att tillgodose

³⁹ Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (SOSFS 1997:15).

barnets rätt till en god uppväxt *och* föräldrars rätt till respekt för sin integritet som föräldrar.

Med fokus på föräldrarna

LVU är en tvångslag som riktas mot föräldrarna. Huvudregeln är att socialtjänsten i samarbete med föräldrarna skall åstadkomma en god uppväxt för barn och ungdomar. I de fall detta inte är möjligt skall barn och ungdomar beredas vård utan "samtycke av den eller dem som har vårdnaden om honom och, när den unge har fyllt 15 år, av honom själv", LVU 1 §.

Det finns varken i lagen eller dess förarbeten någon definition på "barn som far illa". Däremot finns en uppräkningslista av beteenden från föräldrarnas sida som grund för omhändertagande av barnet; "misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet". Lagstiftningen lägger således huvudförklaringen till att barn far illa på föräldrarnas beteende och inkompetens. Lagen fokuserar på föräldrars tillkortakommanden snarare än att ta barnets bästa som utgångspunkt för bedömningarna.

För att LVU skall vara tillämplig måste tre förutsättningar vara uppfyllda. Ett missförhållande skall föreligga med anknytning till den unges hemmiljö eller till den unges eget beteende. Detta missförhållande skall medföra att det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas och den vård som den unge behöver kan inte ges på frivillig väg. Barnavårdsutredningarna tar därmed sin utgångspunkt i eventuella "missförhållanden", det vill säga föräldrarnas beteende och allmänna situation. Utredningarna inriktas på att samla "bevis" för föräldrarnas inkompetens. Förhandlingarna i domstolen följer detta mönster. En studie av domar i länsrätt och kammarrätt som gjorts av Socialstyrelsen visar att föräldrarnas problem tenderar att hamna i fokus vid den muntliga förhandlingen. Ju längre förhandlingen framskrider, desto osynligare blir barnet. Inte heller i socialnämndernas skriftliga material har barnet någon huvudroll. Mål som gäller misshandel eller sexuella övergrepp får ibland karaktären av brottmål. Beviskraven förefaller vara särskilt höga vad gäller sådana mål⁴⁰.

⁴⁰ Barnet i rättsprocessen. SoS-rapport 1995:21.

Barnets bästa

Begreppet ”barnets bästa” finns inte nämnt i LVU utan lagen tar som nämnts sin utgångspunkt i barnets behov av skydd, vård och behandling som orsakas av missförhållanden i hemmet eller genom barnets eget beteende. Utredningarna skall leda fram till en bedömning av om barnet riskerar sin hälsa eller utveckling och om denna risk är ”påtaglig”. Det innebär att miljön runt barnet kartläggs och utifrån denna kartläggning bedöms om det föreligger en påtaglig risk för att barnet skall skadas.

Detta är en grannlaga uppgift, särskilt mot bakgrund av att varken myndigheter eller forskarvärlden kan definiera vilka föräldrabetenden som på kort eller lång sikt skadar barns utveckling⁴¹. Enbart förekomsten av symtom hos barnet är inte tillräckligt för att göra en riskbedömning. Det är till exempel svårt att avgöra det kausala sambandet mellan barnets symtom och föräldrars beteende. Vissa av barnets problem kan ha uppstått eller förstärkts på grund av myndigheters agerande eller andra omständigheter. Frånvaron av symtom är heller inte någon garanti för att barnet inte är utsatt för övergrepp eller vanvård. En mängd studier har visat att svåra hemförhållanden visserligen ökar risken för ogynnsam utveckling men att majoriteten av barnen utvecklas till att fungera normalt som vuxna⁴².

Även med barnets bästa som utgångspunkt i lagstiftningen skulle bedömningarna som socialnämnden har att göra vara svåra. Lika lite som det finns någon kulturell enighet om vad som utgör bra eller skadliga föräldrabetenden finns sådan enighet vad gäller innehållet i begreppet barnets bästa. Historiska och antropologiska studier visar att det sker en kontinuerlig kulturell och politisk omdefinition av vad som bör betraktas som acceptabla respektive icke-acceptabla uppväxtvillkor för barn och vad som är det bästa för barn. Detsamma gäller föreställningarna om orsaker till och lösningar på barns och ungdomars problem⁴³.

En förändring av LVU med utgångspunkt i barnets bästa skulle dock innebära en perspektivförskjutning i synen på barn som i sin tur sannolikt skulle få konsekvenser för såväl utredningarna som besluten rörande barn inom SoL och LVU. Utgångspunkten skulle därmed vara barnet, barnets utveckling, det nätverk av både vuxna och andra barn som barnet har omkring sig, hur barnet uppfattar sin situation och barnets egna möjligheter att hantera problem. Med utgångspunkt i

⁴¹ Sundell & Egelund, Barnvårdsutredningar – en kunskapsöversikt. Opubl.

⁴² a.a.

⁴³ Alston, P. The Best Interests of the Child. Reconciling Culture and Human Rights. Unicef, 1994.

barnets bästa skulle sannolikt också en tyngdpunktsförskjutning ske, en förskjutning från att enbart bedöma risker och riskfaktorer till att också innefatta "friskfaktorer" i bedömningen.

Såväl svensk som internationell forskning visar att svåra hemförhållanden ökar risken för en skadlig utveckling men att majoriteten av dem som lever under sådana förhållanden ändå utvecklas till att fungera normalt som vuxna. Många barn som lever i en svår livssituation utvecklar en förmåga att hantera påfrestningar, en förmåga som kan förstärkas och utvecklas. Även om en barnavårdsutredning visar att hemförhållandena är så allvarliga att ett ingripande med stöd av LVU måste göras, ger en utredning där barnet själv och barnets särskilda problem och möjligheter har varit det centrala större möjligheter att fatta beslut om insatser som gagnar just det enskilda barnet än när utredningens tyngdpunkt lagts vid hemförhållandena i sig.

För att ett införande av begreppet barnets bästa skall bli meningsfullt i LVU krävs dock att det i förarbetena ges riktlinjer för hur barnets bästa skall bedömas. Bestämmelserna i föräldrabalkens 6 kap. 1 § kan inte anses vara tillräckliga för att bedöma barnets bästa i en situation då ett omhändertagande kan vara aktuellt. En fördjupad analys av begreppet är nödvändigt. Av lagstiftningen bör också framgå att barnets bästa skall vara avgörande i LVU-ärenden. Inga andra intressen skall kunna väga tyngre än det enskilda barnets rätt till skydd.

Barns rätt att komma till tals

Enligt 36 § LVU har barn som fyllt 15 år rätt att själv föra sin talan i mål och ärenden enligt LVU. Barn som är yngre än 15 år bör höras om det kan vara till nytta för utredningen och det kan antas att barnet inte tar skada av att höras. I socialnämndens ansvar enligt 39 § Socialtjänstförordningen, SoF, ligger vidare inte bara att ha kontakt med familjehemsföräldrarna utan även ett ansvar att träffa och ha kontakt med det placerade barnet. Enligt Socialstyrelsens allmänna råd om tillämpningen av LVU framhålls att barnet bör beredas tillfälle att prata med socialsekreteraren ensam, antingen i familjehemmet eller på annat sätt. Handläggaren bör ta initiativ till att sådana träffar kommer till stånd utifrån barnets ålder och mognad.

Enligt barnkonventionens artikel 12 skall "det barn som är i stånd att bilda egna åsikter (ha) rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnets ålder och mognad". Barnkonventionen stadgar att barnet skall höras i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet, antingen direkt eller genom företrädare. Ingen åldersgräns är knuten till artikel 12 och inte heller att hörande av barnet skall "vara

till nytta” i det aktuella målet eller ärendet. Att barn skall höras är en grundläggande princip som inte har med vare ålder eller mognad att göra. Däremot stadgas att barnets åsikter skall *tillmätas betydelse* i förhållande till barnets ålder och mognad.

Barnkonventionens artikel 3 om barnets bästa och artikel 12 om barnets rätt att komma till tals är kopplade till varandra på ett sådant sätt att de ger varandra ett ömsesidigt innehåll. Artikel 12 skall ses som en anvisning för hur man får det bästa underlaget för att bedöma vad som är bäst för ett barn, nämligen genom att se till att beslutsunderlaget innehåller barnets egen uppfattning om vad som är det bästa.

Konventionens artiklar anger en ram för vad som är barnets bästa, vilket innebär att en aspekt av vad som är barnets bästa är att göra barnet delaktig i vad som sker, att låta barnet komma till tals i mål och ärenden som rör henne eller honom. Barnkonventionen innehåller inga reservationer av den typ som är vanlig i svensk lagstiftning, att barn skall höras om det inte är till skada för barnet. Konventionen utgår ifrån att det är bra såväl för barnet själv som för beslutsunderlaget i mål och ärenden som rör barn, att barnet kommer till tals om sin egen situation.

Artikel 12 är central för barnkonventionens syn på barn som egna individer med rätt att påverka sin livssituation. Artikeln ger uttryck för en grundläggande respekt för barnet. Barnets rätt att komma till tals och socialnämndens skyldighet att höra barn i LVU-ärenden skulle i det perspektivet kunna förstärkas.

Avslutande kommentar

Två genomgångar av svensk lagstiftnings överensstämmelse med barnkonventionen har gjorts. Regeringens proposition 1989/90:107 med förslag om ratificering av barnkonventionen grundades på en sådan genomgång. Utifrån denna kunde Sverige ansluta sig till barnkonventionen utan reservationer. En bred översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till barnkonventionens bestämmelser gjordes av den parlamentariska Barnkommittén som lämnade sitt huvudbetänkande 1997.

Alltsedan barnkonventionen ratificerades av Sverige har lagstiftningen successivt reviderats och anpassats till barnkonventionens bestämmelser och synsätt. Denna process har kommit olika långt på olika områden vilket också avspeglas i lagstiftningen. I granskningen av föräldrabalken, socialtjänstlagen och LVU framgår att de ändringar som gjorts i föräldrabalken medfört att föräldrabalken i högre grad överensstämmer med såväl barnkonventionens sakartiklar som dess

intentioner och anda jämfört med både socialtjänstlagen och LVU. Föräldrabalken tar sin utgångspunkt i barnets rättigheter och principen om barnets bästa är mer konsekvent genomförd, framför allt i vårdnadskapitlet.

Synen på barn som bärare av rättigheter är frånvarande i socialtjänstlagen. Denna tar istället barns behov som utgångspunkt. Synen på barn som enbart beroende och behövande och i behov av åtgärder dominerar. Den komplettering av socialtjänstlagens portalparagraf med att hänsyn skall tas till barnets bästa och att barnets inställning skall klarläggas kan mera ses som en början av en revidering av socialtjänstens barnsyn. Eftersom någon revidering av LVU inte gjorts sedan Sverige ratificerade barnkonventionen har konventionens grundläggande principer och förhållningssätt till barn inte införlivats i LVU.